

รายงานการวิจัย
(ฉบับสมบูรณ์)

เรื่อง

แบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทในมหาวิทยาลัยไทย:
สังเคราะห์ในภาพรวม

โดย

สุรัชย์ หวันแก้ว

เสนอต่อ

โครงการวิจัยแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทย
ทบวงมหาวิทยาลัย

(ฉบับปรับปรุง)

30 มิถุนายน 2543

บทคัดย่อ

ชื่อโครงการวิจัย: แบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทในมหาวิทยาลัยไทย: สังเคราะห์ในภาพรวม

ชื่อผู้วิจัย: สุรัชย์ หวันแก้ว

เวลาที่ทำวิจัยเสร็จ(ฉบับปรับปรุง): 30 มิถุนายน 2543

โครงการวิจัยแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทย: สังเคราะห์ในภาพรวมนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยภายใต้การดำเนินงานของโครงการชนบทศึกษา ทบวงมหาวิทยาลัยเป็นการนำผลการศึกษาที่ได้จากโครงการวิจัยแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในระดับภูมิภาคทั้ง 6 ภาค ได้แก่ ภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคใต้ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก และกรุงเทพมหานครและปริมณฑล มาวิเคราะห์และสังเคราะห์ขึ้นเป็นภาพรวมของการเรียนรู้ชนบทไทยของสถาบันอุดมศึกษาที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

วัตถุประสงค์ในการศึกษามีอยู่ 3 ประการ คือ 1) เพื่อประมวลผลรวบรวม แบบแผน การสอน และ การเรียนรู้ด้านชนบท 2) เพื่อวิเคราะห์และสังเคราะห์เนื้อหาและกระบวนการเรียนรู้ด้านชนบทศึกษาเหล่านั้นเชื่อมโยงกับการเรียนรู้ของชาวบ้านท่ามกลางการแก้ไขปัญหาการดำรงชีพและการมีส่วนร่วมในปัจจุบัน และ 3) เพื่อสรุปปัญหาและข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย รวมถึงมาตรการเพื่อพัฒนาให้กระบวนการเรียนรู้ด้านชนบทศึกษา และด้านชุมชนศึกษาเป็นส่วนเกื้อหนุนต่อการพัฒนาของภูมิปัญญาของสังคมไทย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยประยุกต์โดยใช้วิธีการวิจัยหลายวิธีผสมผสานกัน ได้แก่ การวิจัยเอกสาร การสัมภาษณ์โดยไม่ทางการ วิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม การวิจัยแบบเสวนา (Dialogical Research) และการประชุมเชิงนโยบายจากบุคลากรที่เกี่ยวข้อง

ผลการศึกษาสรุปโดยสังเขปได้ว่า แบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยของสถาบันอุดมศึกษาโดยภาพรวมยังคงเป็นการเรียนรู้ในชั้นเรียนผ่านประสบการณ์ของอาจารย์ผู้สอน และสื่อการสอนต่าง ๆ มากกว่าที่จะเป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์จริงในชนบท โดยเฉพาะหากมิใช่หลักสูตรที่เน้นด้านชนบทศึกษาโดยตรงนักศึกษาจะมีโอกาสลงพื้นที่ศึกษาภาคสนามน้อย แหล่งความรู้เกี่ยวกับชนบทส่วนใหญ่ยังจำกัดวงอยู่ภายในรั้วมหาวิทยาลัยโดยอาจารย์ผู้สอน ตำรา สื่อการเรียนการสอนเป็นหลัก บางแห่งมีการเชิญวิทยากรภายนอกมาบรรยายบ้างแต่ก็เป็นเพียงส่วนเสริมเท่านั้น ในแง่ความเชื่อมโยงระหว่างกระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยจากหลักสูตรในสถาบันอุดมศึกษากับกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านหรือชุมชนนั้นยังคงมีช่องว่างอยู่มาก แต่ก็มี ความพยายามที่ขยายฐานการเรียนรู้ด้านชนบทศึกษาให้กว้างขวางออกไป โดยการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ร่วมกันกับชาวชนบทร่วมกับองค์การพัฒนาที่ทำงานเกี่ยวข้อง ซึ่งก็มีการริเริ่มและการก่อรูปของเครือข่ายการเรียนรู้เช่นนี้และเกิดขึ้นในแทบทุก

เลขหมู่	๙๓
	๙15
เลขทะเบียน	๐๑๑๓๔๙
วันเดือนปี	๒๙ ต.ค. ๔๖

ภูมิภาคซึ่งล้วนแต่ต้องอาศัยความพยายามพิเศษของผู้สอนและผู้ที่เกี่ยวข้อง แม้ว่าจะยังไม่ปรากฏเป็นระบบที่ชัดเจนนั้นคงเป็นรูปธรรม

ปัญหาและอุปสรรคอันเป็นที่มาของสภาพการณ์ดังกล่าวได้แก่ กระบวนการพัฒนาแบบเดิมที่เห็นขอบเขตเพียงด้านเดียวคือ เป็นฐานทรัพยากรที่จะสนับสนุนแก่ภาคเมือง หรือภาคอุตสาหกรรม โดยการกอบโกยทรัพยากร ดิน น้ำ แรงงานคน และการส่งเสริมการผลิตที่ต้องการผลผลิตสูงแต่ทำลายความหลากหลายตามธรรมชาติ ซึ่งปรากฏให้เห็นในกระบวนการในสถาบันอุดมศึกษาทั้งวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและสังคมศาสตร์ภายใต้กระบวนการเช่นนี้ จึงเกิดช่องว่างระหว่างการเรียนรู้ในมหาวิทยาลัยที่ไม่สัมพันธ์กับชีวิตจริงกับการเรียนรู้เพื่ออยู่รอดของชุมชนชนบท การแบ่งแยกโดยขาดการเชื่อมโยงระหว่างการสอนกับการวิจัยในมหาวิทยาลัย อุปสรรคด้านโครงสร้าง อันได้แก่ การปิดช่องทางการเรียนรู้จากภาคสนาม การไม่ยอมรับเทียบโอนการเรียนรู้นอกห้องเรียน การไม่มีช่องทางเรียนรู้ข้ามภูมิภาคและระหว่างมหาวิทยาลัยที่ตั้งอยู่ในเขตเมืองกับชนบท

ดังนั้นจึงจำเป็นต้องพิจารณาแนวทางแก้ไขกล่าวคือ ประการแรกต้องมีการเปลี่ยนกระบวนการจากอุตสาหกรรมนิยมเป็นหลักการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งหมายถึงการพัฒนาที่ได้ดุลยภาพระหว่างเกษตรกรรมกับอุตสาหกรรม นัยความหมายที่สืบเนื่องจึงเท่ากับการเปลี่ยนมุมมองและทัศนคติต่อชนบทศึกษา ประการที่สอง เมื่อทัศนคติเปลี่ยนแล้วก็จะตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องมีการปรับเปลี่ยนกระบวนการเรียนการสอนหรือหลักสูตรทั้งในส่วนของวัตถุประสงค์และวิธีการ ประการที่สาม การส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนได้นั้นก็ต้องอาศัยพื้นฐานจากเครือข่ายการเรียนรู้ด้านชนบทไทยที่กว้างขวางระหว่างอุดมศึกษาและชุมชนในชนบท การมีฐานองค์ความรู้ที่กว้างขวางและหลากหลายนั้นย่อมเป็นพลังภูมิปัญญาของสังคมไทยทั้งในการนำพาประเทศให้ผ่านพ้นวิกฤตการณ์ และในการเป็นหลักประกันในการปรับตัวให้เอื้อต่อกระบวนการพัฒนาที่ยั่งยืน ลู่ทางการปรับปรุงชนบทศึกษาและชุมชนศึกษาเหล่านี้จะเกิดขึ้นไม่ได้ หากมิได้รับความร่วมมือจากทุกภาคที่เกี่ยวข้อง ทั้งคณาจารย์ผู้สอน สถาบันอุดมศึกษาหรือมหาวิทยาลัย รวมทั้งองค์กรทั้งภาครัฐและเอกชนที่ทำงานร่วมกับชุมชน และประการสุดท้าย หน่วยงานที่ดูแลดำเนินนโยบายโดยเฉพาะทบวงมหาวิทยาลัย และกระทรวงศึกษาธิการ ควรต้องปรับกระบวนการพัฒนาที่สมดุลและยั่งยืนโดยมีชุมชนเป็นศูนย์กลาง และจากนั้นจะต้องมีนโยบายและมาตรการที่เป็นรูปธรรมเกี่ยวกับการจัดการกระบวนการเรียนรู้ด้านชนบทและชุมชนศึกษา อาทิ สนับสนุนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ระหว่างมหาวิทยาลัยและระหว่างภาคีการพัฒนาชนบท การส่งเสริมการเรียนรู้ในท้องถิ่นภาคสนาม การส่งเสริมระบบการเรียนรู้ข้ามภูมิภาค การส่งเสริมการสอนของอาจารย์ด้านชนบทและชุมชนศึกษาข้ามมหาวิทยาลัย (ทุนอาจารย์อาคันตุกะระหว่างมหาวิทยาลัย) และการจัดตั้งศูนย์เพื่อความเป็นเลิศด้านชนบทศึกษาและชุมชนศึกษาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

Abstract

Name of Project: Rural Studies in Thai Universities: A Synthesis

Researcher: Surichai Wun'Gaeo

Date of Completion (reprint): June 30, 2000

This research project is part of a larger research project, Rural Studies Systems in Thai Universities, under the auspices of the Ministry of State Universities. It is a synthesis of all 6 regional universities' research projects under the same theme. The six university research teams carried out their research activities in respective regions, namely, Central (Kasetsart and Silpakorn), North (Chiangmai), South (Prince of Songkhla), Northeast (Khonkaen), East (Burapa) and Bangkok Metropolitan (Chulalongkorn and Thammasat).

The project has three objectives (1) to collect forms and models of learning and teaching about rural systems mainly through 6 regional research projects (2) to synthesize and analyze the contents and process of rural studies in relation to the changing context of rural livelihoods and participation (3) To propose ways and means to overcome the obstacles and measures to enable rural studies and rural learning to be supportive to sustainable development strategy of society. The methodologies include documentary research, participatory action research and informal interviews including policy dialogues.

The findings are existing rural studies in Thai universities typified through the 6 research case-studies are very much dependent on the teacher and teaching media, classroom rather than field-and experience-based. There are cases of inviting guests including innovative community leaders who work in rural issues as special lecturers. There appears to be wide gaps between the world of rural studies in universities and that of the rural learning of the rural communities and farmers. Notable are efforts to broaden the base of learning by creating networks with local NGOs and well known village intellectuals and model farmers, although most are not

instituted forms. The existing rural studies systems are conditioned by conventional modernization and industrialization-based view of rural and agricultural sector, **mechanical** division of labor between teaching and research in the university systems, bureaucratic and structural obstacles that prevent resources to flow to facilitate field - and real life exposures, and vice versa mobility of learning among urban and regional universities. These conditions are largely responsible for the existing rural studies, most of the consequences are, however, unintended, meaning that they are results of system of unplanned action.

To overcome the constraints, focus on a conscious paradigm shift from industrialism-based to sustainability-principled development is needed, this will mean policy shifts and more linkage perspective of university learning with research with real-life issues of community, their livelihoods and participation, collaboration among parties of such praxis in terms of rural learning would benefit both the university and the communities. Concrete policy measures are called for, i.e., recontextualization of rural and community studies under sustainability development paradigm, open-up cross-university registration and accreditation, and mobility of teachers (domestic visiting professorships), support for field immersion and participatory learning, setting-up of outreach station, and the creation of center of excellence in rural and community studies in Thailand for Southeast Asian region.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กิติกรรมประกาศ

รายงานวิจัยฉบับนี้ไม่อาจสำเร็จล่วงไปได้หากมิได้รับการร่วมมือจากฝ่ายต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องซึ่งมีส่วนสำคัญยิ่งในทุกขั้นตอน กล่าวคือ ในการริเริ่มและสนับสนุนให้โครงการวิจัย “แบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทย: สังเคราะห์ในภาพรวม” นี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการชนบทศึกษา ทบวงมหาวิทยาลัย และได้ดำเนินต่อเนื่องมาจนถึงเสร็จสมบูรณ์ บุคคลที่เป็นแรงบันดาลใจของการผลักดัน “ชนบทศึกษา” ชั้นแรก ๆ ได้แก่ ศนพ.ประเวศ วะสี ศ.เสน่ห์ จามริก และคุณศรีสว่าง พัววงศ์แพทย์ แม้ว่าในตอนนั้นผู้วิจัยมิได้เกี่ยวข้องโดยตรง ประธานของโครงการชนบทศึกษา (ปลัดทบวงมหาวิทยาลัย รศ.วันชัย จิรีชนะ และ รศ.ดร.ทองอินทร์ วงศ์โสธร รองปลัดทบวงมหาวิทยาลัยในสมัยนั้น) คณะกรรมการโครงการชนบทศึกษา และคณะกรรมการดำเนินงานโครงการชนบทศึกษา ทบวงมหาวิทยาลัย ตลอดจนคณะกรรมการตรวจรับงานทุกท่าน โดยเฉพาะ ประธาน ผศ.บัณฑิต อ่อนดำ ผู้ซึ่งเป็นปรมาจารย์ด้านสังคมวิทยาชนบทและการพัฒนาชนบท รวมทั้งผู้บุกเบิกงานพัฒนาอภิศาชากร ผู้ให้ความกรุณาแนะนำเป็นอย่างดี คณะผู้วิจัยโครงการวิจัยระดับภูมิภาคทั้ง 6 โครงการ ซึ่งต่างก็ทำงานภายใต้ภาวะจำกัดด้านเวลาแต่ก็ได้ผลดีน่าชมเชยยิ่ง ศ.ดร.พัทยา สายหู ผู้เป็นอาจารย์ของผู้วิจัยและผู้กรุณาเป็นประธานกิตติมศักดิ์ในโอกาสที่ประเทศไทยเป็นเจ้าภาพในการจัดประชุมครั้งแรกของสมาคมสังคมวิทยาชนบทแห่งเอเชีย (Asian Rural Sociological Association) ณ กรุงเทพมหานคร (ซึ่งได้รับความอนุเคราะห์เป็นอย่างดีจากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ผ่านการประสานงานของ รศ.ดร.กานดา ผรณเกียรติ) ศ.ประเสริฐ แย้มกลิ่นทุ่ง และ ดร.จี้ค อัมโยต์ อาจารย์ในด้านการศึกษาชนบทของผู้วิจัย ศ.ดร. เอกวิทย์ ณ ถลาง รศ.ดร.มรว.อดิน รพีพัฒน์ และ รศ.ศรีศักร วัลลิโภดม อาจารย์ผู้ให้ความเมตตากรุณาในการให้โอกาสเรียนรู้แก่ผู้เขียนมาตลอด เจ้าหน้าที่ทบวงมหาวิทยาลัย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คุณเมยรี สิงห์ไข่มุกข์ และคุณนุชนา รีนอบเซย ที่ได้ช่วยสนับสนุนทุกทางทั้งที่มีภารกิจด้านอื่นด้วยโดยเฉพาะในช่วงที่ผู้วิจัยลาไปปฏิบัติราชการในฐานะ Visiting Professor, Institute of Global Studies, Hitotsubashi University ประเทศญี่ปุ่นเป็นเวลา 6 เดือน ในช่วง เมษายน-กันยายน พ.ศ. 2541 ขอขอบคุณคณาจารย์ร่วมภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ รวมทั้งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยที่ให้โอกาสผู้วิจัยได้มีช่องทางพักสอนในวิชาที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งได้โอกาสลาวิชาการไปช่วงหนึ่ง ขอขอบคุณ รศ.ฉลาดชาย รมิตานนท์ ดร.ชยันต์ วรธนะภูติ รศ.ดร.อมรา พงศาพิชญ์ ดร.อุทัย ดุลยเกษม คุณเดช พุ่มคชา และคุณแอนก นาคะบุตร ผู้ซึ่งแม้มิได้ปรึกษาหารือใกล้ชิด แต่ก็มีส่วนสำคัญในกระบวนการคิดพิจารณาเกี่ยวกับโครงการนี้ และโดยเฉพาะนำพิกัดนำแรงของผู้ช่วยวิจัยทั้งสองของโครงการนี้คือ คุณอนุชนีย์ พรหมสุวรรณ และคุณศิริพร ศรีสินธุ์ไธโร และสุดท้ายคุณชนพล จรัลวงษ์วงศ์ ที่ช่วยดูแลต้นฉบับอีกครั้งหนึ่ง

ผู้วิจัยใคร่แสดงความขอบคุณอย่างจริงใจไว้ ณ ที่นี้ด้วย

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ	ค
กิตติกรรมประกาศ	ช
สารบัญ	ฉ
สารบัญตาราง	ฎ
สารบัญแผนภาพ	ฐ
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ความเป็นมา	1
1.2 วัตถุประสงค์	3
1.3 ระเบียบวิจัย	3
1.4 นิยามศัพท์สำคัญ	3
1.5 คณะผู้วิจัยโครงการวิจัยระดับภูมิภาค	4
บทที่ 2 สังคมชนบทไทยในฐานะเป็นแหล่งความรู้ของอุดมศึกษา	7
2.1 บริบทแห่งโลกาภิวัตน์	7
2.1.1 ผลกระทบจากการพัฒนาเศรษฐกิจและโลกาภิวัตน์	12
2.1.2 ความเป็นจริงที่เปลี่ยนไปกับสิ่งท้าทายบางประการ	13
2.2 ชนบทโลกและชนบทไทยท่ามกลางการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์การพัฒนา	15
2.2.1 โลกาภิวัตน์: การเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วและมีอัตราเร่งสูง แต่มีภาวะความไม่แน่นอนสูงด้วย	16
2.2.2 กระบวนทัศน์การพัฒนาใหม่ที่ดำรงคู่กับกระบวนทัศน์เก่า ๆ	18
2.3 กระบวนทัศน์ใหม่และการเรียนรู้แนวใหม่	21
2.4 จุดเปลี่ยนของกระบวนทัศน์ (paradigm shift)	23
2.5 บ่อเกิดและแหล่งที่มาของการวิจัยและการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม	27
2.5.1 สถานการณ์ทางลบ	27
2.5.2 สถานการณ์ทางบวก	29

บทที่ 3	แบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยของสถาบันอุดมศึกษา: ภาพรวมจาก โครงการวิจัยภูมิภาค 6 โครงการ	43
3.1	แบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทย: ผลการวิจัยโดยสังเขปจาก 6 โครงการ	44
3.1.1	โครงการแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในภาคกลาง	44
3.1.2	โครงการแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในภาคเหนือ	48
3.1.3	โครงการแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในภาคใต้	54
3.1.4	โครงการแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	56
3.1.5	โครงการแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในภาคตะวันออก	59
3.1.6	โครงการแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในเขตกรุงเทพมหานคร และปริมณฑล	62
3.2	สรุปภาพรวมของผลการวิจัยทั้ง 6 โครงการย่อย	75
3.2.1	วิธีวิทยา	76
3.2.2	แบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทย	78
3.2.3	เครือข่ายการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทย	84
3.2.4	จุดแข็ง จุดอ่อน และประเด็นปัญหาของกระบวนการเรียนรู้ในปัจจุบัน	87
3.2.5	ประโยชน์ของโครงการวิจัยในสายตาของคณะวิจัยที่เข้าร่วมโครงการนี้	92
บทที่ 4	ข้อเสนอแนะจากการสังเคราะห์ภาพรวม	93
4.1	ข้อเสนอแนะต่อผู้สอนและคณาจารย์ในมหาวิทยาลัย	93
4.1.1	ความจำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลงมุมมองและทัศนคติต่อชนบทศึกษา	94
4.1.2	ความจำเป็นที่จะต้องมีการปรับกระบวนการเรียนการสอน	95
4.1.3	ความสำคัญกับบทบาทของผู้สอนในการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้	96
4.2	ข้อเสนอแนะต่อมหาวิทยาลัยและสถาบันอุดมศึกษา	97
4.2.1	ทัศนคติต่อชนบทศึกษา	98
4.2.2	ข้อเสนอในเรื่องการจัดหลักสูตรและการเรียนการสอน	99
4.2.3	บทบาทสถาบันอุดมศึกษาในการเสริมสร้างเครือข่ายการเรียนรู้	101
4.3	ข้อเสนอแนะต่อทบวงมหาวิทยาลัยเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	102
4.3.1	การให้ความสำคัญกับชนบทศึกษา	103
4.3.2	นโยบายเกี่ยวกับการพัฒนาการเรียนการสอน	104
4.3.3	ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	105

4.3.4	ข้อเสนอเพื่อจัดตั้งแหล่งหรือศูนย์เพื่อความเป็นเลิศในด้านชนบทศึกษา และชุมชนศึกษา	106
4.4	บทสรุป	108
บรรณานุกรม		110
ภาคผนวก		121
1.	แผนที่แสดงตำแหน่งสถาบันอุดมศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิจัยครั้งนี้	122
2.	รายชื่อสถาบันอุดมศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิจัยครั้งนี้	123
3.	รายชื่อและที่ตั้งสถาบันอุดมศึกษาในประเทศไทย	125
4.	ตารางแสดงจำนวนนักวิชาการชนบทศึกษาในสถาบันอุดมศึกษา	129
5.	ตารางแสดงหลักสูตรเกี่ยวข้องกับการพัฒนาและชนบทศึกษาในสถาบันอุดมศึกษา	131
6.	รายชื่อหนังสือที่เกี่ยวกับวิชาสังคมวิทยาชนบท	132

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญตาราง

ตารางที่ 2.4	ตารางเปรียบเทียบระบบคิดแบบกระด้างและแบบละมุน	25
ตารางที่ 2.5.1	ตารางเปรียบเทียบกระบวนการทบทวนทัศน์แบบทวิทัศน์ : ชั่วประเพณีกับชั่วสมัยใหม่	37
ตารางที่ 2.5.2	ตารางแสดงกลยุทธ์การพัฒนาที่เน้นทางวิจัยและแนวทาง แสวงหาความรู้	41
ตารางที่ 3.1.1	ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ในการศึกษาแบบแผนการเรียนรู้ เกี่ยวกับชนบทศึกษาไทยของสถาบันอุดมศึกษาทั้ง 6 โครงการ	69
ตารางที่ 3.1.2	ตารางเปรียบเทียบวิธีการศึกษาในการศึกษาแบบแผนการเรียนรู้ เกี่ยวกับชนบทศึกษาไทยของสถาบันอุดมศึกษาทั้ง 6 โครงการ	70
ตารางที่ 3.1.3	ตารางเปรียบเทียบกลุ่มเป้าหมายที่เป็นสถาบันอุดมศึกษาในการศึกษา แบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทศึกษาไทยของสถาบันอุดมศึกษา ทั้ง 6 โครงการ	71
ตารางที่ 3.1.4	ตารางเปรียบเทียบกลุ่มเป้าหมายที่เป็นองค์กรหรือชุมชนชาวบ้านใน การศึกษาแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทศึกษาไทยของสถาบัน อุดมศึกษาทั้ง 6 โครงการ	72
ตารางที่ 3.1.5	ตารางเปรียบเทียบผลการศึกษาในการศึกษาแบบแผนการเรียนรู้ เกี่ยวกับชนบทศึกษาไทยของสถาบันอุดมศึกษาทั้ง 6 โครงการ (ก)	73
ตารางที่ 3.1.6	ตารางเปรียบเทียบผลการศึกษาในการศึกษาแบบแผนการเรียนรู้ เกี่ยวกับชนบทศึกษาไทยของสถาบันอุดมศึกษาทั้ง 6 โครงการ (ข)	74
ตารางที่ 3.2.2	ตารางแสดงการเปรียบเทียบระหว่างวิธีการในการเรียนรู้แบบต่าง ๆ	82

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญแผนภาพ

แผนภาพที่ 2.2.2	ลัทธิเสรีนิยมร่วมสมัย	19
แผนภาพที่ 3.1.2 ก.	แผนภาพแสดงขั้นตอนการนำเสนอเรื่องขอบเขตศึกษาโดยผู้สอน	50
แผนภาพที่ 3.1.2 ข.	แผนภาพแสดงกระบวนการเรียนรู้เรื่องขอบเขตศึกษาโดยผู้เรียน	51
แผนภาพที่ 3.1.2 ค.	แผนภาพแสดงเครือข่ายการเรียนรู้ขอบเขตศึกษาโดยการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างผู้สอน ผู้เรียนและบุคคลหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง	52
แผนภาพที่ 3.2.4 ก.	แผนภาพแสดงกระบวนการเรียนรู้ทางเดียว	88
แผนภาพที่ 3.2.4 ข.	แผนภาพแสดงความสัมพันธ์แนวตั้งทางเดียวในการเรียนการสอน	88
แผนภาพที่ 3.2.4 ค.	แผนภาพแสดงวงจรของการเรียนรู้ของคณ (Kolb)	89
แผนภาพที่ 3.2.4 ง.	แผนภาพแสดงความสัมพันธ์ระหว่างผู้ร่วมในสถานการณ์การเรียนรู้	92

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

1.1 ความเป็นมา

การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศที่ผ่านมาก่อให้เกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างมาก แต่ขณะเดียวกันก็ก่อให้เกิดความไม่สมดุลย์ในการพัฒนาด้านต่าง ๆ ด้วย โดยเฉพาะภาคชนบทตกอยู่ในสภาวะที่ย่ำแย่และถูกละเลย กระทั่งปัญหาหมักหมมและซับซ้อนมากขึ้นทุกทีดังเช่น กรณีล้มล้างชาคนจน ขณะเดียวกันนโยบายการศึกษาและหลักสูตรการเรียนการสอนในชั้นอุดมศึกษาก็มักเน้นหนักแต่ด้านการพัฒนาสู่ความเป็นอุตสาหกรรม วิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีไปแต่ด้านเดียว ยิ่งขาดความตระหนักในความสำคัญของภาคเกษตรกรรมและชนบท ยิ่งไปกว่านั้น น่าสังเกตว่ากระบวนการเรียนการสอนในมหาวิทยาลัยก็มิได้ช่วยแก้สภาวะขาดดุลยภาพดังกล่าวนี้แต่อย่างใดกล่าวคือ ในด้านเนื้อหาสาระ และด้านกระบวนการเรียนการสอนนั้นกลับเน้นหนักแต่การสอน ซึ่งเป็นแนวทางที่ในระยะหลังปรากฏว่ามีได้เอื้อแต่กลับเป็นอุปสรรคต่อการเรียนรู้ไปเสียด้วย

ในการที่จะปรับปรุงพัฒนาสภาพการณดังกล่าว ทบวงมหาวิทยาลัยจึงได้จัดตั้งโครงการชนบทศึกษา พร้อมทั้งจัดตั้งคณะกรรมการดำเนินโครงการชนบทศึกษาขึ้น เพื่อดำเนินการส่งเสริมให้มีโครงการวิจัยแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทย โดยมีการศึกษาแยกย่อยตามภูมิภาคต่าง ๆ ได้แก่

1. โครงการแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในภาคกลาง
2. โครงการแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในภาคเหนือ
3. โครงการแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในภาคใต้
4. โครงการแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
5. โครงการแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในภาคตะวันออก
6. โครงการแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล

นอกจากนี้ก็จำเป็นต้องจัดให้มีโครงการวิจัยอันเป็นการสังเคราะห์กระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในภาพรวมขึ้นอีกโครงการหนึ่งด้วย

โดยในที่นี้จะกล่าวถึงเส้นทางความเป็นมาของโครงการชนบทศึกษา¹ พอเป็นสังเขปเพื่อให้เห็นถึงแนวความคิด ที่มา และภาพรวมของโครงการชนบทศึกษาทั้งหมด อันประกอบไปด้วยกิจกรรมส่วนอื่นๆ อีกหลายส่วนนอกเหนือจากโครงการวิจัยระดับภูมิภาคทั้ง 6 โครงการและโครงการวิจัยเพื่อสังเคราะห์ภาพรวมนี้

โครงการชนบทศึกษา ทบวงมหาวิทยาลัย ได้ก่อรูปขึ้นอย่างเป็นทางการเมื่อคณะกรรมการทบวงมหาวิทยาลัยได้มีคำสั่งที่ 27/2533 ลงวันที่ 24 พฤษภาคม พ.ศ. 2533 แต่งตั้งคณะกรรมการจัดทำโครง

¹ดูรายละเอียดเพิ่มเติมโดยละเอียดได้ใน "สรุปผลการดำเนินงานโครงการชนบทศึกษา ทบวงมหาวิทยาลัย" เอกสารประกอบการสัมมนาเชิงปฏิบัติการเรื่อง "โลกาภิวัตน์กับชนบทศึกษา: รูปแบบการเรียนรู้ด้านชนบท" ระหว่างวันที่ 30 มิถุนายน-1 กรกฎาคม 2540 ณ ห้องบอลรูม โรงแรมเมอร์เคียว กรุงเทพมหานคร

การชนบทศึกษาขึ้นเพื่อทำหน้าที่กำหนดขอบเขตและองค์ประกอบ กิจกรรมโครงการชนบทศึกษาเพื่อเสนอ บรรจุไว้ในแผนพัฒนาการศึกษาระดับอุดมศึกษาระยะที่ 7 โดยเป็นโครงการกลางของทบวงมหาวิทยาลัย

รูปแบบการดำเนินงานของโครงการชนบทศึกษา จะประกอบไปด้วยกิจกรรมหลัก 4 ด้าน คือ การ วิจัยด้านชนบท การฝึกอบรม การพัฒนาหลักสูตรและการพัฒนาฐานข้อมูลเพื่อการเผยแพร่ โดยมีการบริหาร โครงการในรูปคณะกรรมการ ซึ่งมีตัวแทนจากโครงการต่าง ๆ พร้อมทั้งผู้ทรงคุณวุฒิด้านนี้ทำหน้าที่วาง นโยบายการดำเนินงานโครงการพร้อมทั้งกลั่นกรอง โครงการย่อย ๆ ที่มหาวิทยาลัยเสนอ ทั้งนี้อาจใช้รูปแบบ การบริหารงานที่ให้ทบวงมหาวิทยาลัยตั้งสำนักเลขานุการขึ้นมาทำหน้าที่เลขานุการให้กับคณะกรรมการ รวมทั้งประสานงานกับสำนักงานปลัดทบวงในการจัดท่างบประมาณในแต่ละปี

ต่อมาสำนักงานปลัดทบวงมหาวิทยาลัยได้บรรจุโครงการชนบทศึกษาไว้ในแผนพัฒนาอุดมศึกษา ระยะที่ 7 พ.ศ. 2535-2539 โดยมีวัตถุประสงค์ดังต่อไปนี้

- 1) เป็นศูนย์กลางกำหนดนโยบาย สนับสนุนและประสานงานการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับชนบทไทยทั้งใน ระดับพื้นฐานและประยุกต์ เพื่อสนับสนุนการเรียนการสอนในเรื่องชนบทศึกษาในระดับมหาวิทยาลัย
- 2) เพื่อพัฒนาโครงการชนบทศึกษาในระดับมหาวิทยาลัย ให้เป็นแหล่งกลางในการรวบรวมสถิติข้อมูล องค์ความรู้เกี่ยวกับชนบทไทย ระเบียบวิธีวิจัย และวิธีการทำงานเกี่ยวกับชนบทในด้านต่าง ๆ
- 3) เพื่อพัฒนาและส่งเสริมให้เกิดการเรียนการสอน การศึกษา การค้นคว้า และการติดตามการ เปลี่ยนแปลงชนบท นำเสนอปัญหาและแนวทางการวางแผนพัฒนาชนบท
- 4) เพื่อดำเนินการฝึกอบรมเสริมประสบการณ์ในการทำงานในชนบทให้แก่ นักศึกษา อาจารย์ และ นักวิจัยให้มีความชำนาญในการทำงานเกี่ยวกับชนบทไทย
- 5) เพื่อเป็นแหล่งสนับสนุนทางวิชาการในการปฏิบัติงานของหน่วยราชการและองค์กรพัฒนาเอกชน กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับโครงการชนบทศึกษานั้น นอกจากการศึกษาวิจัยทั้ง 7 โครงการดังกล่าว แล้วยังมีการจัดสัมมนาทางวิชาการและการประชุมเชิงปฏิบัติการอีกหลายโครงการเป็นต้นว่า

วันที่ 29-30 มิ.ย. 2538	การสัมมนาวิชาการเรื่อง "ชนบทศึกษาในบริบทการพัฒนาประเทศ" ณ ห้องกรุงศรี โรงแรมกรุงศรีริเวอร์ จ. พระนครศรีอยุธยา
วันที่ 19-20 สค. 2539	การสัมมนาวิชาการเรื่อง "ระบบการพัฒนาชนบท ครั้งที่ 1: รูปแบบและ กระบวนการรณรงค์ในทศวรรษแห่งการเปลี่ยนแปลง" ณ โรงแรมแกรนด์บีฟิตาวเวอร์ อ.หาดใหญ่ จ.สงขลา
วันที่ 30 มิ.ย.-1 กค. 2540	การสัมมนาเชิงปฏิบัติการเรื่อง "โลกาภิวัตน์กับชนบทศึกษา: รูปแบบการ เรียนรู้ด้านชนบท" ณ ห้องบอลรูม โรงแรมเมอร์เคียว กรุงเทพฯ
วันที่ 27-28 ม.ค. 2542	การสัมมนาวิชาการเรื่อง "ชนบทศึกษากับการฟื้นฟูเศรษฐกิจและสังคม" ณ ห้องประชุม อาคารสารนิเทศ 50 ปี มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ บางเขน

1.2 วัตถุประสงค์

โครงการวิจัยแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยสังเคราะห์ในภาพรวมมีวัตถุประสงค์ ดังนี้

1. ประมวลผล รวบรวมแบบแผนการสอนและการเรียนรู้ด้านชนบท
2. วิเคราะห์และสังเคราะห์เนื้อหาและกระบวนการเรียนรู้ด้านชนบทศึกษา ในแง่ซึ่งเชื่อมโยงกับการเรียนรู้ของชาวบ้าน ท่ามกลางการแก้ไขปัญหาการดำรงชีพ และการมีส่วนร่วมในปัจจุบัน
3. สรุปปัญหาและเสนอแนะเชิงนโยบายและมาตรการเพื่อพัฒนาให้กระบวนการเรียนรู้ด้านชนบทศึกษาและด้านชุมชนศึกษาเป็นส่วนเกื้อหนุนต่อการพัฒนาของภูมิภาคของสังคมไทย

1.3 ระเบียบวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มีลักษณะเป็นการวิจัยประยุกต์ (Applied Research) โดยมุ่งเน้นที่การนำเอาผลการศึกษาไปใช้ในการวางแผนนโยบายและการปฏิบัติการเป็นหลัก การศึกษาครั้งนี้ใช้วิธีการวิจัยหลายวิธีผสมผสานกัน ได้แก่

1. การวิจัยเอกสาร (Documentary Research)
2. การวิจัยโดยใช้แบบสัมภาษณ์ (Unstructured Interview Research)
3. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) และการวิจัยแบบเสวนา (Dialogical Research) ร่วมกับคณะผู้ร่วมงานวิจัย ซึ่งประกอบด้วย อาจารย์ นักวิจัย นักวิชาการในองค์กรพัฒนาเอกชนและในหน่วยงานปฏิบัติการพัฒนา และอาจารย์ถึงชาวบ้านซึ่งมีประสบการณ์และมีบทบาทสำคัญเกี่ยวข้องกับการแลกเปลี่ยนและการเรียนรู้กับคนนอกชุมชน

1.4 นิยามศัพท์สำคัญ

- 1) **ชนบท (rural)**¹ คือ ส่วนที่อยู่นอกเขตเมืองหรือเทศบาล มีประชากรที่เลี้ยงชีพด้วยการเกษตรกรรมเป็นสำคัญ มีระเบียบสังคมที่สอดคล้องกับลักษณะชุมชนแบบหมู่บ้านตั้งบ้านเรือนเป็นกลุ่มก้อน หรือกระจัดกระจายตามลักษณะภูมิประเทศหรือตามประเพณีนิยม
- 2) **ชุมชน, ประชาคม (community)**² คือ กลุ่มย่อยที่มีลักษณะหลายประการเหมือนกับสังคมแต่มีขนาดเล็กกว่า และมีความสนใจร่วมที่ประสานกันในวงแคบกว่า ชุมชน หมายถึง เขตพื้นที่ระดับของความคุ้นเคยและการติดต่อระหว่างบุคคล ตลอดจนพื้นฐานความยึดเหนี่ยวบางอย่างที่ทำให้ชุมชนแตกต่างจากกลุ่มเพื่อนบ้าน ชุมชนมีลักษณะทางเศรษฐกิจเป็นแบบเลี้ยงตนเองที่จำกัดมากกว่าสังคม แต่ภายในวงจำกัดเหล่านั้นย่อมมีการสังสรรค์ใกล้ชิดดีกว่า และมีความเห็นอกเห็นใจลึกซึ้งกว่า อาจมีสิ่งเฉพาะบางประการที่ผูกพันเอกภาพ เช่น เชื้อชาติ ศาสนา

¹ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา อังกฤษ-ไทย, 2524.

²เรื่องเดียวกัน.

- 3) **ชุมชนชนบท** (rural community)¹ ชุมชนในเขตชนบท ซึ่งสมาชิกมีโอกาสพบปะสังสรรค์กันอย่างใกล้ชิด และให้บริการชุมชนร่วมกันได้จริงจังทั้งในเรื่องทางสังคม เศรษฐกิจ การศึกษา ศาสนา ฯลฯ ทำให้ชีวิตชุมชนเป็นรูปแบบเดียวกันในด้านความประพฤติและความคิดความเชื่อ
- 4) **การสอน**² คือ การสอนหนังสือ การบอกกล่าว ชี้แนะ ให้ความรู้
- 5) **การเรียนรู้**³ คือ การได้รับความรู้ การรับคำชี้แนะ บอกกล่าว
- 6) **กระบวนการเรียนรู้**⁴ คือ การเรียนรู้ที่ประกอบด้วยขั้นตอนต่าง ๆ
 - การตระหนักในปัญหา คือ เข้าใจว่าเรื่องใดเป็นปัญหาที่ต้องแก้ไข
 - การหาทางเลือกในการแก้ไขปัญหา
 - การกำหนด/ ตัดสินใจทางเลือกในการแก้
 - การดำเนินการ เรียนรู้ปฏิบัติการ
 - การปรับปรุง รวบรวมข้อมูล ปรับแก้
 - การสรุปผลการปฏิบัติ

1.5 คณะผู้วิจัยโครงการวิจัยระดับภูมิภาค

คณะผู้วิจัยโครงการวิจัยแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในระดับภูมิภาคทั้ง 6 โครงการย่อย นั้นมีรายชื่อดังต่อไปนี้

1. โครงการแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในภาคกลาง

1) ร.ศ.ดร.กานดา ผรณเกียรติ	คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
2) ร.ศ.ดร.ปภาณี ฐิติวัฒนา	คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
3) อ.ดร.ศิริบุญ จงวุฒิเวศย์	คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
4) อ.สุวิดา ธรรมมณีวงศ์	คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

2. โครงการแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในภาคเหนือ

1) ผศ.เสาวลักษณ์ ชายทวีป	คณะธุรกิจการเกษตร มหาวิทยาลัยแม่โจ้
2) ผศ.สามารถ ศรีจ่านงค์	คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
3) อ.สุสิทธิ์ วิมุกตานนท์	คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยพายัพ

¹เรื่องเดียวกัน.

²พจนานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, 2525.

³เรื่องเดียวกัน.

⁴สุนทร สุนันท์ชัย. "ความหมายของศัพท์ทางการศึกษาบางคำที่ควรทราบ" ใน การศึกษาตลอดชีวิตและการศึกษานอกระบบ. กรุงเทพฯ: อักษรไทย, 2532, หน้า 14-21.

3. โครงการแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในภาคใต้

1) ผศ.สุพจน์ โกวิทยา	คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
วิทยาเขตหาดใหญ่
2) ผศ.นิพนธ์ ทิพย์ศรีนิมิตร	คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยทักษิณ
3) อ.สนั่น เพ็งเหมือน	คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
วิทยาเขตปัตตานี
4) ผศ.ดร.อาลี อิสมาแอ	วิทยาลัยอิสลามศึกษา

4. โครงการแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

1) ผศ.ดร.เยาวลักษณ์ อภิชาติวัลลภ	คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยขอนแก่น
2) ผศ.ดร.วิยุทธ์ จำรัสพันธุ์	คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยขอนแก่น
3) อ.อุทัยวรรณ ตรีนุชกร	วิทยาลัยการสาธารณสุขสิรินธร จังหวัดขอนแก่น

5. โครงการแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในภาคตะวันออก

1) รศ.ภารดี มหาขันธ์	มหาวิทยาลัยบูรพา
2) อ.โสภา ชานะมูล	มหาวิทยาลัยบูรพา
3) อ.เรวัต แสงสุริยงค์	มหาวิทยาลัยบูรพา
4) อ.เรืองวิทย์ ลิ้มปนาท	มหาวิทยาลัยบูรพา

6. โครงการแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล

1) รศ.ดร.ปรีชา คุวินทร์พันธุ์	คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
2) รศ.สุริชัย หวันแก้ว	คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
3) ผศ.ดร.ฉันทนา บรรพศิริโชติ	คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 2

สังคมชนบทไทยในฐานะเป็นแหล่งความรู้ของอุดมศึกษา¹

อุดมศึกษาสำหรับประเทศใดก็ตาม ย่อมถือเป็นขั้นของการศึกษาเรียนรู้ที่มีความสำคัญเกี่ยวเนื่องกับความเป็นไปในปัจจุบันและอนาคตของประเทศนั้น ๆ เป็นอันมาก ความข้อนี้สามารถกล่าวได้สำหรับประเทศไทยซึ่งมุ่งการพัฒนาประเทศเป็นสำคัญอย่างแน่นอน

ตามความหมายนี้การจัดวางหลักสูตรและจัดกระบวนการศึกษาสำหรับมหาวิทยาลัยจึงย่อมเกี่ยวโยงกับเป้าหมายของการพัฒนาของประเทศชาติด้วย

ด้วยเหตุนี้เองหากพิจารณาในแง่มิติของแหล่งความรู้และการเรียนรู้แล้ว ภาคเมืองและอุตสาหกรรมกับภาคชนบทและเกษตรกรรมย่อมต้องเป็นทั้งด้านที่เป็นแหล่งความรู้กับด้านที่เป็นเป้าหมายของการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาประเทศไปทั้งสองด้านพร้อม ๆ กันด้วย

2.1 บริบทแห่งโลกาภิวัตน์

อาจกล่าวได้ว่า ไม่มีช่วงใดในประวัติศาสตร์ที่มีการเปลี่ยนแปลงในโลกเกิดขึ้นมากมายและรวดเร็วขนาดที่เกิดขึ้นในช่วง 10 ปีเศษที่ผ่านมา จึงไม่น่าประหลาดใจนักที่การกล่าวถึงกระแสการเปลี่ยนแปลงแบบโลกาภิวัตน์ (Globalization)² นั้น ได้ถูกนำมาเป็นประเด็นที่พาดหัวในสื่อมวลชนและกระหังในหนังสือพิมพ์รายวันหลายฉบับในช่วงปี พ.ศ. 2537

¹บทนี้เคยนำเสนอเป็นเอกสารประกอบการสัมมนาโต๊ะกลมเรื่อง “ชนบทศึกษาในมหาวิทยาลัยในมหานคร: ประสบการณ์และข้อเสนอ” วันที่ 29 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2543 ณ ห้องประชุม 13 คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

²ผู้อ่านที่ติดตามเรื่องราวของการใช้คำเรียกการเปลี่ยนแปลงระดับโลกคงจะพอจำได้ว่าได้มีการอภิปรายกันหลากหลายเมื่อมีการพยายามตีความหมายของ Globalization จนราชบัณฑิตยสถานได้เสนอคำแปลและคำนิยาม “โลกาภิวัตน์”

คณะกรรมการชำระพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน ในที่ประชุมเมื่อวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2537 ได้ตกลงเลือกคำว่า “โลกาภิวัตน์” ที่สำนักธรรมศาสตร์และการเมือง เป็นผู้เสนอคำว่า “โลกาภิวัตน์” เป็นศัพท์บัญญัติแทนคำว่า globalization อย่างเป็นทางการ และให้เพิ่มคำว่า “โลกาภิวัตน์” พร้อมด้วยนิยามเพิ่มเติมไว้ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ดังนี้ “โลกาภิวัตน์ น. การแพร่กระจายไปทั่วโลก การที่ประชาคมโลกไม่ว่าจะอยู่ ณ จุดใด สามารถรับรู้สัมพันธ์หรือรับผลกระทบจากสิ่งที่เกิดขึ้นได้อย่างรวดเร็วและกว้างขวาง ซึ่งเนื่องมาจากการพัฒนาระบบสารสนเทศ เป็นต้น (ป. โลก + อภิวัตตฺน แปลว่าการแผ่ถึงกันทั่วโลก) (อ. globalization)”

จาก งาน ทองประเสริฐ “ภาษาของเรา: โลกานุวัตร-โลกาภิวัฒน์-โลกาภิวัตน์”, วารสารราชบัณฑิตยสถาน, 20 (ตุลาคม-ธันวาคม 2537): หน้า 13 - 22.

ท่ามกลางบริบทและการขบวนการอันซับซ้อนของโลกาภิวัตน์เช่นนี้ คำถามสำคัญที่มหาวิทยาลัยและผู้ที่เกี่ยวข้องมีอาจละลายไปได้ก็คือ มหาวิทยาลัยหรืออุดมศึกษาไทยดำรงตนอยู่ในสถานะเช่นไร อีกทั้งได้มีความตระหนักรู้ในการที่จะทบทวนและปรับตนเพื่อเผชิญหน้ากับยุคสมัยอันเปลี่ยนแปลงนี้อย่างไร

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้กล่าวถึงประเด็นนี้ไว้อย่างน่าสนใจในการสัมมนาเรื่อง “มหาวิทยาลัยในช่วงเปลี่ยนยุคสมัย” ของมหาวิทยาลัยมหิดล เมื่อต้นปี พ.ศ. 2537 ความตอนหนึ่งว่า

“... มหาวิทยาลัยต่าง ๆ มักจะคิดว่า การเตรียมการรับโลกาภิวัตน์ที่จะเข้มข้นและรุนแรงขึ้นคือ การยอมรับเงื่อนไขของความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของโลกตามที่นายทุนข้ามชาติเป็นผู้กำหนด หันไปสู่การเตรียมทักษะและบุคลากรสำหรับภาระระดมทรัพยากรของโลกมาใช้ในทิศทางเดียว และในทิศทางที่เป็นประโยชน์แก่คนส่วนน้อย ละเลยที่จะสร้างพลังต่อรองในตลาดหรือทางเลือกให้แก่คนเล็ก ๆ ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศและของโลก ถ้ามหาวิทยาลัยนอนหงายท้องเช่นนี้ มหาวิทยาลัยก็จะโดนฉีกรัดเท่านั้นแต่คนเล็ก ๆ ส่วนใหญ่ในสังคมจะโดนโลกาภิวัตน์ขย้ำกินจนไม่เหลือชิ้นดี ...

... โดยการมีรากของวิชาความรู้ที่ยังลึกลงในสังคมและวัฒนธรรมของเราเองเช่นนี้ต่างหากที่จะทำให้เราสามารถเผชิญกับโลกาภิวัตน์ได้อย่างมีพลัง รู้ว่าจะเข้าไปในสังคมโลกอย่างเท่าเทียมกับผู้อื่นได้อย่างไร การเป็นลูกกะโล่อย่างที่เคยเป็นมาตลอดในทางภูมิปัญญา นั้น ในยุคโลกาภิวัตน์หมายถึง การที่ไม่มีโอกาสเงยหัวขึ้นได้เลย...”

วิกฤตเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นกับประเทศไทยปลายปี พ.ศ. 2540 และลุกลามไปทั่วภูมิภาคเอเชียในช่วงที่ผ่านมานั้นย่อมเป็นหลักฐานที่ตอกย้ำคำกล่าวข้างต้น และบ่งชี้ถึงผลกระทบอย่างลึกซึ้งของโลกาภิวัตน์ที่มีต่อประเทศเล็ก ๆ และคนเล็ก ๆ อย่างมีกัน ได้ตั้งหลักเตรียมพร้อมหรือรู้เนื้อรู้ตัวมาก่อน

ประเด็นเหล่านี้เป็นโจทย์สำคัญสำหรับการจัดการอุดมศึกษาโดยองค์รวม ซึ่งย่อมจะเกี่ยวข้องกับวงวิชาการด้านชนบทศึกษาอย่างมีอาจหลีกเลี่ยงได้ จึงจำเป็นที่จะต้องเพ่งพินิจตรวจสอบการจัดการขบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยท่ามกลางสภาวะการณ์ที่เป็นอยู่ และแสวงหาแนวทางสร้างสรรค์ให้เกิดเครือข่ายการเรียนรู้ และกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างมหาวิทยาลัยกับชุมชนชนบท เป็นการขยายฐานแห่งการเรียนรู้เพื่อให้กระบวนการเรียนรู้ด้านชนบทศึกษาและด้านชุมชนศึกษามีส่วนเกื้อหนุนต่อการพัฒนาของภูมิปัญญาของสังคมไทยให้สามารถเผชิญกับโลกาภิวัตน์ได้โดยไม่เพียงแต่เป็นฝ่ายตั้งรับ หรือยอมทำตามอย่างมีอาจต่อรองใด ๆ เท่านั้น

ในการพิจารณาปรากฏการณ์โลกาภิวัตน์นั้น จริงอยู่ที่ทฤษฎีเรื่องโลกาภิวัตน์ (Globalization) นั้นมีหลายหลาก เช่น ข้อคิดทางทฤษฎีเรื่องโลกาภิวัตน์ก็มักจะเน้นสิ่งใดสิ่งหนึ่ง คือ บางทีก็เน้นตรรกะของมูลเหตุ

นิธิ เอียวศรีวงศ์. “วัฒนธรรมยุคโลกาภิวัตน์”, ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 15 ฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2537): 92-94. (ผู้เขียนได้ระบุไว้ในบทความว่าเขียนจากการอภิปรายในการสัมมนาเรื่อง “มหาวิทยาลัยในช่วงเปลี่ยนยุคสมัย” ของมหาวิทยาลัยมหิดล วันที่ 17 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2537).

หรือปัจจัยหนึ่งปัจจัยใดเพียงปัจจัยเดียวที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนั้น อย่างกรณีทฤษฎีระบบโลกหรือไม่ก็เน้นตรรกะของหลายตัวแปรหรือกรณีที่เน้นแนวโน้มกระแสอุตสาหกรรม การทหาร การเมือง และทุนนิยม อย่างไรก็ตามทฤษฎีที่เห็นว่ากระบวนการโลกาภิวัตน์เป็นกระบวนการใหญ่ที่มีหลายมิติ ดังที่เน้นโดย Immanuel Wallerstein¹ และ Anthony Giddens² นั้นว่ามีความครอบคลุมในด้านเหตุผลน่ารับฟังยิ่ง เราจะพบกระแสโลกาภิวัตน์ที่ปรากฏตัวในระบบของสถาบันทางสังคมต่าง ๆ เช่น เศรษฐกิจ การเมือง การทหาร วัฒนธรรม กฎหมาย เทคโนโลยี เป็นต้น เราสามารถจะเข้าใจกระบวนการนี้ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น หากเราพิจารณาว่าตรรกะต่าง ๆ ขับเคลื่อนโลกาภิวัตน์เหล่านี้เชื่อมโยงกันไปตามด้วย

ประเด็นสำคัญอยู่ที่ว่า กระแสโลกาภิวัตน์นั้นมีเนื้อหาสาระสำคัญตรงที่มันส่งผลกระทบต่อการจัดปรับมิติด้านกาลและเทศะในชีวิตสังคม เทคโนโลยีช่วยทำให้โลกใบใหญ่ของเรา “หดตัวลง” ลดหรือแม้กระทั่งสลายขีดจำกัดของการปฏิสัมพันธ์ในสังคม ทั้งในแง่ของระยะทางและเวลาลงไป

เราจำเป็นต้องมีการจำแนกแยกแยะกระบวนการโลกาภิวัตน์จากกระบวนการบูรณาการของภูมิภาค กล่าวคือ “โลกาภิวัตน์” หมายถึง การเชื่อมโยงและการแผ่ถึงกันทั่วโลก อ้างตามคำบัญญัติศัพท์ Globalization โดยราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2537 และการรวมตัวของภูมิภาค (regionalization) หมายถึง การเข้มข้นขึ้นในความสัมพันธ์ของเชื่อมโยงกันระหว่างหน่วยงานรวมถึงรัฐที่มีภูมิศาสตร์เชื่อมต่อกันในภูมิภาคเดียวกัน จากตรรกะของกระบวนการโลกาภิวัตน์เช่นนี้ เราจึงสามารถประจักษ์ว่า กระบวนการรวมตัวในภูมิภาคในหลากหลายระดับนั้นเป็นกระแสที่เกิดขึ้นควบคู่กันไปด้วย มิติหนึ่งก็อาจพิจารณาเห็นชัดเจนได้ว่า การรวมกลุ่มภูมิภาคเป็นกลวิธีหนึ่งในการต่อต้านหรืออย่างน้อยก็เพื่อต่อรอง³ กับมหาอำนาจระดับโลก เช่น ในยุโรปมีสหภาพยุโรป (European Union) ในเอเชียแปซิฟิกมี APEC ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มี ASEAN เป็นต้น นอกจากนี้ก็ยังมีเครือข่ายนอกอาเซียนอีกมากมาย กระแสโลกาภิวัตน์จึงมีกระแสต่าง ๆ รวมตัวในภูมิภาคประกอบเป็นกระแสที่เกี่ยวข้องซึ่งกันและกัน และขณะเดียวกันกระแสต่างๆที่รวมตัวกันนั้นก็มีผลต่อกันและกัน

ในระดับของการพิจารณาและวิเคราะห์เราจึงจำเป็นต้องมองให้เห็นความสำคัญข้อที่ว่าสองกระบวนการนี้ดำรงอยู่ควบคู่กัน มิฉะนั้นแล้วกระแสภูมิภาคจะถูกปิดให้พ้นจากการวิเคราะห์เรื่องโลกาภิวัตน์ไปด้วยความเข้าใจผิดว่ามีอย่างหนึ่งก็จักต้องไม่มีอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งก็จะเท่ากับว่าเรามองเห็นแต่ภาพรวมอย่างกว้าง ๆ ขาดความคมชัด กล่าวคือมองเห็นภาพใหญ่ของโลกาภิวัตน์ แต่ไม่มีการพิจารณาการรวมตัวในเชิงภูมิภาคและการรวมตัวในท้องถิ่นประกอบด้วยเลย

ผลกระทบและผลสืบเนื่องจากกระบวนการโลกาภิวัตน์นั้น มิใช่ว่าจะเหมือนกันทั่วทุกจุดทั่วโลก และมีใช่ว่าผู้คนในโลกจะเกิดประสบการณ์แบบเดียวกันหมดทั่วทุกคนก็หาไม่ แม้แต่ผู้คนที่อยู่ร่วมชุมชน

¹Immanuel Wallerstein, *Eurocentrism and Its Avatars: dilemmas in Social Science*, 1996.

²Anthony Giddens, *The Consequences of Modernity*, Cambridge: Polity Press, 1990.

³James H. Mittelman, "Rethinking the 'New Regionalism' in the Context of Globalization", *Global Governance* 2 (1996):189-213.

เดียวกันก็ย่อมจะเกิดมีประสบการณ์แตกต่างกันได้ หรือผู้คนในประเทศเดียวกันก็ย่อมได้รับประสบการณ์แตกต่างกันด้วยมือของกระแสโลกาภิวัตน์นั้นเอื้อมไปถึงแต่ละจุดต่างกันและส่งผลกระทบแตกต่างกัน สิ่งนี้สะท้อนถึงลักษณะความไม่สมมาตรของเราคณิดอันเนื่องมาจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ลักษณะของกระบวนการนี้ที่เป็นปฏิสัมพันธ์หรือวิภาษวิธีมิใช่แต่จะเป็นแบบเส้นตรงและเป็นแนวเดียวไปตลอด ทั้งนี้เพราะว่ากระแสโลกาภิวัตน์เป็นตัวกระตุ้นต่อแนวโน้มที่มักจะขัดกันหรือแย้งกันไปตลอดทั้งกระบวนการ

ผลสืบเนื่องจากกระแสโลกาภิวัตน์นั้นลึกซึ้งและกว้างไกลยิ่ง เนื่องจากกระแสโลกาภิวัตน์เป็นกระบวนการที่ซับซ้อนและมีหลายมิติ อีกทั้งยังส่งผลต่อปริมาณพลเชิงสถาบันต่าง ๆ ในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน ผลกระทบที่สำคัญ จะเห็นได้ทั้งที่ปรากฏในแง่ของวงการของนโยบาย วงการความนึกคิด วงการวิชาการ และวงการใช้ปัญญา ผลกระทบจากกระแสโลกาภิวัตน์ยังเกิดต่อการเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ จากแนวคิดที่อิงแต่เพียงรัฐไปสู่แนวคิดที่อิงสังคมมากขึ้น ทั้งนี้เพราะรัฐตามทฤษฎีรัฐศาสตร์สมัยใหม่ที่ยึดถือกันมานั้น สืบทอดคดิรัฐประชาชาติมาแต่ครั้งสนธิสัญญาเวสต์ฟาเลีย (Westphalia Treaty 1648)¹ ซึ่งต่อมาขยายความเป็นการคิดที่ตั้งอยู่บนฐานของข้อสมมติแห่งชุมชนประชาชาติที่ร่วมชะตากรรมเดียวกัน หมายถึงความเชื่อที่ว่าชุมชนนั้นปกครองตนเองและเป็นผู้กำหนดชะตากรรมในอนาคตของตนเอง ฐานคิดอันเป็นพื้นฐานของทฤษฎีรัฐเสรีนิยมประชาธิปไตยเช่นนี้ถูกท้าทายโดยพื้นฐานจากกระบวนการโลกาภิวัตน์ที่เน้นมิติขอบเขต และมิติความสัมพันธ์ที่เข้มข้นขึ้น ขณะเดียวกันก็ปรากฏชัดเจนมากขึ้นทุกทีว่าชุมชนประชาชาติหรือชุมชนชาติหนึ่งใดนั้นมิได้เป็นเพียงผู้เดียวที่กำหนดแผนการกระทำของตนเอง มิได้ตัดสินใจและดำเนินนโยบายโดยลำพังตนเองความเป็นจริงที่ปรากฏในโลกปัจจุบันนั้นรัฐบาลของประเทศใด ๆ ก็มิใช่ตัดสินใจถูกสิ่งผิดตามอำเภอใจได้หรือยึดเอาเพียงเฉพาะว่าจะดูแลแต่ผู้คนในแผ่นดินตนที่เป็นพลเมืองชาติตนเองเป็นเกณฑ์เท่านั้น เพราะกระแสโลกาภิวัตน์นั้นทำให้บรรทัดฐานเรื่องการปฏิบัติต่อมนุษย์เยี่ยงมนุษย์ หรือหลักสิทธิมนุษยชนนั้น เป็นกติกาที่ได้รับการยอมรับทั่วโลก สภาพเช่นนี้ส่งผลสะท้อนมาถึงหลักอำนาจอธิปไตย (sovereignty) ของรัฐประชาชาติเช่นที่เคยยึดถือมาอย่างมาก

กล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า กระแสโลกาภิวัตน์ช่วยกระตุ้นให้การเมืองระหว่างประเทศนั้นมีเนื้อหาและมีประเด็นเชื่อมโยงกันมากขึ้น คติเรื่องอำนาจอธิปไตยและประชาธิปไตยนั้นถูกสั่นสะเทือนเสมือนหนึ่งว่ากำลังถูกกัดให้พริกตัวออกจนหลงเหลือหลังจากฐานรากเดิมที่เน้นแต่ชุมชนประเทศชาติและรัฐประชาชาติที่ผูกพันกันด้วยอาณาเขต แม้แต่หลักความชอบธรรม (legitimacy) ก็ถูกขยายฐานออกไปเชื่อมต่อกับประชาสังคมโลกหรือสังคมระหว่างประเทศอย่างหลีกเลี่ยงไม่พ้น

หากพิจารณาตามแง่มุมของวงการศึกษาสังคมวิทยาในต่างประเทศ การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในระยะหลายสิบปีนี้ พบว่ายังมีลักษณะด้านเดียวและไม่ครอบคลุม เพราะติดยึดอยู่แต่แนวความคิดที่เน้นแต่บทบาทของภาครัฐ (state-centered approach) เพียงอย่างเดียวจนเกินไปโดยไม่สนใจผู้กระทำการ

¹Graham Evans and Jeffrey Newnham, *The Dictionary of World Politics*, Great Britain: The Potesios Limited, 1992.

²Leslie Sklair, *Sociology of the Global System*, New York: Harvester Wheatsheaf, 1991.

อื่นนอกภาครัฐ (non-state actors) เช่น ธุรกิจและองค์กรทางสังคม แนวความคิดนี้คือสิ่งที่วงวิชาการการเมืองระหว่างประเทศเรียกว่า “สำนักแนวสังคมนิยม” (realism) เหตุที่เรียกกันอย่างนี้ก็เพราะว่า แนวการศึกษาแบบนี้เน้นแต่สภาวะการณ์ที่ระบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐต่อรัฐซึ่งอยู่ในระดับระหว่างประเทศมีผลต่อพฤติกรรมของประเทศที่เป็นแบบรัฐเสรีประชาธิปไตย จากการที่มีจุดมุ่งพิจารณาเป็นเช่นนี้ จึงมีได้ใส่ใจต่อเรื่องปฏิสัมพันธ์ระหว่างพลังจากภายนอกและภายในรัฐอย่างเป็นกิจลักษณะ ทั้ง ๆ ที่เป็นภาวะการณ์ที่ซับซ้อน และความเกี่ยวข้องซับซ้อนนี้มักจะมีได้เป็นประเด็นศึกษาที่สลักสำคัญแต่อย่างใด สาเหตุสำคัญก็เนื่องมาจากว่าในระบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐต่อรัฐในระบบการเมืองของโลกนี้ เห็นกันว่ารัฐซึ่งเป็นตัวตนที่มีอธิปไตยของตนเอง เปรียบประดุจหินเมื่อก่อนหนึ่ง และเมืองคาพยพที่มีชีวิต มีหน้าที่ป้องกันและคุ้มครองผลประโยชน์แห่งชาติ (national interests) ของตนในเวทีโลกนี้ ไม่มีหนทางไปพึ่งบารมีของอำนาจอื่นใดได้อีก

ตามมุมมองของแนวสังคมนิยมเช่นนี้ รัฐเป็นสถาบันที่ทำหน้าที่เสมือนเป็นพหุในการพิทักษ์รักษาระเบียบบแห่งประเทศชาติและระเบียบนานาชาติ ทั้งนี้ก็โดยการใช้อำนาจอธิปไตยของรัฐนั่นเอง บ่อยครั้งก็ไม่ค่อยมีการจำแนกแยกแยะระหว่าง 3 คำ ได้แก่ การใช้คำว่ารัฐ หรือรัฐประชาชาติ และประเทศชาติ การใช้คำเหล่านี้มักจะอนุโลมให้มีความหมายแทนกันได้ ยิ่งกว่านั้นในกรอบแนวคิดตามสำนักสังคมนิยมเช่นนี้ ก็มักจะใช้คำว่า “รัฐ” “ประเทศ” “สังคม” 3 คำนี้ปนเปกันอีกด้วย สภาพเช่นนี้ก็จะแสดงถึงการขาดความสำนึกในการแยกแยะ วิธีการคิดแบบขาดการวิเคราะห์เช่นนี้ ย่อมส่งผลสืบเนื่องไปถึงการประเด็นที่ขาดการตระหนักความสัมพันธ์เกี่ยวข้องระหว่างรัฐซึ่งเป็นสถาบันหนึ่งในบรรดาสถาบันทางสังคมทั้งหลายกับสังคม จะมีฐานะและบทบาทที่สำคัญได้อย่างไร ดังนั้นจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่เราจะต้องหันมาสนใจมุมมองอื่นที่มีใช้เพียงจำกัดตัวอยู่ภายในกรอบของ “การเมืองเรื่องอำนาจ” (power politics) หรืออีกนัยหนึ่ง หากพิจารณาอาเซียนก็จะต้องไม่ใช้เห็นแต่เพียงความสัมพันธ์ระหว่างราชการต่อราชการและรัฐต่อรัฐเท่านั้น

ในโลกที่เผชิญกับความไม่แน่นอนและสภาพปัญหาที่มีความซับซ้อนมากขึ้นนี้ นับวันเราจะพบว่า การแก้ปัญหาข้ามสาขาวิชาและปัญหาข้ามชาติย่อมไม่อาจกระทำได้ ถ้าหากทุกสาขาวิชา หรือทุกชาติที่เกี่ยวข้องยังไม่ลงตัวในความสัมพันธ์และผลประโยชน์ร่วมกัน หากเน้นแต่สำนักของมุมมองของวิชาตนหรือเน้นแต่ผลประโยชน์ของชาติตนแต่ฝ่ายเดียว ซึ่งบางครั้งผลประโยชน์แห่งชาติที่กล่าวอ้างกันและสนับสนุนกันด้วยบรรยากาศ “วิชานิยม” หรือ “ชาตินิยม” อาจจะถูกกลับเป็นสำนักที่คัดต่อกลุ่มผู้นำประเทศบางกลุ่มบางส่วนเท่านั้นก็เป็นได้ ดังที่เคยปรากฏที่ความรู้สึกชาตินิยมถูกปลุกเร้าด้วยเหตุการณ์ที่รัฐมนตรีบางคนของไทยไม่ได้รับวีซ่าเข้าประเทศสหรัฐอเมริกาเพราะ “ข้อกล่าวหาหาเสพติด”

กรณีที่ปัญหาซับซ้อนและผลประโยชน์ของกลุ่มต่าง ๆ ในประเทศก็หลากหลายและอาจขัดแย้งกัน การแสวงหากลุ่มบุคคลที่มีความห่วงใยตรงกันในปัญหาที่มีลักษณะข้ามพรมแดนเป็นเรื่องที่จำเป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้เพราะปัญหาของวิชากับปัญหาที่เกิดขึ้นจริง ๆ ในชีวิตสังคมย่อมเป็นคนละเรื่องโดยสิ้นเชิง สภาพปัญหาที่มนุษยชาติเผชิญอยู่ก็อาจต้องการสติและปัญญาที่มีลักษณะข้ามสาขาวิชาใดวิชาหนึ่งอย่างแน่นอน และอาจข้าม

พรมแดนประเทศไปด้วย โน้มนำการก่อรูปก่อร่างของประชาคมทางปัญญา (epistemic communities)¹ ทั้งภายในประเทศและระหว่างประเทศที่มีการศึกษามานับในช่วงระยะหลังนี้ นับว่ามีความสำคัญน่าพิจารณา

2.1.1 ผลกระทบจากการพัฒนาเศรษฐกิจและโลกาภิวัตน์

โดยที่การเปลี่ยนแปลงที่ควบคู่กับโลกาภิวัตน์ ได้แก่ ระบบตลาดเสรี ซึ่งมีตรรกะการเคลื่อนไหวที่ “ไร้พรมแดน” ผลกระทบในทางสังคมและสิ่งแวดล้อมจากการที่เศรษฐกิจขับเคลื่อนโดยตลาดเสรีมีหลายด้านที่ซับซ้อน แต่ ณ ที่นี้จะขอกล่าวเพียงสังเขปเพื่อประกอบการพิจารณาไว้ ได้แก่

ประการที่ 1 การขยายตัวของกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีกลไกตลาดเป็นตัวขับเคลื่อน มิติเศรษฐกิจและการค้าพาณิชย์เป็นตัวนำ แต่ขาดกลไกทางสังคมในการกำกับ ส่งผลให้เกิดการใช้ทรัพยากรที่ไม่เป็นธรรม และก่อปัญหาสภาพแวดล้อมมากขึ้น ความขัดแย้งด้านด้านทรัพยากรและด้านสิ่งแวดล้อม รวมทั้งมลภาวะตลอดจนความเสี่ยงด้านต่าง ๆ² ที่สืบเนื่องในหลาย ๆ กรณีก็กลายเป็นปัญหาข้ามพรมแดนประเทศไป เช่น ปัญหามลภาวะอากาศอันเนื่องจากไฟไหม้ป่าอินโดนีเซีย มลภาวะในสายน้ำหรือลุ่มน้ำนานาชาติ เช่น แม่น้ำโขง

ประการที่ 2 ช่องว่างระหว่างกลุ่มทางสังคม ได้แก่ ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและสังคม การขยายตัวของช่องว่างนั้นมีมากขึ้น ทั้งระหว่างภูมิภาคและระหว่างกลุ่มสังคม โดยเฉพาะเด็ก สตรี และชนกลุ่มน้อย ตัวอย่างในเรื่องนี้ ได้แก่ การตระหนักว่าเสียงของชนกลุ่มน้อยและกลุ่มชาติพันธุ์ที่ด้อยโอกาสไม่ได้รับความสนใจและใส่ใจใน APEC จนทำให้ประเทศนิวซีแลนด์ ซึ่งเป็นเจ้าภาพของการประชุมผู้นำเอเปคเมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. 2542 ริเริ่มผลักดันให้มีการพิจารณาเรื่องเสียงของกลุ่มชาติพันธุ์และชนกลุ่มน้อยในกระบวนการเอเปคอย่างจริงจัง³

ประการที่ 3 โครงสร้างและกระบวนการพัฒนาเช่นนี้ผลักดันให้เกิดการอพยพเคลื่อนย้ายแรงงานภายในประเทศและระหว่างประเทศ ทั้งที่เป็นแรงงานที่มีเอกสารถูกต้องตามกฎหมาย และเป็นแรงงานนอก

¹Peter M. Haas, ed., Knowledge Power, and International Policy Coordination. Introduction: Epistemic Communities and International Policy Coordination. Special Issue of International Organization 46, 1, (Winter 1992): 1-35.

²นักสังคมวิทยาชาวเยอรมันร่วมสมัยที่มีชื่อเสียงที่สุดคนหนึ่งของยุโรปได้เสนอว่า สังคมร่วมสมัยมีลักษณะเป็นสังคมความเสี่ยง โปรดดู Ulrich Beck, *Risk Society: Towards a New Modernity*. Sage Publications, 1992. ผู้เขียนเองก็เคยพยายามลองนำเอามโนภาพสังคมความเสี่ยงนี้มาประกอบการสังเคราะห์กรณีประเทศไทย โปรดดู สุรัชชัย หวันแก้ว, สุกรานต์ โรจน์ไพรวงศ์, เพ็ญโฉม ตั้ง และ หักตรพิมล เพ็ชรล้ำเลิศ, *สารพินัยกับสังคมนิคส์: จากคลองเตยถึงกาญจนบุรี*, สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, 2534, บทหน้า น. 1-10.

³จากการบรรยายของ Sir Paul Reeves, Former Governor General of New Zealand (1985-1990) และ Member of Asia Pacific Centre at the University of Auckland “the Ethnic Minorities and the APEC Process” จัดโดยศูนย์ศึกษาการพัฒนาสังคม คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย ในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2541.

กรอบของกฎหมาย หรือที่เรียกว่า แรงงานต่างด้าวผิดกฎหมาย ("illegal" or undocumented workers) ด้วย

ประการที่ 4 ปัญหาความยุติธรรมทางสังคม และสิทธิมนุษยชน ประเด็นปัญหาสิทธิมนุษยชนนี้ กลายเป็นระเบียบวาระระหว่างประเทศชัดเจน มีการประชุมของสหประชาชาติว่าด้วยเรื่องสิทธิมนุษยชนที่กรุง เวียนนาในกลางปี พ.ศ. 2535 และในการประชุมรัฐมนตรีต่างประเทศของอาเซียน ในปี พ.ศ. 2536 ก็ได้มีการออกแถลงการณ์ที่มีเนื้อหาประกาศสนับสนุนแถลงการณ์จากการประชุมระดับโลกที่ว่าด้วยเรื่องสิทธิมนุษยชนดังกล่าวนั้น และแสดงความเห็นพ้องที่จะร่วมกันจัดตั้งกลไกสิทธิมนุษยชนขึ้นในระดับภูมิภาคอาเซียนไว้อย่างเด่นชัดด้วย¹ อีกตัวอย่างหนึ่ง ได้แก่ ความพยายามของประเทศหลายประเทศที่มุ่งจะนำเอา ประเด็นทางสังคม (social clause) เช่น ประเด็นด้านสิทธิแรงงาน (labor standards) แรงงานเด็ก มาเป็นเงื่อนไขของการทำข้อตกลงการค้าระหว่างประเทศ

2.1.2 ความเป็นจริงที่เปลี่ยนไปกับสิ่งท้าทายบางประการ

แม้เราจะมีข้อสงวนบางประการต่อข้อเสนอที่ว่า ชนบทศึกษาภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ ยุคนี้เป็นยุคของเอเชียแปซิฟิก การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเป็นปรากฏการณ์ในเชิงรัฐศาสตร์ที่สะท้อนยุคใหม่แทนยุคเก่าของ แอตแลนติก เพราะแท้จริงแล้ว ศูนย์กลางอำนาจเดิม เช่น สหรัฐอเมริกา ซึ่งเศรษฐกิจอ่อนแอลงไป แต่ก็ยังมีอำนาจทางการเมืองและทางทหารสูงอยู่ โลกที่เคยมี 2 แกน ปัจจุบันกล่าวได้ว่า มีศูนย์กลางอำนาจ 3 ศูนย์ ได้แก่ สหรัฐฯ ยุโรป และญี่ปุ่น ผู้เขียนเองค่อนข้างมีทัศนคติในพหุศูนย์ ไม่ว่าจะสรุปอย่างไร เราคงต้องให้คนในรุ่นต่อไปเป็นคนตัดสินจะถูกตองกว่า แต่ก็คงไม่มีใครปฏิเสธว่าทศวรรษนี้ได้มีการเปลี่ยนแปลงขนาดใหญ่เกิดขึ้นทั่วโลกและในภูมิภาคแถบนี้ และการเปลี่ยนแปลงของโลกเช่นนี้มีนัยต่อการคิดและการกระทำของเราอย่างไร ดังนั้นจึงมีความจำเป็นที่เราควรพิจารณาถึงนัยบางประการสำหรับแนวทางการพิจารณาในเชิงสังคมศาสตร์ และในเชิงนโยบายการพัฒนาทั้งระดับประเทศและระหว่างประเทศอันเนื่องมาจากกระแสสูงของเอเชียแปซิฟิก

ท่ามกลางการลดความตึงเครียดการเมืองและการยุติของสงครามระหว่างอุดมการณ์ดังกล่าว บทบาทการครอบงำของมหาอำนาจ ดังเช่น ยุคสงครามเย็นจะลดลงไป กระแสตลาดเสรีและกระแสประชาธิปไตยระหว่างประเทศปรากฏชัดขึ้น ภาครัฐจะลดขีดความสามารถในการตอบสนองความต้องการของประชาชนลง ส่วนภาคประชาสังคม (civil society) จะเกิดเป็นภาคที่ทวีความสำคัญมากขึ้น ภาคธุรกิจและภาคองค์กรเอกชน องค์กรประชาชน องค์กรศาสนา รวมทั้งกระบวนการทางสังคมจะมีบทบาทมากขึ้น และรับบทบาทในการปรับตัวต่อปัญหาที่สลับซับซ้อนที่เกิดขึ้น

กระแสการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยีที่รวดเร็วในปัจจุบันก่อเกิดเงื่อนไขการแข่งขันระหว่างประเทศแบบใหม่ (new international division of labor) ซึ่งมีสองรูปแบบที่แตกต่างกัน คือ

¹Joint Communique 26th ASEAN Ministerial Meeting Singapore, 23-24 July 1993 , Point 16 - 18.

รูปแบบที่หนึ่ง การแบ่งงานในแนวตั้ง (vertical division of labor)

รูปแบบที่สอง การแบ่งงานในแนวนอน (horizontal division labor)

ขณะเดียวกันรูปแบบความสัมพันธ์แบบทวิภาคี (bilateral) ลดความสำคัญในระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศลงไป ความสำคัญทางการค้าและระบบการผลิต เช่น ญี่ปุ่น (ผู้ผลิต) - ไทย (ผู้บริโภคราย) ได้แปรเปลี่ยนไปในรูปแบบไตรภาคี (trilateral) เช่น เกาหลีโลมอน ปาปัวนิวกินี (แหล่งปลาทูน่า) - ไทย (แหล่งบรรจุกระป๋อง) - ญี่ปุ่น (ตลาดผู้บริโภคราย) และเป็นแบบพหุภาคี (multilateral) มากขึ้น ทั้งนี้ระบบการผลิตของโรงงานในประเทศต่าง ๆ มีโอกาสแบ่งบทบาทการผลิตชิ้นส่วน เครื่องจักร และการประกอบ ฯลฯ ได้ด้วย กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ การแบ่งงานกันทำระหว่างประเทศได้ปรับตัวก้าวหน้าไปจากการแบ่งงานในแนวตั้งอย่างง่าย (simple vertical division of labor) มาเป็นการแบ่งงานในแนวนอน (horizontal division of labor) กันมากขึ้น สำหรับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ปัจจุบัน การแบ่งงานกันทำระหว่างประเทศแบบแรก ซึ่งเน้นการแบ่งงานกันแนวตั้งเป็นตัวกำหนดส่วนใหญ่ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในฐานะเขตภูมิศาสตร์ของประเทศต่าง ๆ ที่มีพรมแดนติดขาด ก็จะมีกิจกรรมด้านการค้า การลงทุน และเศรษฐกิจ กระจายเพื่อกิจกรรมด้านอื่น ๆ โอกาสที่กลุ่มประเทศแถบนี้จะมีความสัมพันธ์กันเป็นระบบพึ่งพาอาศัยกันแบบใกล้ชิดมากขึ้นแน่นอน ภายใต้กลไกของกระบวนการแบ่งงานกันทำระหว่างประเทศที่กล่าวมา

การก่อตัวของการแบ่งงานกันทำระหว่างประเทศตามแนวนอนนี้ ปรากฏว่าฐานะและบทบาทของตัวกระทำที่ไม่มีใช้รัฐ (non-state actors) ได้แก่ บริษัทข้ามชาติ องค์กรพัฒนาเอกชน ขบวนการทางสังคม องค์กรท้องถิ่น และภูมิภาคต่าง ๆ มีมากขึ้นอย่างมาก ทั้งในประเทศเองและระหว่างประเทศ ทั้งนี้เพราะปัญหา ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจะหลากหลายและรุนแรงตามท้องถิ่น

ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่ถูกกำหนดโดยเหตุของรัฐแต่เพียงผู้เดียวนั้น เริ่มเปลี่ยนแปลงโดยภาคธุรกิจภาคตลาดและภาคที่มีใช้รัฐ เช่น องค์กรนอกบรรษัทราชการ (NGOs) และองค์กรประชาชนจะมีบทบาทมากขึ้น แม้กระทั่งการร่วมมือกันระหว่างองค์กรพัฒนาเอกชนระหว่างประเทศ เช่น ในด้านงานพัฒนาสังคมในกัมพูชา ลาว และเวียดนาม และการร่วมมือในด้านการพัฒนาเกษตรกรรมและการศึกษาในเขตสามเหลี่ยมเศรษฐกิจภาคใต้ เป็นต้น ดังนั้นจึงเป็นการสมควรที่เราจะต้องสนใจส่งเสริมและสร้างสรรค์การติดต่อแลกเปลี่ยน ในลักษณะแนวนอนระหว่างภาคประชาสังคม โดยเฉพาะกลุ่มหรือองค์กรประชาชนและองค์กรวิชาการให้มากขึ้น

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจโดยผ่านระบบตลาดเป็นตัวกระตุ้นนี้ ย่อมส่งผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจและสังคมโดยรวมมากขึ้น ผลกระทบที่สืบเนื่องจากการพัฒนาในลักษณะนี้ย่อมมีทั้งด้านบวกและด้านลบ ขณะเดียวกันโดยที่ผู้มีอำนาจซื้อมากได้รับโอกาสมากกว่าคนกลุ่มใดทั้งสิ้น ความเหลื่อมล้ำทางสังคมและการแตกขั้วระหว่างภูมิภาคกลับสลับซับซ้อนมากขึ้น ภาวะวิกฤตทางศีลธรรมและจริยธรรมจึงเกิดขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ประเด็นปัญหาใหม่ ๆ ซึ่งท้าทายวิชาการและวงการนโยบายระหว่างประเทศก็ปรากฏขึ้นในลักษณะที่ยากขึ้นนี้ จะไม่สามารถหาคำตอบได้จากเพียงการแบ่งแยกสาขาวิชาเป็นวิชาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ

รัฐศาสตร์ สังคมวิทยา หรือเศรษฐศาสตร์ระหว่างประเทศแบบเดิม ซึ่งยึดรัฐประชาชาติเป็นกรอบคิดหลัก (nation - state - centered paradigm) ของระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ

ตัวอย่างปัญหาได้แก่ แรงงานอพยพข้ามชาติ ซึ่งจะแฝงด้วยปัญหาสิทธิมนุษยชน ปัญหาการถ่ายทอดเทคโนโลยี ปัญหาการส่งออกมลภาวะ ปัญหาสังคมที่อาศัยสองฝั่งของแม่น้ำโขง เช่น ยาเสพติด โรคเอดส์ เป็นต้น โดยเฉพาะปัญหาแรงงานพลัดถิ่นและการหลั่งไหลจากเศรษฐกิจประเทศที่ระดับค่าแรงต่ำกว่าไปสู่ประเทศที่ค่าจ้างที่สูงกว่ามาก ๆ ในลักษณะแรงงานผิดกฎหมาย (illegal workers) ซึ่งรวมทั้งแรงงานหญิงและชายนั้นนับเป็นปัญหาแฝงตัวระหว่างญี่ปุ่นกับไทย ญี่ปุ่นกับฟิลิปปินส์ จีนกับไทย ไทยกับพม่า ระหว่างมลายูเซียกับอินโดนีเซีย เป็นต้น ความรุนแรงของปัญหาเหล่านี้จะเกิดขึ้นในระดับที่ไม่สม่ำเสมอกัน วิทยุชนและผู้รับผิดชอบด้านนโยบายจึงต้องติดตามและให้ความสนใจปัญหาใหม่ ๆ เหล่านี้อย่างจริงจัง การเน้นแต่การแก้ปัญหาโดยให้ตำรวจจับกุมอย่างเด็ดขาดเท่านั้น นอกจากนั้นไม่สามารถแก้ปัญหาได้แล้วยิ่งกลับจะเป็นการสร้างปัญหาใหม่อีกมากมาย

ทั้ง ๆ ที่หลายฝ่ายตระหนักถึงข้อจำกัด และผลเสียที่ติดตามมาจากการขยายตัวของเศรษฐกิจตามแนวกระบวนทัศน์กระแสหลัก (mainstream paradigms) แต่ข้อแตกต่างของเศรษฐกิจจริงที่เกิดขึ้น ซึ่งไม่สามารถปฏิเสธได้ ก็คือ พลวัตของเศรษฐกิจไร้พรมแดนที่เกิดขึ้นนั้นทรงพลังยิ่ง และยากที่จะควบคุมได้ ดังนั้น จึงมีความจำเป็นที่ทั้งวิชาการและผู้รับผิดชอบต่อสังคมโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้นำทางการเมืองของประเทศ รวมถึงการจัดหลักสูตรอุดมศึกษาจำต้องตระหนักถึงนัยความรุนแรงต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความรุนแรงเชิงโครงสร้าง (structural violence) ของคติการพัฒนามิติเดียวดังกล่าว ดังนั้นจึงต้องมองลึกลงไปว่า ปัญหาความขัดแย้งด้านทรัพยากร ปัญหาการแย่งชิงทรัพยากร ทั้งระดับประเทศและระหว่างประเทศ ล้วนมีรากเหง้ามาจากความแตกต่างในเนื้อหาของทัศนะกระบวนทัศน์การพัฒนา (conflict of development paradigms) ซึ่งสายหนึ่งเน้นการขยายตัวของเศรษฐกิจและเชื่อมั่นศรัทธาในความสามารถเอาชนะธรรมชาติของมนุษย์ อีกสายหนึ่งเน้นการพัฒนาที่มีมิติทางสังคมวัฒนธรรมและจิตใจควบคู่ไป โดยคำนึงถึงความประสานสอดคล้องกับระบบนิเวศน์ (ecosystem) ด้วย

2.2 ชนบทโลกและชนบทไทยท่ามกลางการปรับเปลี่ยนแห่งกระบวนทัศน์การพัฒนา

แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์ในการพัฒนาดังที่ปรากฏเป็นรูปธรรมของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 ก็ตาม แต่สิ่งที่เปลี่ยนแปลงข้ามมากและขณะเดียวกันก็แทบไม่ได้รับความสนใจอย่างจริงจังเลยก็คือ การเปลี่ยนแปลงด้านวัฒนธรรมการพัฒนาและวัฒนธรรมการเรียนการสอน ถ้าหากวงการอุดมศึกษาจะสนใจการตื่นตัวด้านนี้ โดยเฉพาะการเน้นการเรียนรู้โดยมีส่วนร่วม (Participatory Learning) และทำให้วงการอุดมศึกษาสามารถแสดงบทบาทเป็นสะพานระหว่างการเรียนรู้ในหลักสูตรกับการปรับตัวในโลกความเป็นจริงในยุคโลกาภิวัตน์ได้

2.2.1 โลกาวัดณ์: การเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วและมีอัตราเร่งสูงแต่มีภาวะความไม่แน่นอนสูงด้วย

เหตุการณ์ในโลกห้วงทศวรรษที่ผ่านมา ทั้งในประเทศไทยและรวมไปถึงปัญหาความรุนแรงทางการเมืองและวงการเมืองที่ขาดการตรวจสอบที่ผ่านมา เตือนให้เราระลึกความจริงข้อหนึ่งว่า การติดยึดกับระเบียบของโลกแบบเดิมและมโนภาพการพัฒนาแบบเก่า ตลอดจนกลไกการเมืองแบบเก่าในคราบของประชาธิปไตย ไม่เพียงแต่จะช่วยแก้ปัญหาไม่ได้เท่านั้น หากยังสร้างปัญหาให้ซับซ้อนและยากเย็นขึ้นด้วย การยึดติดกับมโนภาพที่ล้าสมัยและระบบเดิม ๆ ตลอดจนกลไกที่ปรับตัวไม่ทันกับสภาพการณ์ที่เปลี่ยนไปแล้วเช่นนั้นยังเป็นสิ่งที่สามารถก่อความเสียหายได้มาก บางกรณีอย่างเหตุการณ์พฤษภาทมิฬที่ผู้ปกครองมองเห็นประชาชนร่วมประเทศตนเองเป็นศัตรูจนต้องใช้ยุทธวิธี “ไพร่พินาศ” ได้ก่อผลเสียหายร้ายแรงอย่างมากมายดั่งที่พอจะทราบกัน จนยากจะฟื้นคืนสภาพชีวิตปกติได้ ก็เพราะการมองโลกแบบคู่ขัดแย้งที่เป็นปฏิบัติที่มองเห็นแต่ว่าคนที่คิดเหมือนตนเป็นมิตรคนที่คิดแตกต่างจากตนเป็นศัตรู อันนี้เป็นมรดกของความเคยชินในวิถีความคิดจากยุคสงครามเย็นที่พ้นสมัยไปแล้ว ซึ่งบางครั้งฝ่ายขบวนการประชาชนหรือขบวนการประชาธิปไตยเองก็ยังไม่ติดยึดเอาวิธีคิดเช่นนั้นมาด้วยเช่นกัน

ปรากฏการณ์ของโลกาวัดณ์ที่เด่นชัดคือการเปลี่ยนแปลงทางด้านต่าง ๆ ต่อไปนี้

- 1) **ด้านการเมือง** การยุติของสงครามเย็น การล่มสลายของระบอบสังคมนิยมรวมศูนย์ของสหภาพโซเวียตและในยุโรปตะวันออก และการเคลื่อนไหวเพื่อปฏิรูปการเมืองในหลายประเทศรวมทั้งประเทศไทยด้วย การเปิดเศรษฐกิจเข้าสู่ระบบตลาดโลกอย่างกรณีของลาว เวียดนาม และจีน
- 2) **ด้านเทคโนโลยี** มีการเปลี่ยนแปลงอย่างมหากาลในด้านเทคโนโลยีต่างๆ โดยเฉพาะด้านข่าวสารสนเทศ
- 3) **ด้านเศรษฐกิจ** ปรากฏการณ์ที่ภูมิภาคเอเชียแปซิฟิกมีบทบาทสูงเด่นขึ้น ขณะเดียวกันอุตสาหกรรมทั้งในรูปแบบนิคมและแบบอื่น รวมทั้งธุรกิจการเงินก็คึกคักและแพร่หลายกว้างขวางขึ้นความโดดเด่นของความเจริญทางเศรษฐกิจแบบฟองสบู่ในช่วงหนึ่งก็กลับนำพาให้เกิดความไม่แน่นอนอย่างมากมายทางเศรษฐกิจนับแต่วิกฤตการเงิน พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา
- 4) **ด้านสิ่งแวดล้อม** การเปลี่ยนแปลงด้านสิ่งแวดล้อมก็นับเป็นที่กล่าวขวัญถึงกันอย่างกว้างขวางขึ้น การที่โลกร้อนขึ้นเพราะชั้นของโอโซนในบรรยากาศเหนือขั้วโลกบางลง มลภาวะการทำลายป่าเขตร้อน การขาดแคลนน้ำถึงขั้นวิกฤต โครงการ คจก. ตลอดจนปัญหาความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมหลายประการดังสะท้อนให้เห็นในกรณีสมัชชาคนจน¹ และการเปลี่ยนแปลงในความคาดหวัง

¹ ปรากฏส ปิ่นตบแต่ง, การเมืองบนท้องถนน: 99 วัน สมัชชาคนจน และประวัติศาสตร์การเดินทางชุมนุมประท้วงในสังคมไทย, จัดพิมพ์โดยศูนย์วิจัยและผลิตตำรามหาวิทยาลัยเกริก, 2541

ต่อบทบาทของรัฐ รวมไปถึงความเปลี่ยนแปลงในแหล่งข้อมูล และการจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นโดยสันติวิธี¹ ทั้งปัญหาความเสื่อมโทรมร่อยหรอของสภาพแวดล้อม และความขัดแย้งที่เกิดจากปัญหาสิ่งแวดล้อม และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ² ซึ่งในระยะหลังได้ปรากฏชัดเจนและรุนแรงยิ่งขึ้นทุกที โดยเฉพาะที่สืบเนื่องมาจากผลกระทบของโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ของรัฐที่เห็นชัดเจน ได้แก่ โครงการก่อสร้างเขื่อนปากมูล เขื่อนราษีไศล เขื่อนแก่งเสือเต้น ท่อส่งก๊าซไทย - พม่า ฯลฯ

การเปลี่ยนแปลงบางด้านอาจจะไม่ค่อยโดดเด่น โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงในชีวิตชนบทและภาวะต่าง ๆ ชาวชนบททุกหนทุกแห่งสามารถรับข่าวจากเมือง ทั้งสื่อต่าง ๆ และทางวิทยุและโทรทัศน์ พวกเขาสามารถรับรู้ข้อมูลเกี่ยวกับโลกได้กว้างขวางขึ้น สิ่งใดที่ชาวเมืองรับรู้ได้โดยผ่านสื่อ ชาวบ้านก็รับรู้ได้ทันทีทันใดเช่นกัน ความต้องการบริโภคสินค้าแบบชาวเมืองก็มีมากขึ้น

ขณะเดียวกัน ก็มีการเปลี่ยนแปลงบางอย่างเกิดขึ้นอย่างเงียบ ๆ แต่ทว่ามั่นคง การเปลี่ยนแปลงนั้นอาจจะช้าไม่โดดเด่นและไม่โดดเด่นแต่ทว่าลึกซึ้งถึงรากฐานคือ การเปลี่ยนแปลงของโลกทัศน์การพัฒนา

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ เป็นผู้หนึ่งที่สนใจปัญหานี้ และได้นำเสนอแนวคิด "ความรุนแรงเชิงโครงสร้าง" และการจัดการความขัดแย้งโดยสันติวิธีมาตลอด ดังเห็นได้จากผลงานหลายชิ้นเช่น ทั่วยุทธทางเลือก: ความรุนแรงและการไม่ใช้ความรุนแรง, สำนักพิมพ์มูลนิธิโกลดคิมทอง, 2533 สันติทฤษฎี: วิถีวัฒนธรรม, สำนักพิมพ์มูลนิธิโกลดคิมทอง, 2539 และ "กระบวนการจัดการความขัดแย้งโดยสันติวิธี: ศึกษาระณีเขื่อนแก่งเสือเต้น" ใน สันติวิธีกับความมั่นคงของชาติ, เอกสารประกอบการสัมมนา "กระบวนการแก้ปัญหาความขัดแย้งในสังคมไทยกับรัฐธรรมนูญใหม่" จัดขึ้นโดยสำนักงานสภาความมั่นคงแห่งชาติ, สถาบันสันติศึกษา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, มูลนิธิเอเชีย, ศูนย์ปรัชญา กับนโยบายสาธารณะ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 24-25 ก.ย. 2541 ณ ตึกสันติไมตรี ทำเนียบรัฐบาล ซึ่งในการสัมมนาครั้งนี้นี้ยังมีบทความที่น่าสนใจเกี่ยวกับการจัดการความขัดแย้งจากนักวิชาการหลายท่าน อาทิ มารค ตามไท, "การจัดการความขัดแย้งโดยสันติวิธี" และ นิธิ เอียวศรีวงศ์, "การเจรจาไกลเกลี่ยโดยอาศัยคนกลาง ทิศทางความเป็นไปได้ในสังคมไทย" เป็นต้น.

ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้จาก "การใช้ทรัพยากรกับความขัดแย้งทางสังคม: พลวัตของการเป็นนิกกับทางเลือกการพัฒนา" จัดพิมพ์โดยโครงการศึกษาทางเลือกการพัฒนา สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535 และ ฉันทนา บรรพศิริโชติ, สรุปรการเสวนาเรื่อง "ความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรกับการแก้ไขปัญหา" จัดโดยสถาบันเทคโนโลยีเพื่อการพัฒนาชนบท จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 19 เม.ย. 2539, สรุปรการสัมมนาเรื่อง "การแก้ไขผลกระทบจากโครงการพัฒนาขนาดใหญ่: กรณีเขื่อนราษีไศล" จัดโดยโครงการศึกษาทางเลือกการพัฒนา สถาบันวิจัยสังคมร่วมกับศูนย์ศึกษาการพัฒนาสังคม คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 11 พ.ค. 2541 และ "ความขัดแย้งในสังคมไทย : ช่องว่างระหว่างความรู้และความเข้าใจ"

2.2.2 กระบวนทัศน์การพัฒนาใหม่ที่ดำรงคู่กับกระบวนทัศน์เก่า ๆ

นักวิชาการชั้นนำในอังกฤษได้เสนอว่า ในช่วงที่ก้าวเข้าสู่ ค.ศ. 2000 นี้ นักวิชาการน่าจะสามารถจำแนกกระบวนทัศน์การพัฒนาประชาคมและพัฒนาชุมชนออกเป็น 3 แนวใหญ่ ๆ¹ ผู้วิจัยเห็นว่าทัศนะดังกล่าวน่าจะช่วยให้เรามองเห็นภาพกว้างในเชิงเทียบเคียงกรณีประเทศเราท่ามกลางกระแสวิชาการนานาชาติและการพัฒนาสากลได้มาก กล่าวคือ

1) การพัฒนาควบคู่กับการกระจาย (Redistribution with Growth)²

ความคาดหวังต่อรัฐบาลและองค์กรของรัฐเป็นเครื่องมือสำคัญของนโยบายต่อสู้กับความยากจน มีการเน้นกลุ่มเป้าหมายที่ชัดเจน มิฉะนั้นแล้วผลประโยชน์จากการพัฒนาก็จะถูกเก็บเกี่ยวไปโดยกลุ่มชนที่มีความมั่งคั่งอยู่แล้ว สถาบันใหม่ ๆ และโครงการใหม่ ๆ ต้องยื่นมือไปถึงกลุ่มคนที่เป็นเป้าหมายของการพัฒนา (target group) ให้ได้ การแก้ปัญหาชนบทโดยหลักการแล้วมิใช่การที่ให้รัฐบาลลดบทบาทลงหากแต่เป็นการขยายบทบาทของรัฐให้กว้างขวางขึ้น

2) เสรีนิยมแนวใหม่ (Neo-liberalism)

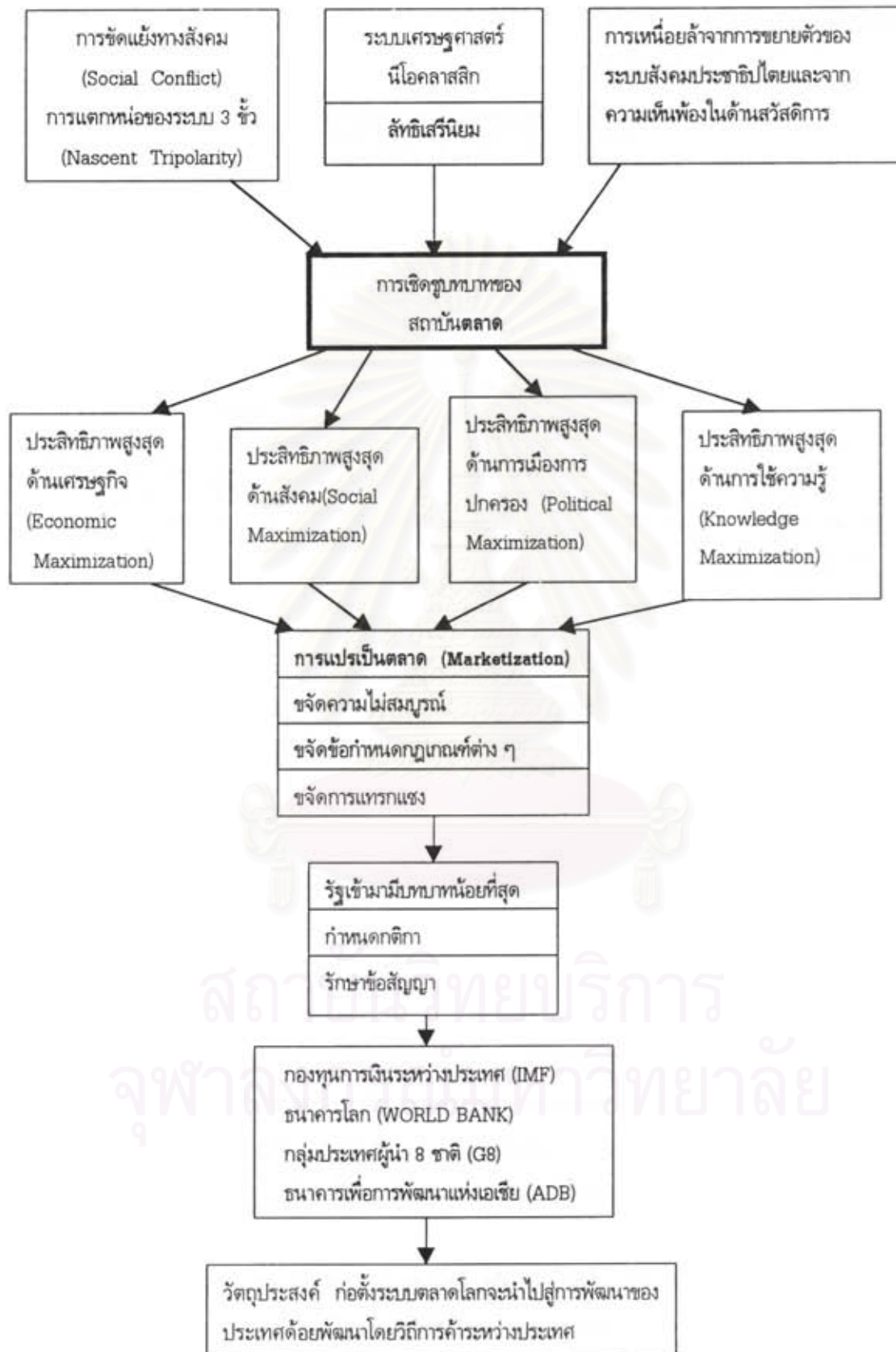
ในอดีตมีการเน้นหลัก "ความเป็นธรรม" แต่ช่วงหลังกลับมีการเน้นหนักในเรื่อง "ประสิทธิภาพ" เป็นเสาหลักของอุดมการณ์ในการพัฒนาชนบทและชุมชนแทน เห็นว่ารัฐบาลกลางจักต้องมีการปรับบทบาทหรือลดบทบาทลง โดยปล่อยให้ระบบตลาดมีบทบาทมากขึ้น และส่งเสริมให้องค์กรส่วนท้องถิ่นเพิ่มขีดความสามารถในบทบาทใหม่ให้สูงขึ้น เพราะเท่าที่ผ่านมามาภาครัฐจะขยายตัวเกินขนาดที่สมควร ขาดประสิทธิภาพ มีปัญหาหนี้สาธารณะบ่งหลวงและมักจะใช้งบประมาณมากเกินไปเกินความจำเป็น (โปรดดูแผนภาพที่ 2.2.2)

สถาบันวิทยบริการ

¹ในการสำรวจสภาวะความคิดและพัฒนาชนบทในระดับโลก บทความวิชาการที่แม้จะกระชับทว่าลึกซึ้งที่น่าสนใจยิ่งคือ Robert Chambers, "The State and Rural Development: Ideologies and an Agenda for the 1990's" Institute of Development Studies University of Sussex Discussion Paper no. 269, 1989 ผู้เขียนเคยมาบรรยายในการสัมมนาเรื่อง "ประชาธิปไตยกับการพัฒนาที่ยั่งยืน" ณ ศูนย์สารนิเทศ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 21 พ.ย. 2535.

²Hollis Chenery, et. al., *Redistribution with Growth*, A Joint Study by the Development Research Center of The World Bank, and The Institute of Development Studies, University of Sussex, Oxford. U.P. 1974.

แผนภาพที่ 2.2.2 ลัทธิเสรีนิยมร่วมสมัย

ที่มา: ผู้เขียนปรับปรุงเพิ่มเติมให้ทันสมัยจากแผนผังของ P.W. Preston, *Development Theory*, Blackwell, 1996, p.

3) กระบวนทัศน์ใหม่ในการพัฒนา

กระบวนทัศน์ใหม่ในการพัฒนาสามารถเห็นได้จากกลยุทธ์การพัฒนาแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 ได้แก่

- ถือว่าคนต้องสำคัญกว่าสิ่งของ คนจนและคนประสบความทุกข์ยากต้องมีความสำคัญต่อเป้าหมายก่อนคนที่ลืมตาอ้าปากได้แล้ว
- การพัฒนาต้องอาศัยการเรียนรู้ มิใช่ยึดแบบพิมพ์เขียว
- เน้นการกระจายอำนาจ สนใจกระบวนการพัฒนาที่หลากหลายและแตกต่างตามพื้นที่
- ภูมิปัญญาท้องถิ่น การเพิ่มอำนาจ การมีส่วนร่วมของกลุ่มประชาชน
- เสริมสร้างการพึ่งพาขีดความสามารถของตนเองในระดับบุคคล ครอบครัว และท้องถิ่น
- การสื่อสารที่เปิดกว้างและมีประสิทธิภาพ

แม้ว่ากระบวนทัศน์การพัฒนาจะค่อย ๆ ปรับมาเป็นแนวใหม่ตามแนวที่ 1) และ 2) มาสู่กระบวนทัศน์แนวที่ 3) แต่ในความเป็นจริงแล้ว จุดร่วมของกระแสอุดมการณ์ 1) และ 2) มีความสำคัญและทรงพลังในการปฏิบัติมากกว่า

ทั้งสองแนวเน้นกลยุทธ์การพัฒนาชุมชนและชนบทที่มีลักษณะดังต่อไปนี้

- เน้นบทบาทหลักของนักวางแผนจากศูนย์กลาง (ทุ่ง) ออกจากเบื้องบน (สั่ง) ลงเบื้องล่าง
- เน้นเศรษฐกิจสำคัญมากกว่ามนุษย์และระบบนิเวศน์เน้นภาพรวม (มหภาค) ไม่สนใจภาพย่อย (จุลภาค)
- เน้นโลกทัศน์สำนักงานกลางส่วนกลาง มิใช่โลกทัศน์จากพื้นที่และการปฏิบัติภาคสนาม
โลกทัศน์ จาก "กรม" และ "กระทรวง" ย่อมมีความสำคัญกว่า "ท้องถิ่น"

ในวงการอุดมศึกษาก็เห็นโลกทัศน์ว่า มหาวิทยาลัยใหญ่ๆ ที่ตั้งอยู่ในกรุงเทพฯ เห็นอกว่ามหาวิทยาลัยในหัวเมืองและสถาบันราชภัฏในท้องถิ่น ดังนั้น ผลที่ติดตามมาของแนวทางและโครงการจากแนวความคิดทั้งสองจึงมักจะเป็นแบบเดียวกัน มีมาตรฐานอันเดียว ใช้ประยุกต์ทั่วไปทุกแห่งทุกหนในประเทศ แม้ระยะหลังจะพูดถึงการกระจายอำนาจ หรือมอบอำนาจ แต่ในภาคปฏิบัติก็ยังคงยึดแนวโน้มนำระเบียบการแบบเดียว มาตรฐานเดียว (standardization) ผู้นำขององค์กรทุกระดับก็ยังเคยชินกับการยึด "มาตรฐานเดียว" แล้วนำไปประยุกต์ทุกท้องที่และทุกจุดเช่นที่เคยชินในอดีตอยู่ ทั้งๆ ที่สภาพการณ์แวดล้อมในท้องถิ่นและภูมิภาคนั้นมีความแตกต่างหลากหลายมากขึ้นทุกทีด้วยกระแสการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ โดยเฉพาะกระแสอุตสาหกรรม ธุรกิจ โครงการพัฒนาในภูมิภาค และการไหลทะลักเข้ามาของแรงงานต่างชาติ ตลอดจนบทบาทของธุรกิจการค้าตามชายแดน ภายใต้สภาวะที่ขาดการตรวจสอบและการเปลี่ยนแปลงรอบมหาวิทยาลัย กระบวนการเรียนการสอนในอุดมศึกษาจึงยังเน้นการสอนทางเดียวอยู่เช่นเดิม ทั้ง ๆ ที่มีความ

ต้นตัวเรื่อง ภูมิปัญญาท้องถิ่นและบทบาทของชุมชนกันและการมีส่วนร่วมของภูมิปัญญาท้องถิ่นในการพัฒนา
นั้นมากขึ้นก็ตามที่

2.3 กระบวนทัศน์ใหม่และการเรียนรู้แนวใหม่¹

รากฐานทางปรัชญาของกระบวนทัศน์การแสวงหาความรู้ในปัจจุบัน

1) ในรอบสองสามร้อยปีที่ผ่านมานั้นมีแหล่งที่มาอันเป็นเสมือนกลไกผลักดันอยู่สองแหล่ง
แต่ละแหล่งก็นำมาซึ่งความสร้างสรรค์ในสังคมศาสตร์² และผลลัพธ์ที่ติดตามมาซึ่งแตกต่างกันกล่าวคือ

ก. กระบวนทัศน์แบบเทคนิควิชาการ (Technocratic paradigm) มีอิทธิพล อย่าง
มากต่อการวิจัยนโยบายและพฤติกรรมศาสตร์ (behavioral policy sciences)

ข. กระบวนทัศน์แบบมนุษยนิยม (Humanistic paradigm)

การใช้คำว่า "กระบวนทัศน์" (paradigm) ในการพิจารณารากฐานที่มาของความคิดและการปฏิบัติใน
การแสวงหาความรู้และการประยุกต์ใช้ความรู้ นั้น ผู้เขียนยึดถือตาม Thomas Kuhn³ ว่าสมมติฐานอยู่เบื้อง
หลังกระบวนทัศน์ของกลุ่มมีความสำคัญต่อนักวิชาการหรือชุมชนวิชาการนั้น ๆ มาก คนกลุ่มหนึ่งกลุ่มใดยึด
ถือกระบวนทัศน์ใด ซึ่งความหมายรวมถึงแรงจูงใจเบื้องลึกที่มีผลต่อการที่กลุ่มคนนั้น ๆ คิดอย่างนั้นอย่างนี้
กล่าวคือ มีค่านิยมคล้ายคลึงกัน มีรสนิยมคล้ายกัน มีวิธีการแก้ปัญหา หรือตอบสนองสถานการณ์คล้ายกัน

กรณีกระบวนทัศน์แบบเทคนิควิชาการ (Technocratic paradigm) นั้นมุ่งพัฒนาทฤษฎีสังคมและ
วิธีวิทยา เพื่อนำมาแก้ปัญหาแก่มนุษย์ กล่าวคือ ความเป็นจริงที่จะต้องถูกปรับ แต่ง ถูกดัดแปลง แก้ไข
ความเป็นจริงเป็นเป้าที่ถูกกระทำโดยนำมือของมนุษย์ เป็นเป้าของการจัดการตามความประสงค์ของมนุษย์

ส่วนกระบวนทัศน์แบบมนุษยนิยม (Humanistic paradigm) นั้นมีวัตถุประสงค์ คือ มุ่งทำความเข้าใจ
เข้าใจกับความเป็นจริงและโลกรอบตัว อันที่จริงลู่ผลสมระหว่างการยึดตามกระบวนทัศน์แนวเทคนิควิชาการ
กับแนวมนุษยนิยม (Technocratic and Humanistic) เช่น สำนักคิดแนวมาร์กซิสต์ (Marxist) กับ พวก
นักคิดแนวอนาคตวิทยา (futurology) เป็นต้น

2) ลักษณะสำคัญของกระบวนทัศน์แบบเทคนิควิชาการ (Technocratic paradigm) มีอยู่
5 ประการ

¹ส่วนนี้ ผู้เขียนเคยนำเสนอเป็นบันทึกประกอบการอภิปราย "วิธีวิทยาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน" ในการสัมมนา
ประจำปีของสมาคมวิจัยเชิงคุณภาพ (2537).

²Kinhide Mushakoji, *Global Issues and Interparadigmatic Dialogue*, Torino, Italy: Corso
Sommeiller, 1988, pp. 1 - 48. ผู้เขียนเป็นนักสังคมศาสตร์ชาวญี่ปุ่นที่มีชื่อเสียงในระดับนานาชาติ และเคยเป็น
รองอธิการบดีมหาวิทยาลัยสหประชาชาติ.

³Thomas S. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolution*, 2nd ed., Chicago: Chicago
University Press, 1970.

ก. **คิดแบบเชิงผลปฏิบัติ** แนวความคิดนี้เชื่อมั่นว่ามนุษย์มีความสามารถในการจัดการและปรุงแต่งตลอดจนตัดแปลงธรรมชาติได้ด้วยวิทยาการอันก้าวหน้าที่สร้างสรรค์ขึ้นเอง และในทำนองเดียวกันก็สามารถลงมือกระทำการต่อสังคมเพื่อประโยชน์แก่มนุษย์เองได้

ข. **คิดแบบจักรกล (mechanistic)** แนวคิดนี้มีความเชื่อว่าโลกมีองค์ประกอบอันสามารถแยกเป็นชิ้นส่วนได้ และติดต่อกันได้โดยสมมติให้สิ่งอื่นคงที่

ค. **มุ่งสมเหตุสมผลตามเป้าหมาย** มีความเชื่อในความเป็นไปได้ ความจำเป็นที่ต้องเลือกวิธีการที่สมเหตุสมผลกับผลลัพธ์เพื่อบรรลุเป้าหมายในการตัดแปลงธรรมชาติ / สังคมให้เหมาะสมสอดคล้องตามความต้องการของมนุษย์

ง. **มุ่งมาตรฐานเป็นแบบแผนเดียวกัน** มีความเชื่อว่าเทคโนโลยี การจัดการ และวิธีการนั้นมีขั้นตอนที่มีแบบแผนเป็นมาตรฐาน (standardization)

จ. **อาศัยการตัดสินใจที่รวมศูนย์** จำเป็นต้องประกันประสิทธิภาพของการประยุกต์ ใช้ความรู้ไว้โดยอาศัยการตัดสินใจที่รวมศูนย์ เพื่อจะได้เป็นหลักประกันได้ว่าผู้ตัดสินใจนั้นทรงไว้ซึ่งความรู้และมีความเชี่ยวชาญจริง ๆ

3) ผลที่ติดตามมาของการยึดกระบวนทัศน์แบบเทคนิควิชาการดังกล่าวได้แก่

ก. **นโยบายวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี (Science Policy) นโยบายการวิจัยและพัฒนา (Research and Development Policy)** เน้นหลักการจัดการ และการควบคุมที่มีความสมเหตุสมผล เน้นความรู้ที่มีลักษณะเป็นข้อมูล (Informatization of Knowledge) ซึ่งเท่ากับเป็นการปฏิวัติด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ (Information Revolution Technology) โดยเฉพาะการมีสมองกล ฯลฯ จึงทำให้เน้นการจัดทำฐานข้อมูลที่เก็บสะสม ประมวล มาตรฐานด้วยคอมพิวเตอร์ ตามแนวคิดนี้มีสมมติฐานว่าความรู้กับ "ข้อมูล" เป็นสิ่งเดียวกัน เน้นความรู้ประเภทที่เป็นชิ้นส่วนของข่าวสารข้อมูล สามารถจัดประเภทได้ รวบรวมได้ และมีมาตรฐาน

ข. **โดยนัยข้างต้นนี้จึงมักจะเชื่อว่าความจริงมีหนึ่งเดียวและละเอียดความรู้ที่อิงบริบท** กล่าวคือ ความรู้ประเภทที่มีกาละเทศะและความรู้ตามลักษณะบริบทไปเสีย มองข้าม "ความจริง" ที่มีอยู่หลายชั้น ("ความจริง" อยู่หลังสิ่งที่เห็นด้วยตา) ไม่ยอมรับทัศนะว่ามี "ความเป็นจริง" หลากหลาย ข้าราชการ นักพัฒนาชนบท ก็มองเห็นความเป็นจริงในการพัฒนาแตกต่างจากนักธุรกิจชุมชน ซึ่งก็อาจแตกต่างอย่างมากจากทัศนะชาวบ้าน ผู้ถูกผลกระทบจากโครงการขนาดใหญ่ เช่น เขื่อน เป็นต้น

ค. **ยึดถือวิธีการและระเบียบวิธีวิจัยแนวปฏิฐานนิยม (positivist methods)** ซึ่งเชื่อมั่นว่า **ต้องมีวิธีการเดียวที่ดีที่สุดสำหรับการแก้ปัญหาแต่ละปัญหาเสมอ**

2.4 จุดเปลี่ยนของกระบวนทัศน์ (paradigm shift)¹

ปัจจุบัน จุดเปลี่ยน จุดหักเหของกระบวนวิธีคิดเกิดขึ้นในทุกวงการทั่วโลก ที่สำคัญ ๆ ที่จะยกเป็นตัวอย่างนั้นได้แก่ การตื่นตัวที่เกิดขึ้นในวงการ 3 วงการที่สำคัญยิ่ง คือ

- 1) วงการวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี
- 2) วงการธุรกิจ การตลาด และวงการบริหาร
- 3) วงการพัฒนา

แต่การตื่นตัวตื่นรู้ มิได้เกิดขึ้นอย่างทั่วถึงทุกจุดเหมือนกันหมด และมีได้เกิดอย่างสม่ำเสมอจำเป็นอย่างยิ่งที่วงการการเรียนการสอนระดับอุดมศึกษาจักต้องสนใจเรื่องเหล่านี้ด้วย กล่าวคือ

- 1) วงการวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

จุดเปลี่ยนของกระบวนทัศน์ในที่นี้จะขอพูดถึง 2 เรื่องใหญ่ ได้แก่ จุดเปลี่ยนในหลักคิดพื้นฐานของวิทยาศาสตร์ และวิธีทำความเข้าใจเชิงระบบ (systems thinking)

ประการแรก ในแวดวงวิทยาศาสตร์ซึ่งมีการพัฒนาอย่างสืบเนื่องมาหลายร้อยปีนั้น มีหลักคิดพื้นฐานที่สำคัญอย่างน้อย 3 ประการ ได้แก่ หลักคิดเชิงกลไกและการแยกส่วนประกอบเป็นส่วนเล็กที่สุด (atomism) ความเชื่อในหลักความมีเหตุผล หลักวิวัฒนาการเส้นตรงและความเชื่อมั่นในการมุ่งเอาชนะธรรมชาติ

แต่ในปัจจุบันมีนักวิทยาศาสตร์จำนวนมากที่ค้นพบว่า การทำความเข้าใจโลกแบบกลไกและแบบแยกส่วนถึงส่วนประกอบเล็กที่สุดนั้นเป็นความเข้าใจเฉพาะส่วน หากนำมาเป็นแนวหลักแม่บทแนวเดียวในการทำ ความเข้าใจก็ย่อมผิดพลาด หลักเหตุผลของสรรพสิ่งนั้นมิอาจใช้ได้กับทุกสถานการณ์ เพราะหลักเหตุผลมีความจำเพาะเจาะจงตามกาละเทศะ มิอาจมีความเป็นสากลตายตัวได้ และการพิจารณาสรรพสิ่งในแนวทางการเปลี่ยนแปลงแบบเส้นตรง (linear dynamics) และเชื่อมั่นในความสามารถของมนุษย์ที่จะพิชิตธรรมชาติ โดยไม่มีข้อสงสัยนั้นผิดพลาดได้ เพราะความเป็นจริงของโลกนั้นซับซ้อนกว่าการรับรู้ของมนุษย์เสมอ ภาวะอันเป็นพลวัตและภาวะซับซ้อนนี้ทำให้การคาดหมายเป็นไปไม่ได้ แต่มิได้หมายความว่าไม่มีการเปลี่ยนแปลงใด ๆ หากหมายความว่า การคาดการณ์นั้นสามารถกระทำได้ เพียงแต่มีขีดจำกัดตามเงื่อนไข และความมีเสถียรภาพและความแน่นอนก็มีขอบเขตของมันเอง ทฤษฎีความซับซ้อน (complexity theory) ทฤษฎีความไร้ระเบียบ ไร้เสถียรภาพ (chaos theory) ในสรรพสิ่งได้รับความสนใจมากขึ้น โดยเฉพาะผลงานของนักเคมีผู้ได้รับรางวัลโนเบล Ilya Prigogine นับเป็นผลงานที่มีความแปลกใหม่และมีความหนักแน่นสูงใน

¹ปรับปรุงเล็กน้อยจากบทความของผู้เขียนที่จัดทำขึ้นเป็นเอกสารประกอบการสัมมนาเชิงปฏิบัติการเรื่อง "โลกาภิวัตน์กับชนบทศึกษา รูปแบบการเรียนรู้ด้านชนบทศึกษา" เมื่อวันที่ 30 มิ.ย.-1 ก.ค. 2540 จัดโดยทบวงมหาวิทยาลัย ณ โรงแรมเมอร์เคียว กรุงเทพมหานคร.

การเสนอให้วงการนักวิทยาศาสตร์ตระหนักถึงภาวะไร้ระเบียบ และความซับซ้อนอย่างจริงจัง¹ นับแต่นั้นมาก็มีผลงานในแวดวงวิทยาศาสตร์ฟิสิกส์ เคมี ฯลฯ ตามแนวนี้มากขึ้น ยกตัวอย่างหนังสือในแนวนี้เช่น ทฤษฎีไร้ระเบียบ (Chaos Theory) ของชยวัฒน์ ธีระพันธุ์² ที่นำแนวความคิดภาวะไร้ระเบียบมาอธิบายปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงในสังคมเศรษฐกิจ

อีกประการหนึ่งคือ จุดเปลี่ยนในวิธีคิดเชิงระบบ (systems thinking) วิธีคิดเชิงระบบแบบกระด้าง (hard systems thinking)³ ซึ่งยึดถือเป็นแนวทางกันเรื่อยมานั้น เป็นวิธีคิดที่มุ่งเน้นการบรรลุเป้าหมายที่ชัดเจน และมุ่งแสวงหาวิธีการจัดการที่ดีที่สุดถูกต้องที่สุด โดยมีสมมติฐานอย่างย่อว่าถ้าเข้าใจส่วนย่อยต่าง ๆ แล้วก็สามารถทำความเข้าใจระบบส่วนรวมทั้งหมดได้ แต่ในสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปเช่นปัจจุบัน ในยามที่ต้องเผชิญวิกฤตที่ทำนายไม่ได้ เผชิญกับความจริงที่ซับซ้อน ท่ามกลางสภาวะแวดล้อมของโลกมีความไม่แน่นอนสูง วิธีการตามหลักวิชาใดวิชาหนึ่ง อาจช่วยให้เรารับรู้บางสิ่งได้ แต่สิ่งที่ไม่รู้หรือรู้ไม่ได้นั้นมีมากกว่าที่รู้ ทำให้สิ่งที่คาดการณ์ไม่ได้มีมากกว่าสิ่งที่เคยรู้เคยคาดการณ์ได้ไม่มีคุณประโยชน์แก้ปัญหาที่จำเป็น จึงเกิดจุดเปลี่ยนจากกระบวนการเรียนรู้ตามแบบเดิมที่เน้นวิธีคิดแบบกระด้างไปสู่กระบวนการเรียนรู้ที่คล่องตัวคล่องแคล่ว โดยอิงวิธีคิดเชิงระบบเชิงละมุนและยึดหลักความหลากหลายด้านวิธีวิทยาแทนที่จะติดยึดแต่แนวทางวิธีใดวิธีหนึ่งอย่างตายตัว (soft systems thinking และ methodological pluralism) ซึ่งมีการปรับตัวที่สืบเนื่องและมีการใช้วิจารณ์อย่างต่อเนื่องตลอดเวลา พิจารณาเปรียบเทียบวิธีคิดเชิงระบบแบบกระด้าง (hard systems thinking) กับวิธีคิดเชิงระบบแบบละมุน (soft systems thinking) ได้จากตาราง 2.4

สถาบันวิทยบริการ

¹Ilya Prigogine and I. Stengers. *Order Out of Chaos: Men's New Dialogue with Nature*. London: Heineman, 1984.

²อ่านรายละเอียดได้จาก ชยวัฒน์ ธีระพันธุ์. *ทฤษฎีไร้ระเบียบ*. มูลนิธิภูมิปัญญา, 2540. ถือเป็นหนังสือเล่มสำคัญยิ่งในการช่วยให้แวดวงปัญญาชนและนักกิจกรรมทางสังคมของไทย สามารถติดตามความก้าวหน้าในด้านความคิดในการวิเคราะห์สังเคราะห์สังคมในเวทีนานาชาติ ผู้เขียนเองก็มีบทบาทอันสำคัญในการปฏิบัติการทางสังคมที่เพิ่มมิติใหม่ดังกล่าวเรื่อยมา

³Peter Checkland, "From Optimizing to Learning: A Development of Systems Thinking for the 1990's", *Journal of the Operational Research Society*, 36, (1985): 757-767. .

ตารางที่ 2.4 เปรียบเทียบระบบคิดแบบกระด้างและแบบละมุน¹

ระบบคิดแบบกระด้าง	ระบบคิดแบบละมุน
มุ่งบรรลุเป้าหมาย สมมติเองว่า โลกเป็นระบบที่คนเรา "จัดการ" ได้หมด	มุ่งเรียนรู้ โลกเป็น "ปัญหา" ถ้าเราคิดด้วยวิธีคิด แบบระบบ
ความคิดพื้นฐานต่อระบบ "ระบบ" :ถือว่าระบบเป็นตัวแบบของโลก ความจริง	ประเด็นและการปรับตัว เป็นสิ่งประดิษฐ์ทางความนึกคิด
ข้อดี ใช้เทคโนโลยีที่ทรงอำนาจภาพ "จัด" ปัญหา หรือไป "สยบ" ปัญหาได้	ข้อดี -ใช้ได้ทั้งเจ้าของปัญหาและผู้แก้ -รักษาความเกี่ยวข้องับมิติมนุษย์ที่เกี่ยวข้อง กับสภาพปัญหานั้น ๆ
ข้อเสีย -จำต้องพึ่งพาอาศัยผู้เชี่ยวชาญ -สูญเสียความเชื่อมโยงกับความเป็นจริงได้ ง่าย	ข้อเสีย ต้องแก้ปัญหारे็วไปไม่จบสิ้น

2) วงการการตลาดและการบริหารธุรกิจ

ในแวดวงการศึกษาวิจัยด้านการตลาดและการบริหารธุรกิจในระยะสองสามทศวรรษที่ผ่านมา การยอมรับว่ามีจุดเปลี่ยนที่สำคัญเกิดขึ้นในหลักการพื้นฐาน กล่าวคือ เปลี่ยนจากหรือหักมุมจากการให้คุณค่าแบบเดิมและยุทธศาสตร์ที่เน้นการผลิตแบบปริมาณมาก ๆ (mass production) ไปสู่กระบวนการผลิตแบบเชี่ยวชาญเฉพาะอย่าง (flexible specialization) การบริหารแบบไม่ติดยึด (Liberation Management) การยกเครื่อง (reengineering) เปลี่ยนจากการยึดเป็นมาตรฐานเดียว (Standardization) ไปสู่ปฏิบัติการที่รวดเร็วและหลายแบบ (variety of rapid responses) และในแง่ระบบเทคโนโลยี ย่อมหมายถึง ความคล่องตัวที่กระจายศูนย์และมีความหลากหลายในการตอบสนองตลาด เปลี่ยนจากการขึ้นอยู่กับลำดับสูงต่ำตามชั้น

¹เรียบเรียงจาก Peter Checkland, "From Optimizing to Learning: A Development of Systems Thinking for the 1990's", *Journal of the Operational Research Society*, 36, No. 9, (1985): 757-767, และ Peter Checkland and Jim Scholes. *Soft Systems Methodology in Action*, New York: John Wiley and Sons, 1990.

ตำแหน่งตามระบบราชการ “ซี” หรือ ตามความเชื่อถือในระบบราชการ ไปสู่การยอมรับผลงานเชิงประจักษ์ใน แนวราบที่มีประสิทธิผล และเปลี่ยนจากการควบคุมคุณภาพแบบลงโทษ ไปสู่การประกันคุณภาพ ณ ต้นแหล่ง ผลิต ตัวอย่างที่สำคัญในเรื่องนี้ระยะหลังได้แก่ แนวคิดของทอม พีเตอร์ส (Tom Peters)¹ ผู้นำเสียงชื่อใน วงการนักคิดในแวดวงบริหารธุรกิจที่เป็นที่ยอมรับกันทั่วโลก ผู้เสนอคำขวัญสำคัญว่า

“จงบรรลุความคล่องตัว ด้วยการเสริมอำนาจแก่ประชาชน”

“จงเรียนรู้ที่จะโอบอุ้มการเปลี่ยนแปลงทุกรูปแบบได้”

“จงสร้างระบบที่สามารถรองรับโลกที่หกคะเมนตีลังกา”

3) วงการปฏิบัติงานการพัฒนา

สมัยหนึ่งทฤษฎีที่เชื่อมั่นว่า “การเติบโตทางเศรษฐกิจ ย่อมเป็นวิถีทางสู่ชีวิตที่ดีกว่าและเป็นการบรรลุ ความสุขได้” นั้นเป็นที่นิยมกันทั่วไปในแวดวงการพัฒนาชุมชนและการพัฒนาประเทศ แต่ในระยะต่อมากล่าว คือในช่วงพ.ศ. 2520 เป็นต้นมา² ได้เกิดข้อกังขาจนกระทั่งมีผู้คนเสื่อมศรัทธาต่อแนวคิดเช่นนั้นน้อยลงไป

คำถามใหม่ ๆ ผุดขึ้นมาแทบทุกประเทศไม่ว่าจะเป็นประเทศรวยหรือจน กล่าวคือ ประเทศรวย/คน รวย ก็เกิดคำถามขึ้นว่าชีวิตจะดีขึ้นโดยใช้/บริโภคให้น้อยลงได้อย่างไร ส่วนประเทศจน/คนจน ก็เกิดคำถาม ขึ้นว่าชีวิตจะดีโดยใช้/บริโภคมากขึ้นโดยไม่ซ้ำรอยความผิดพลาดของการพัฒนาของประเทศที่ก้าวหน้ากว่าใน ตะวันตกได้อย่างไร ทางเลือกมีแนวโน้มกลยุทธ์ใหม่ที่เน้นการเปิดโอกาสให้แก่ผู้คนในท้องถิ่นได้ชี้ปัญหาเอง ให้เขาได้ร่วมแสดงความสามารถและได้มาซึ่งสิ่งที่เขาเห็นว่าสำคัญต่อชีวิตของเขาเอง คุณค่าสูงสุดอยู่ที่ ท้องถิ่น อยู่ที่ ชุมชน อยู่ที่ สิ่งที่แตกต่างกัน มิใช่สิ่งๆ เหมือน ๆ กัน

สิ่งสำคัญได้แก่ข้อสังเกตที่ โรเบิร์ต แชมเบอร์ส เรียกว่า การกลับลำของกระบวนการเรียนรู้ (reversals of learning process) กล่าวคือเกิดจากจุดเปลี่ยนในทิศทางการเรียนรู้ได้แก่

¹Tom Peters. *Thriving On Chaos*. London: Pan Books, 1988. ซึ่งเป็นหนังสือที่ขายดีที่สุดที่สุดใน ระหว่างประเทศเล่มหนึ่งในช่วงนั้น โดยมีการตีพิมพ์ฉบับแปลเป็นภาษาไทยด้วยหนังสือมีชื่อเรื่องว่า *โตได้ในโลกวุ่น* และอีกเล่มได้แก่ *Liberation Management*, London: Macmillan, 1992.

²สภาพการณ์ปัญหาที่เป็นผลพวงจากการพัฒนา และข้อกังขาต่อวิถีการพัฒนาที่เป็นอยู่ รวมทั้งความ พยายามที่จะแสวงหาทางเลือกอื่น ๆ ในการพัฒนาปรากฏให้เห็นในหลายรูปลักษณะ บางส่วนมีการรวบรวมแนว ความคิด ประสพการณ์การปฏิบัติงาน สารการประชุมสัมมนาเกี่ยวกับเรื่องเหล่านี้ไว้เป็นหนังสือ เป็นต้นว่า จุลสาร ทางเลือกการพัฒนา สถาบันวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยเฉพาะฉบับพิเศษ ปีที่ 7 ม.ค.-ธ.ค. 2532 รายงาน คุณภาพการพัฒนา “สถานะ แนวโน้ม และทางเลือกของประชาชนไทย”. *ชุมชนอีสานกับทางเลือกการพัฒนา: ประสพการณ์การแสวงหาเพื่อชีวิตที่ดีกว่าของชาวบ้านร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชน* จัดพิมพ์โดย กป.อพช. อีสานใต้ (2534). *การใช้ทรัพยากรกับความขัดแย้งทางสังคม: พลวัตของการเป็นนิคมกับทางเลือกการพัฒนา* จัดพิมพ์โดย โครงการศึกษาทางเลือกการพัฒนา สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (2535).

การรวมศูนย์	→ การกระจายศูนย์
อำนาจนิยม	→ ประชาธิปไตย
ความเหมือนกันหมด	→ ความหลากหลาย
การคิดแบบทอนส่วนหรือแยกส่วน	→ การคิดแบบองค์รวม
การคิดแบบเส้นตรง	→ การคิดแบบระบบเปิด
การคิดแบบขั้นตอนตายตัวโดย	→ ทางเลือกที่หลากหลายวิธีการกระทำที่หลากหลาย
การแก้ปัญหาโดยวิธีมาตรฐานเดียว	
การมองเห็นบิดเบือนเสมือนเป็น	→ การตื่นรู้ในความพิการทางทัศนะ
ม่านบังตา มีให้เห็นความเป็นจริง	

2.5 บ่อเกิดและแหล่งที่มาของการวิจัยและการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม¹

กระแสโลกาภิวัตน์ได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมากมายต่อกระบวนการสร้างสรรค์ความรู้และการเรียนรู้ การที่ความรู้และการวิจัยเผชิญกับกลไกตลาด และพลวัตด้านการค้าการเศรษฐกิจที่ดี การแพร่หลายของการวิจัยและการศึกษาอย่างกว้างขวางก็ดี ล้วนแต่มีผลให้รูปแบบและวิธีการแสวงหาความรู้แบบเดิมต้องมีการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงไปในอันที่จะดำรงตนให้มีคุณประโยชน์ต่อไป

การวิจัยและการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม (เช่น PRA หรือ Participatory Rural Appraisal) และซึ่งรวมถึงการกลับลำของกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวข้างต้นเกิดขึ้นจาก 2 สถานการณ์ ได้แก่ ประการแรก สถานการณ์ทางลบที่การพัฒนาแบบเดิมและวิธีการพัฒนาแบบเดิมก่อให้เกิดปัญหา และอีกประการหนึ่ง สถานการณ์ทางบวกที่เกิดความตื่นรู้ใหม่ๆ และมีการพัฒนาสร้างสรรค์เทคนิควิธีการใหม่ ๆ

2.5.1. สถานการณ์ทางลบ เกิดความตระหนักและความอึดอัด ไม่พอใจต่ออดีตที่ติดตามมาจากวิธีการศึกษาวิจัยและการเรียนรู้ที่ผ่านมา จนกระทั่งกลับเป็นพลังผลักดันให้มีการแสวงหาทางเลือกใหม่

1) ความไม่มั่นใจต่ออ้างความเป็นวิทยาศาสตร์ของวิชาการ และแวดวงนโยบายที่ยึด วิธีวิจัยที่เน้นเทคนิควิธีการเชิงปริมาณ (quantitative techniques) เป็นหลักในการแสวงหาความรู้และรวบรวมข้อมูล โดยเฉพาะข้อวิจารณ์ที่มีต่อการอ้างความเป็นปรนัยหรือวัตถุวิสัย (objectivity) โดยละเลยมิติความหมายแห่งพฤติกรรมด้านสังคมและจิตใจไปเลย และข้ออ้างเกี่ยวกับความแม่นยำในการวัดเชิงปริมาณ

¹ ประเด็นหลักของส่วนนี้ได้จากการพูดคุยกับ Robert Chambers ในช่วงที่ผู้วิจัยไปเยี่ยมเยียน ณ Institute of Development Studies, University of Sussex ประเทศอังกฤษ ช่วง มี.ค.-พ.ค. 2535 ภายใต้ Rockefeller Foundation Development Reflections Fellowship ผู้สนใจในประเด็นข้อคิดเห็นของเขา โปรดกรุณาดู Robert Chambers, *Rural Appraisal: Rapid, Relaxed, and Participatory*, Institute of Development Studies, Discussion Paper 311, October 1992.

ประเด็นเหล่านี้เป็นที่วิจารณ์กันกว้างขวางถึงข้อจำกัดของการพัฒนาความรู้ทางสังคมตามมาตรฐานของวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ

2) จุดอ่อนของการแสวงหาความรู้โดยใช้แบบสอบถาม (survey questionnaire) การวิจัยแบบเดิมที่เน้นแบบสอบถามนั้นใช้เวลานานกว่าจะครบถ้วนกระบวนการ จนกระทั่งรายงานเสร็จและส่งรายงานเสนอผู้ให้ทุน ผลงานวิจัยมักจะต้องการทรัพยากรและเวลาจำนวนมาก ทำให้ไม่สอดคล้องกับสภาวะการณ์ที่ขาดแคลนสิ่งเหล่านี้ จึงทำให้การวิจัยถูกวิจารณ์ว่าสิ้นเปลืองและไม่ได้ก่อประโยชน์ต่อสาธารณะเท่าที่ควร มีหน้าชั้นนักวิชาการผู้วิจัยมักจะไม่เคยใส่ใจให้ความสำคัญแก่ชุมชนที่มีส่วนร่วมคิดพิจารณาในขั้นต้น ๆ รวมทั้งขั้นการตั้งคำถาม สภาพการณ์ทางสังคมมักจะปรากฏว่าชุมชนใดถูกวิจัยมากเพียงใดชุมชนนั้นก็ยิ่งเป็นเป้าของการถูกกระทำจากภายนอกมากขึ้นเพียงนั้น และก็ยังปรากฏเป็นสถานการณ์ที่ชัดเจนว่าวิธีการวิจัยและเทคนิคการวิจัยแบบนี้กลายเป็นการลดอำนาจต่อรองของชุมชนลงไม่ว่าผู้วิจัยจะเจตนาหรือไม่ก็ตาม

3) วิธีการศึกษาดูงานการพัฒนาชนบทแบบฉาบฉวย เยี่ยมนักท่องเที่ยวการพัฒนาชนบท (rural-development tourism) และอคติที่มีต่อปัญหาความยากจน (anti-poverty bias) ซึ่งหมายถึง ปรากฏการณ์ที่ไปเยี่ยมเยือนในระยะสั้น ๆ โดยผู้วางนโยบายหรือนักวิชาการหรือผู้มีพื้นเพอยู่ในเมืองทำให้คนเหล่านี้เกิดการรับรู้ที่ฉาบฉวย ซึ่งบ่อยครั้งก็ขึ้นอยู่กับกรอบแบบฝึกหัดที่โรยหน้าเป็นไปตามการจัดฉากขององค์กรท้องถิ่นหรือราชการในท้องถิ่น

ความลำเอียงหรืออคติที่สืบเนื่องมักมาจากมิติต่าง ๆ ดังนี้

ก. มิติพื้นที่ (Spatial) กล่าวคือทำเลที่ตั้งของพื้นที่ที่โครงการพัฒนานั้นตั้งอยู่ เช่น ใกล้เมือง ใกล้ถนน ใกล้ศูนย์กลางหมู่บ้าน ทำให้สะดวกกว่าสำหรับการไปเยี่ยมชม

ข. มิติโครงการ โครงการที่เป็นแหล่งดูงานที่รู้จักกันมักเป็นพื้นที่โครงการตัวอย่างหรือโครงการที่ประสบความสำเร็จได้รับรางวัลการประกวดที่ทางราชการมักจะนิยมจัดขึ้น โครงการตัวอย่างเหล่านี้มักมีเจ้านายชอบมาเยี่ยมเยียนเสมอ

ค. มิติของบุคคลที่พบปะและคุยกัน บุคคลที่เป็นหลักที่มักพบปะด้วยมักเป็นชายมากกว่าหญิง ผู้นำมากกว่าผู้ตาม และคนที่พูดภาษากลางมากกว่าคนที่พูดภาษาท้องถิ่น

ง. มิติฤดูกาล ช่วงเวลาของการลงไปศึกษามักไปฤดูแล้ง เพราะไปสบาย มักหลีกเลี่ยงไม่ลงศึกษาภาคสนามในหน้าฝน ซึ่งในฤดูที่ไม่สะดวกนั้น คนจนยังมีสภาพความเป็นอยู่และการประกอบอาชีพที่ย่ำแย่

จ. พูดจกัันเยี่ยง "การพูด" เพราะไม่อยากจะกระทบจิตใจ เกรงใจเจ้าของโครงการกลัวว่าเขาจะรู้สึกไม่ดี จึงเลี่ยงที่จะกระทบใจกัน โดยซักถามเฉพาะเรื่องที่ "เล็งใจ" กันได้

ข้อที่ตรงกัน ได้แก่ การเน้นความสำคัญของการกระจายศูนย์ กระจายอำนาจ แบ่งปันความรู้ เสริมพลังอำนาจความหลากหลาย การเปลี่ยนแปลงรวดเร็ว และการตอบสนองรวดเร็ว เราจึงอาจกล่าวได้ว่าคุณสมบัติของกระบวนการทัศน์ใหม่ ได้แก่ การกระทำที่มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลในโลกจริงนั่นเอง

2.5.2 สถานการณ์ทางบวก ได้แก่ การพบกระบวนทัศน์ใหม่ แหล่งที่มาในทางบวกนี้ คือ สถานการณ์ที่เกิดการตื่นรู้ในภาวะปัญหา กัดดันให้ผู้คนมุ่งหาช่องทางหรือทางออกในการแก้ไข เกิดการแสวงหาช่องทางใหม่หรือวิธีการใหม่ ๆ ในเมื่อไม่อาจจะปรับปรุงแก้ไขแบบแผนวิธีการเดิม ๆ ได้อีกต่อไป ดังนั้นจึงได้เกิดการพัฒนานวัตกรรมวิจัยใหม่ ๆ ได้แก่ การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) การวิจัยระบบเกษตรและระบบฟาร์ม มานุษยวิทยาประยุกต์และสังคมวิทยาประยุกต์ในการพัฒนา รวมทั้งจุดเปลี่ยนในแวดวงความคิดการพัฒนา

1) การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) หมายถึง วิธีการวิจัยซึ่งดำเนินไปเพื่อบรรลุเป้าหมายสองชั้นทั้งในแง่กระตุ้น และเกื้อกูลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและในแง่ของการมุ่งศึกษาตัวการเปลี่ยนแปลงนั้น ๆ พร้อมกันไปด้วย ในระยะประมาณ 30-40 ปีที่ผ่านมา มีความสนใจในวิธีวิจัยระบบนี้เพิ่มขึ้นมากโดยผสมผสานความรู้กับเทคนิคการวิจัยทางสังคมศาสตร์เข้ากับการริเริ่มทางการปฏิบัติ ตามนโยบายที่มุ่งให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไปด้วยเลย นักวิจัยแบบเดิมมีบทบาทเพียงเป็นผู้ตีความและผู้สังเกตการณ์ซึ่งอาจไม่จำเป็นต้องมีความรับผิดชอบใด ๆ ต่อชุมชนที่วิจัยชัดเจนนักก็ได้ แต่นักวิจัยเชิงปฏิบัติการกลับต้องมีบทบาทและความรับผิดชอบที่จะติดตามสถานะการณ์ระดับสนาม สังเกตการณ์ ตลอดจนริเริ่มมีส่วนแทรกแซงรวมทั้งติดตามศึกษาผลกระทบที่เกิดขึ้นด้วย

2) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) ซึ่งพัฒนาสืบต่อมาจากข้อ 1) นั้น สามารถกล่าวได้ว่าริเริ่มมาจากนักการศึกษาชาวบราซิลชื่อ เปาโล แฟร์ (Paulo Friere) เขาเสนอหลักคิดที่ว่า คนจนควรได้รับการส่งเสริมให้มีความมั่นใจ (enable) และนักสังคมวิทยาในลาตินอเมริกาหลายคน ซึ่งมีส่วนสำคัญทำให้เกิดแนวทางการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม วงการการศึกษาผู้ใหญ่ตั้งแต่ปี 1975 ก็ให้ความสนใจแก่การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม การวิจัยแบบมีส่วนร่วมมีเครือข่ายในแอฟริกา 60 ประเทศ การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research), PAR, PRA ในเกษตรกรรม อุตสาหกรรม มีผู้ใช้ประโยชน์จากเครื่องมือใหม่นี้เป็นบุคคลและหน่วยงานจากทุกอุตสาหกรรม เช่น เกษตรตำบล นักพัฒนาในหน่วยงานราชการ นักพัฒนาใน NGO นักพัฒนาของบริษัทเกษตรกรรม หรือแม้แต่ผู้อุปถัมภ์ใจอารี แต่วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการที่เน้นการมีส่วนร่วมของชาวบ้านจะกระทบโครงสร้างผลประโยชน์ของกลุ่มที่มีบทบาทและมีอิทธิพลอยู่แล้ว คนจนมีความสามารถสร้างสรรค์และสามารถเก็บข้อมูลเอง วิเคราะห์เอง และวางแผนเองได้ คนด้อยโอกาสต้องได้โอกาสมีความหวัง ไม่สมควรถูกกีดกันให้กลายเป็นคนจนตรอก

ในระดับนานาชาติเองก็ได้มีการประชุมวิชาการระหว่างประเทศเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการในวงการศึกษา ภาครัฐ และอุตสาหกรรม ขึ้นที่ประเทศออสเตรเลีย ในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1989¹

สำหรับในประเทศไทย เท่าที่สามารถสืบค้นได้นั้น โครงการวิจัยขนาดใหญ่ที่เกิดจากความตระหนักในเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนทั้งในแง่สาระและวิธีการวิจัย ได้แก่ โครงการวิจัยเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนในชนบท (Popular Participation in Rural Thailand) โครงการนี้ดำเนินการในระหว่างปี พ.ศ. 2524-2527 ภายใต้การสนับสนุนของสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาสังคมของสหประชาชาติ (UN Research Institute for Social Development) ซึ่งตั้งอยู่ที่เจนีวา และด้วยความร่วมมือในการประสานงานของสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งมี ศ.ดร.วารินทร์ วงศ์หาญเขาว์ เป็นผู้อำนวยการโครงการวิจัยนี้ และ Prof. Andrew Turton เป็นผู้ประสานงานโครงการ และคณะผู้ร่วมวิจัยจากมหาวิทยาลัยต่าง ๆ และองค์กรพัฒนาเอกชนตลอดจนชาวบ้าน ได้แก่ มรว.อดิน ระพีพัฒน์, อานันท์ กาญจนพันธุ์, บำรุง บุญปัญญา, บำรุง คะโยธา, บัณฑิต อ่อนดำ, ฉันทนา บรรพศิริโชติ, ชลิต ทองปลิว, ชัยนต์ วรรณะภูดี, กนกศักดิ์ แก้วเทพ, ดิเรก เต็งจำรูญ, ไพศาล ช่วงฉ่ำ, ส.สัมปັນโน, สาย แสนคำ, สำเนียง ทานะระ, ฉลาดชาย รมิดานนท์, ลินี ตรันฟอง, สมเกียรติ วันทะนะ, สมจิต ยะมะโน, สุธี ประศาสน์เศรษฐ, ทวีเกียรติ ประเสริฐ เจริญสุข, วิบูลย์ เข็มเฉลิม, วิระดา สมสวัสดิ์, ยุพิน เย็นสุวรินทร์ และสุริชัย หวันแก้ว รายงานวิจัยฉบับนี้ ได้ตีพิมพ์ออกมาในปี พ.ศ. 2528² บุคคลที่ร่วมโครงการวิจัยครั้งนั้นต่างก็มีส่วนร่วมในการทำงานวิจัยและพัฒนาแนวใหม่นี้เรื่อยมา

โครงการวิจัยทั้งหมดประกอบด้วยองค์ประกอบ 2 ส่วน การวิจัยภาคสนามและการศึกษาเอกสาร เฉพาะเรื่อง ได้แก่

- (1) งานวิจัยภาคสนามเข้มข้น ซึ่งประกอบด้วยโครงการย่อยต่าง ๆ ได้แก่
 - (1.1) โครงการเปรียบเทียบวิธีการและอุปสรรคในการรวมกลุ่มระดับชุมชน
 - (1.2) โครงการพัฒนาการของสถาบันชุมชนเครดิตยูเนียนในชนบท
 - (1.3) โครงการกลุ่มชาวบ้านในจังหวัดฉะเชิงเทรา
 - (1.4) โครงการกลุ่มชาวนารับจ้างภาคเหนือ
 - (1.5) โครงการกลุ่มเกษตรกรที่ชไร่กับกรรมสิทธิ์ที่ดิน
- (2) งานเอกสารเฉพาะเรื่อง ได้แก่
 - (2.1) การขยายตัวของธุรกิจการเกษตร
 - (2.2) กฎหมายกับการมีส่วนร่วมในชนบท

¹สาระสำคัญของการประชุมวิชาการ "International Symposium on Action Research in Higher Education, Government and Industry" (20-23 March 1989, Brisbane) รวบรวมไว้ใน Ortrun Zuber-Skerritt, ed, Action Research for Change and Development, 1991.

²Andrew Turton. Production, Power and Participation: Experience of Poor Farmers' Group. Geneva: UN Research Institute for Social Development, 1987.

- (2.3) การศึกษาภาคบังคับกับการมีส่วนร่วมในชนบท
- (2.4) สหพันธ์ชาวนาชาวไร่กับการมีส่วนร่วม
- (2.5) สถาบันสหกรณ์การเกษตรและกลุ่มเกษตรกรกับการมีส่วนร่วม
- (2.6) สภาตำบลกับการมีส่วนร่วม
- (2.7) สหกรณ์ปฏิรูปที่ดินกับการมีส่วนร่วม

นอกจากโครงการวิจัยขนาดใหญ่ในเรื่องดังกล่าวข้างต้นแล้วยังมีบุคคลอื่นที่ริบบทบาทริเริ่มในบริบทอื่น ๆ อีก เช่น

(1) นักวิชาการกลุ่ม NGO นักคิดนักปฏิบัติการพัฒนา และชาวบ้านด้วย เช่น คุณแอนก นาคะบุตร คุณสมพงษ์ พัดปุย บาดหลวงนิพนธ์ เทียนวิหาร ซึ่งมีบทบาทริเริ่มในแวดวงสภาคหกรรณแห่งประเทศไทย เพื่อการพัฒนา (CCTD) และอาจารย์ ดร.เสรี พงศ์พิศ (มธ.) เป็นต้น

(2) กลุ่มนักวิชาการ เช่น ดร. อุทัย ดุลยเกษม ดร. กาญจนา แก้วเทพ (จุฬาฯ) อาจารย์นิธิ ฤทธิพรพันธ์ (มอ.) เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีองค์การพัฒนาเอกชนหลายแห่งที่เน้นการทำงานด้วยวิธีนี้ เช่น มูลนิธิธรรมาธรรมเพื่อสังคม (มอ.ส.) ชมรมศิษย์เก่าบูรณะชนบทและเพื่อน (RRAFA) เป็นต้น

นับตั้งแต่ประมาณพ.ศ.2525-2526 เมื่อมีองค์การพัฒนาเอกชนเกิดขึ้นจำนวนมากในวงวิชาการพัฒนาซึ่งแต่เดิมมีแต่ฝ่ายราชการ มีการจัดเสวนา สัมมนา และประชุมแลกเปลี่ยนระหว่างนักพัฒนา หลังจากนั้นในแวดวงวิชาการไทยเองก็มีความตื่นตัวและให้ความสนใจกับ "การวิจัยเชิงปฏิบัติการ" และ "การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม" เรื่อยมา เช่น กลุ่มแลกเปลี่ยนเพื่อนงานพัฒนาชนบท, การพัฒนาจิตสำนึก, องค์การประชาชน การพึ่งตนเองของชุมชน (2527) ในวารสารสังคมพัฒนาของสภาคหกรรณแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนาและวารสารผู้ไถ่ ของคณะกรรมการยุติธรรมและสันติแห่งประเทศไทย' ประมาณปี พ.ศ. 2525-2526 เป็นต้นมา และในปี พ.ศ. 2529 ก็มีการประชุมวิชาการเกี่ยวกับเรื่องนี้โดยสาระของการประชุมครั้งนี้ได้รวบรวมไว้ในหนังสือเรื่อง "การวิจัยเพื่องานพัฒนา: ประสบการณ์จากภาคสนาม" ซึ่งจัดทำโดยโครงการศึกษาทางเลือกการพัฒนา สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

หรือในส่วนักวิชาการที่มีความสนใจในชนบทศึกษาได้มีการจัดเวที และการจัดทำสื่อสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ ออกมาของมหาวิทยาลัยภูมิภาคเองก็มีความกระตือรือร้นในการจัดกิจกรรมวิชาการที่น่าสนใจเกี่ยวกับเรื่องนี้

วารสารสังคมพัฒนา ซึ่งไม่เพียงสนใจในเรื่อง "การวิจัยเชิงปฏิบัติการ" หรือ "การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม" แต่ยังเน้นเรื่องการวิจัยเพื่อสร้างจิตสำนึก (Conscientizing Research) ซึ่งเป็นแนวทางที่สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาแห่งประเทศไทย (INODEP) ที่ปารีส แต่มีเครือข่ายทำงานกับระดับรากหญ้าโลกสนับสนุนและส่งเสริม ส่วน ผู้ไถ่ นั้น ยกตัวอย่างเช่น ฉบับที่ 2 ปี พ.ศ. 2533 ได้นำเสนอประเด็นที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม เช่น บทความ "เชื่อมกับผลกระทบทางสังคมและสิ่งแวดล้อม", "ป่ากับความสำคัญในวัฏจักรชีวิตชาวป่าเกาะยอ" เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีงานของสภาคหกรรณแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนาที่น่าสนใจอีก เช่น กาญจนา แก้วเทพ, การดำรงอยู่ของชุมชน: กระบวนการต่อสู้และพัฒนา, 2533 และ เครื่องมือการทำงานแนววัฒนธรรมชุมชน, 2538.

ที่หมก อย่างเช่น ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น ได้จัดการสัมมนาเรื่อง “บทบาทของวิชาทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์กับการพัฒนาชนบท”¹ ขึ้นในปี พ.ศ.2531 ซึ่งมีการอภิปรายและการนำเสนองานวิจัยที่เกี่ยวกับการพัฒนาชนบทโดยใช้วิธีการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพในประเด็นทางชาติพันธุ์ สตรีศึกษา การศึกษา และการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ นอกจากนี้ยังมีการอภิปรายและนำเสนอประเด็นเกี่ยวกับการประยุกต์ความรู้ทางสังคมศาสตร์ต่อการศึกษาทางวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี และปัญหาการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งเป็นการส่งเสริมงานวิจัยที่มีลักษณะเป็นสหสาขาวิชา

3) วิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) มีการตื่นตัวในวงวิชาการโดยเฉพาะในวงการวิจัยที่มุ่งพัฒนาวิธีการศึกษาและวิธีวิจัยที่ให้ความสำคัญกับการทำความเข้าใจและการตีความ (hermeneutics) จากมุมมองของการกระทำทางสังคมมากขึ้น ความสนใจดังกล่าวนี้ส่วนหนึ่งเกิดขึ้นเชื่อมโยงกับแวดวงการศึกษาและสังคมศาสตร์ระหว่างประเทศ²

ช่วงปี พ.ศ. 2536 ได้เกิดความร่วมมือที่สำคัญในหมู่นักวิชาการที่สนใจการวิจัยสนามเชิงคุณภาพ คือ มีการจัดทำหนังสือ “คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อการพัฒนา”³ เพื่อให้ประกอบการอบรมการวิจัยเชิงคุณภาพให้แก่ักพัฒนา เป็นความร่วมมือทางวิชาการระหว่างสถาบันวิจัย 3 สถาบันคือ สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หนังสือเล่มนี้ได้รวมบทความของนักวิชาการที่มีประสบการณ์ในการทำวิจัยเชิงคุณภาพจากหลายสถาบันอุดมศึกษาของไทย ได้แก่ ดร.ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์, ดร.ชยันต์ วรธนะภูติ, ดร.อมรา พงศาพิชญ์, ดร.สุภาวค์ จันทวานิช และ ดร.ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ ในช่วงเวลาไล่เลี่ยกันนั้นก็มีการจัดตั้ง “สมาคมวิจัยเชิงคุณภาพแห่งประเทศไทย” ขึ้นโดยมีนายกสมาคมคนแรกได้แก่ ศ.ดร.พทยา สายหู ศ.ดร.สนธิ สัมครการ และรศ.ดร.ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์ เป็นคนถัดมาโดยลำดับ นับเป็นปรากฏการณ์รูปธรรมของความร่วมมือระหว่างกลุ่มนักวิชาการข้ามสถาบันที่มีความสนใจและใส่ใจในการศึกษาและพัฒนาการสร้างสมาคมวิชาการขึ้นร่วมกัน

¹ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ใน วิทยุทธ์ จำรัสพันธ์, บรรณาธิการ, รายงานการสัมมนาเรื่อง “บทบาทของวิชาทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ กับการพัฒนาชนบท”, สนับสนุนการสัมมนาโดย CIDA และ สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น

²Southeast Asian Regional Seminar on Qualitative Research: Proceedings of the Seminar, Pattaya Thailand, January 12-16, 1981, Bangkok: Karn Pim Pranakorn, 1982 มีบทความสำคัญหลายบทความ โดยเฉพาะ ชยันต์ วรธนะภูติ และ แสง รัตน์มงคลมาศ “Quantitative and Qualitative, Two Systems of Scientific Inquiry” ; pp 33-48.

³อุทัย ดุลยเกษม, บรรณาธิการ, คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อการพัฒนา, จัดพิมพ์โดย สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2536.

ทางภาคเหนือมีความเคลื่อนไหวที่สำคัญในปี พ.ศ. 2538 ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้จัดสัมมนาทางวิชาการเรื่อง “องค์ความรู้เกี่ยวกับหมู่บ้าน”¹ ขึ้น โดยมีการนำเสนอบทความเกี่ยวกับชนบทศึกษา ประเด็นที่หยิบยกมาเสนอเช่น สถานภาพและทิศทางในการศึกษาหมู่บ้านไทย ศักยภาพในการพัฒนา การเปลี่ยนแปลง และการปรับตัวของหมู่บ้าน สตรีศึกษา เป็นต้น

และที่น่าสนใจอีกอันหนึ่งก็คือ ในปีเดียวกันนั้น สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ได้จัดการอภิปรายทางวิชาการเรื่อง “เวทีผู้ถูกท่องเที่ยว”² ซึ่งเป็นการอภิปรายถึงผลของการเปลี่ยนแปลงตามกระแสโลกาภิวัตน์ที่มาในรูปแบบของการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่กระทบต่อวัฒนธรรมดั้งเดิมและก่อปัญหาให้แก่ชนเผ่าและชนกลุ่มน้อยทั่วทุกภาคของประเทศไทยโดย “ผู้ถูกท่องเที่ยว” คือชาวเขาเผ่าต่าง ๆ ร่วมกับนักวิชาการ หน่วยงานราชการ และองค์กรพัฒนาเอกชน เป็นก้าวแรกที่ได้มีการเปิดใจ รับฟัง และเปิดเวทีให้แก่ฝ่ายผู้ถูกกระทำได้ชี้แจงเหตุผล และหยิบยกประเด็นที่เห็นว่าสำคัญจากมุมมองของผู้ถูกกระทำซึ่งในที่นี้คือผู้ถูกท่องเที่ยว จากที่เคยปรากฏแต่มุมมองฝ่ายกระทำไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ภาคธุรกิจ อย่างบริษัทนำเที่ยว โรงแรม รีสอร์ท หรือแม้กระทั่งมุมมองของนักท่องเที่ยวเอง

การปรากฏเรื่องราวและแง่มุมจากผู้ถูกกระทำไม่ว่าจะเป็นผู้ถูกท่องเที่ยว ถูกศึกษา หรือถูกพัฒนา ก็ตาม เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนทั้งในแง่การกำหนดนโยบาย และทิศทางการพัฒนา ซึ่งโดยพื้นฐานคือการกำหนดชะตาชีวิตของตนเอง คือการมีส่วนร่วมและการมีสิทธิเลือกว่าจะกระทำตามนโยบายแผนดำเนินการทั้งหลายที่ถูกกำหนดมาจากเบื้องบน/ภายนอกหรือไม่ อย่างไร อันเป็นแง่มุมที่ถูกละเลยมาโดยตลอดทั้งในการพัฒนา การศึกษาวิจัย และการท่องเที่ยว การหันกลับมาพิจารณาใส่ใจรับรู้แง่มุมเหล่านี้ นับว่าเป็นจุดเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ที่สำคัญอย่างยิ่ง

4) การวิจัยระบบเกษตรและการวิจัยระบบฟาร์ม³ (Agroeconomic systems / Farming Systems Research) ในประเทศไทยมีนักวิจัยระบบเกษตรที่มีบทบาทสำคัญและร่วมมือกันกับนักวิชาการนานาชาติในการศึกษาและปฏิบัติในเรื่องนี้ เช่น อาจารย์พฤกษ์ ยิบมันตะศิริ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และอาจารย์เทอด เจริญวัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่นและมหาวิทยาลัยสุรนารี

¹ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, บรรณานิการ, บทความประกอบการสัมมนาทางวิชาการ “องค์ความรู้เกี่ยวกับหมู่บ้าน”, คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ จัดขึ้น ณ โรงแรมเชียงใหม่ฮิลล์ จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อ 12 -13 พ.ศ. 2538.

²ซันต์ วรรณะภูติ, บรรณานิการ, บทความและการอภิปรายทางวิชาการ “เวทีผู้ถูกท่องเที่ยว”, สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2538.

³Somluckrat W. Grandstaff, Terry B. Grandstaff, Viriya Limpinuntana, Suchint Simaraks, Sunya Smutkupt, and Sukaesinee Subhadhira, *Rural Systems Analysis*, Southeast Asian Universities Agroecosystem Network, 1990. กลุ่มศึกษาระบบการทำฟาร์มได้ดีพิมพ์เอกสารหลายชิ้นเกี่ยวกับวิธีวิเคราะห์ระบบชนบท หรือ การประเมินสภาวะชนบทอย่างรวดเร็ว (Rapid rural appraisal)

วิธีคิดเชิงระบบ (systems thinking) และ นิเวศวิทยา (ecology)

(1) วิธีการคิดเชิงระบบย่อมเป็นความเกี่ยวข้องซึ่งกันและกันของปัจจัยต่าง ๆ อันได้แก่ ผลิตภาพ เสถียรภาพ ความยั่งยืน ความเสมอภาค และความเป็นธรรม

(2) วิเคราะห์เนื้อหาที่ แขนงที่ เวลา ฤดูกาล ปฏิทิน แนวโน้มระยะยาว

- ความซับซ้อน ความหลากหลาย และความเสถียรของระบบเกษตร
- ความรู้ ศิลปะ ความสมเหตุสมผลตามวิธีคิดของชาวนารายย่อยในระบบเกษตร
- จิตใจที่ทดลองทำแบบชาวบ้าน

(3) เทคนิคใหม่ที่ร่วมทำกับชาวบ้าน

- การเดินดูให้ทั่ว และการสังเกต
- จัดทำหรือร่วมเขียนแผนแบบที่ไม่เป็นทางการและเอื้อให้ชาวบ้านได้เขียน ในพื้นที่นั้น ๆ เองด้วย
- ให้ชาวบ้านร่วมกันทำแผนผัง ปฏิทินฤดูกาลของการประกอบเกษตรกรรม
- ประเมินผลโดยชาวบ้าน ให้คะแนน/ความเห็นต่อสาเหตุ เหตุและผลที่เกิด

5) มานุษยวิทยาประยุกต์และสังคมวิทยาประยุกต์ (Applied Anthropology and Applied Sociology)

ในแวดวงมานุษยวิทยาประยุกต์ซึ่งเป็นการนำเอาหลักการและวิธีวิจัยแนวมานุษยวิทยาใช้ในการดำเนินโครงการพัฒนาต่าง ๆ เช่น ด้านเกษตร ด้านป่าไม้ เป็นต้นนั้น ได้เกิดการตระหนักรู้มิติใหม่ ๆ และการปรับวิธีวิจัยให้สอดคล้องกับสถานการณ์การประยุกต์ใช้อย่างมาก ได้แก่ ประการแรก เน้นการเรียนรู้ในภาคสนามที่คล่องแคล่ว ไม่ใช่ติดยึดในกรอบวิธีการ หรือสูตรความคิดแบบใดแบบหนึ่งที่แข็งกระด้างหรือตายตัว ตัวอย่างวิธีการวัดที่มีการปรับปรุงขึ้นใหม่ ประเด็นที่สอง เห็นคุณค่าของการอยู่ในสนาม การสังเกตการณ์ที่ไต่เวลากับการสนทนากับชาวบ้าน ประการที่สาม เห็นความสำคัญของทัศนคติ พฤติกรรม ที่ต้องได้รับความไว้วางใจจากชาวบ้าน ประเด็นที่สี่ การจำแนกแยกแยะความรู้แบบคนใน / คนนอกชุมชน และประการที่ห้า ยอมรับความถูกต้องแม่นยำในความรู้ด้านเทคนิควิทยาพื้นบ้านของชาวบ้าน ตัวอย่างวิธีการวัดที่มีการปรับปรุงขึ้นใหม่ ได้แก่ RAP (rapid assessment procedure (Scrimshaw)) และ REA (rapid ethnographic assessment) เป็นต้น

ควบคู่กันไปนั้นก็มีการทบทวนบทบาทของสังคมวิทยาประยุกต์ (applied sociology) ที่เน้นกระบวนการค้นแบบวิศวกรรมทางสังคม (social engineering) อย่างขนานใหญ่ เพราะหลักการของสังคมวิทยาประยุกต์เช่นนี้ก่อผลด้านลบแก่ชุมชน แนวทางประยุกต์ความรู้จากผู้รู้ภายนอกเช่นนี้กลายเป็นเครื่องมือที่ทำลายชุมชนตามโครงการจากภายนอก ทั้งที่โดยทั้งหมดหรือโดยส่วนใหญ่ล้วนมีเจตนาที่ดีต่อชุมชนทั้งสิ้น ประเด็นสำคัญก็คือ ผลที่มีได้คาดหมาย (unanticipated consequences of action) ของการวางแผนและการแทรกแซงจากภายนอกที่มีได้อาศัยความเข้าใจจากชุมชนเป็นจุดเริ่มต้น

ทฤษฎีการพัฒนาในอดีตที่ผ่านมาเพ่งความสนใจไปที่การแก้ปัญหาที่โครงสร้าง(structure-oriented) ระดับมหภาคจนเกินไป จนขาดความสนใจต่อระดับจุลภาค กล่าวคือมองไม่เห็นฐานะและบทบาทของผู้กระทำการในระดับต่ำกว่าโครงสร้าง ชาวบ้านและเกษตรกรธรรมดา

แต่อย่างไรก็ดี ในทศวรรษที่ 1980 ได้มีการหันมาประยุกต์สังคมวิทยาให้มาพิจารณาแนวทางที่เน้นคนในฐานะผู้กระทำการ (actor-oriented paradigm)¹ และแนวทางที่เน้นบทบาทชุมชน (community-based action paradigm) การทบทวนกระบวนการในเรื่องเหล่านี้เกิดขึ้นในหลายวงการ² และในวงการทฤษฎีสังคมวิทยาเองที่ตอนหลังก็ได้หันมาสนใจปัญหาโครงสร้างกับผู้กระทำการ (structure and agency) ควบคู่กันไปด้วย

การตื่นตัวของผู้คนในแวดวงสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาประยุกต์เพื่อการพัฒนาดังกล่าวนี้ได้ประสานและสอดรับกันกับการพัฒนาวิธีการวิจัยและพัฒนาในเนื้อหาและเทคนิคต่าง ๆ (ดังกล่าวในข้อ 1-4 ข้างต้น) ควบคู่ในระยะเวลาไล่เลี่ยกันนี้ได้อย่างเหมาะสม และมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันอย่างสร้างสรรค์

6) จุดเปลี่ยนในแวดวงทฤษฎีการพัฒนา: บริบททางวัฒนธรรมและความสัมพันธ์เชิงอำนาจ

หากพิจารณาทางทฤษฎีการพัฒนาแล้ว บรรดาความคิดและจินตภาพเรื่องการพัฒนาในประเทศเราเท่าที่ผ่านมามักจะนิยมมองไปยังตัวแบบการพัฒนา (development model) จากต่างประเทศที่ถือกันว่าพัฒนาไปไกลกว่าเรา เช่น ช่วงแรกจะเน้นตัวแบบการพัฒนาจากประเทศอุตสาหกรรมในตะวันตกโดยเฉพาะสหรัฐอเมริกาและอังกฤษ ต่อมาช่วงหลังประมาณ 20 ปีมานี้จะเน้นมาทางตัวแบบสังคมอุตสาหกรรมในเอเชีย เช่น ญี่ปุ่น อิสราเอล และเกาหลีใต้ ความสนใจแสวงหาเยี่ยงอย่างแห่งความสำเร็จจากต่างประเทศดังกล่าวบ่อยครั้งเป็นการเน้นภาพรวมที่ขาดสาระแห่งท้องถิ่น (macro model without micro foundations) และมักจะเน้นการนำรูปแบบความคิดและจินตนาการที่ผู้รู้ภายนอกคิดอย่างสำเร็จรูปและสมบูรณ์พร้อมแล้วนำมาประยุกต์ปฏิบัติในหมู่ชาวบ้านที่ถือกันว่าขาดทั้งวิชาความรู้ และทรัพยากรต่าง ๆ นานา แนวความคิด

สถาบันวิทยบริการ

¹Norman Long and Jan Douwe Van Der Ploeg, "Demythologizing Planned Intervention: An Actor Perspective," *Sociologica Ruralis*, Vol. XXIX - 3/4 (1989) และ Norman Long and Ann Long, eds., *Battlefields of Knowledge: The Interlocking of Theory and Practice in Social Research and Development*, London: Routledge, 1992.

²ในระยะหลังไม่นานมานี้คือปี ค.ศ. 1998 วงการสังคมศาสตร์ โดยเฉพาะวงวิชาการสังคมวิทยาและวงการพัฒนาได้มีการประชุมวิชาการอันมีผู้เข้าร่วมอย่างกว้างขวางทั่วโลก ซึ่งสรุปไว้ใน Orlando Fals Borda, ed., *People's Participation: Challenges Ahead* ในบรรดาผู้เข้าร่วมในการประชุมที่ได้ชี้ถึงจุดเปลี่ยนกระบวนการดังกล่าวนี้ได้แก่ Immanuel Wallerstein, Paulo Frierie ซึ่งเพิ่งเสียชีวิตหลังจากการประชุมไม่นาน, Fernando Henrique Cardoso เป็นต้น.

และแนวปฏิบัติที่เน้นบทบาทชนชั้นนำ (Elitist Approach) เช่นว่านี้เป็นแนวคิดแม่ท่อนเป็นมาตรฐานปกติ วิทยาลัยได้กระแสดความคิดตามทฤษฎีการสร้างความทันสมัย (Modernization Theory)¹

ตามแนวทฤษฎีนี้ สังคมมนุษย์ทั้งหลายในโลกแบ่งจำแนกได้เป็น 2 ประเภท ได้แก่ สังคมประเพณี และสังคมสมัยใหม่ ซึ่งในเชิงกระบวนการแล้ว ถือเป็นการจำแนกเป็น 2 ชั้นที่ตรงกันข้ามกัน โดยที่ชั้นหนึ่ง ล้าหลังอีกชั้นหนึ่งก้าวหน้ากว่า (โปรดดู ตาราง 2.5.1 กระบวนการพัฒนาแบบทวีทัศน์) สังคมประเพณีมีลักษณะสำคัญทางวัฒนธรรมแบบประเพณีนิยมที่โบราณคร่ำครึ และล้าสมัย ชาติลักษณะทางวัฒนธรรมที่ก้าวหน้าทั้งหลาย ดังนั้น สังคมต้องพัฒนาหรือสังคมประเพณีเหล่านี้จึงได้รับการพัฒนาเพื่อให้เปลี่ยนแปลงไปสู่การเป็นสังคมสมัยใหม่ กระบวนการพัฒนาที่พึงปรารถนาดังกล่าวนี้จึงได้แก่กระบวนการสร้างความทันสมัย (modernization) ซึ่งจะทำให้สังคมนั้น ๆ เกิดบรรลภาวะความทันสมัยขึ้นแย้งสังคมสมัยใหม่ที่ก้าวหน้าในตะวันตกทั้งหลาย หากเศรษฐกิจสังคมใดสามารถดำเนินตามแนวนี้ได้เร็วก็ถือเป็นความสำเร็จ ตรงกันข้ามใครไปช้าก็ถือว่า "ล้าหลัง"

หากพิจารณาอย่างลึกซึ้งแล้วทัศนะตามแนวนี้ มีปัญหาที่ต้องได้รับการทบทวนอย่างน้อย 2 ประการ ได้แก่ *ประการแรก* ความเชื่อที่ว่า ชุมชนกิตติ ชนบทกิตติ หรือการจัดประเภทความคิดทางสังคมที่เรียกว่าแบบประเพณีนั้นเป็นสิ่งล้าหลัง สิ่งที่เป็นแบบสมัยใหม่ หรือแบบทันสมัย ด้วยเหตุผลดังกล่าว สิ่งที่เป็นแบบประเพณีเหล่านี้ จึงย่อมจะสูญหายไปท่ามกลางกระแสของสิ่งที่ก้าวหน้ากว่าทั้งหลายของยุคสมัยใหม่ รวมทั้งภายใต้กระแสอุตสาหกรรม *ประการที่สอง* มองไม่เห็นด้านที่เป็นศักยภาพของชาวบ้านหรือชุมชน ในทางตรงข้ามจะมองเห็นแต่ด้านจุดอ่อนที่ชาวบ้านและชุมชนบกพร่องและขาดแคลน จึงเป็นธรรมดาที่ย่อมจะเห็นคล้อยกันไปว่ากลุ่มชนและชุมชนเหล่านี้ก็มักจะจมปลักอยู่ในวัฒนธรรมแบบประเพณีนิยม (traditionalism) ปลักของความยากจนและต้องพัฒนานั้นแปลความเชิงวิเคราะห์แนวคิดได้ว่าเป็นวงจรแห่งความยากไร้ 3 อย่าง คือ **โง่ จน และเจ็บ** ภาระยะหลังบางกรณีก็เพิ่มเติมคำว่า **"จ้อง"** ซึ่งแปลว่ากลัวหรือหวอยเข้าไปอีกคำหนึ่ง ดังนั้นจึงเป็นเรื่องยากยิ่งที่ชาวบ้านจะหลุดพ้นจากวงจรนี้ได้ด้วยตนเอง และจำเป็นจะต้องอาศัยปัจจัยที่พัฒนามาจากภายนอก โดยเฉพาะจาก "ผู้ก่อการเปลี่ยนแปลง" (agent of change) ซึ่งย่อมเป็นผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญที่มาจากภายนอกชุมชน

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ เช่น Daniel Lerner., *The Passing of Traditional Society*, New York: The Free Press, 1958. และ Marion Levy, Jr., *The Modernization and The Structure of Societies*. Princeton University Press, 1966 ในประเทศเราได้มีการระดมนักวิชาการชั้นนำของประเทศในสมัยนั้นมาสัมมนาและประมวลผลงานเขียนไว้ใน อมร รักษาสัตย์ และชัตติยา กรรณสูต, บรรณาธิการ, *ทฤษฎีและแนวคิดในการพัฒนาประเทศ* คณะรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2508.

ตารางที่ 2.5.1 กระบวนทัศน์แบบทวิทัศน์ : ไขว้ประเพณีกับสมัยใหม่¹

ชื่อนักวิชาการ	แบบประเพณี	แบบสมัยใหม่
เมน (Maine)	สถานภาพ(status)	สัญญา(contract)
มอร์แกน (Morgan)	แบบชุมชน(civitas)	แบบสังคม(societas)
มาร์กซ (Marx)	ก่อนทุนนิยม(pre-capitalist)	แบบทุนนิยม(capitalist)
เทอนนีส์ (Toennies)	ชุมชน(gemeinschaft)	สมาคม(gesellschaft)
เดอร์คไฮม์ (Durkheim)	ความสมานฉันท์แบบจักรกล	ความสมานฉันท์แบบองค์การ
สเปนเกลอร์ (Spengler)	ชาวตะวันตก	คนพวกอื่น
ปาร์ค (Park)	บ้านนอก	ตัวเมือง
เวิร์ธ (L. Wirth)	ชนบท	เมือง
โปลันยี (Polanyi)	ถ้อยที่ถ้อยอาศัย	แลกเปลี่ยน(แบบตลาด)
เรดฟิลด์ (Redfield)	แบบพื้นบ้าน(folk)	ชาวเมือง
แมคเคลแลน (David McClellan)	ขาดแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์	มีแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์
บาโคเฟน (Bachofen)	คิดแบบชาดตรรกวิทยา	มีตรรกวิทยา

ฐานคิดของกลยุทธ์การพัฒนาเช่นว่านี้เริ่มถูกท้าทายมากขึ้นทุกทีว่ามีความถูกต้องชอบธรรมจริงหรือไม่ โดยเฉพาะผู้วิจัยเห็นว่าเหตุผลอย่างน้อย 2 ประการ ในเรื่องนี้ได้แก่

1) ความเชื่อประการแรกนั้นเป็นข้อฐานคิดที่ผิดพลาดจากข้อเท็จจริงเชิงประจักษ์ที่ว่า ประเด็นแรก แม้ในโลกยุคปัจจุบันมีสังคมที่ได้ชื่อว่า “ก้าวหน้า” และเป็นอุตสาหกรรมมากที่ยังดำรงความสำคัญของ “ชุมชน” และ “ภาคเกษตรกรรม” ควบคู่กัน เช่น ในยุโรป ประเทศแถบสแกนดิเนเวีย เนเธอร์แลนด์ อังกฤษ ญี่ปุ่น เกาหลี แต่ก็ยังมีการปรับตัวและเปลี่ยนรูปผสมผสานกันหลากหลายเป็นเกษตรอุตสาหกรรม และอุตสาหกรรมเกษตร รวมทั้งอุตสาหกรรมที่เชื่อมโยงกับวิศวะพันธุกรรม ฯลฯ อีกด้วย

2) ความเชื่อประการที่สองนั้นสะท้อนความคับแคบทางความคิด เพราะที่ไม่มีความใส่ใจ และไม่มีความสนใจต่อองค์ความรู้ชนิดอื่นใด นอกจากของความรู้สมัยใหม่อันเป็นความรู้ประเภทที่วงการตัวเองมีอยู่ และที่กลุ่มตนมีความคุ้นเคยเท่านั้นเอง โดยเมื่อถูกตั้งคำถามมากขึ้น และมีความเคลื่อนไหวเกี่ยวกับแนวทางการมีส่วนร่วมของประชาชนจากต่างประเทศ เช่น องค์การสหประชาชาติ (UN) สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาสังคม (UNRISD) องค์การแรงงานระหว่างประเทศ (ILO) องค์การอาหารและการเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO) ฯลฯ ประกอบกับการตื่นตัวขององค์การพัฒนาเอกชนในประเทศ แหล่งภูมิปัญญาในการพัฒนาที่เคย

¹ที่มา: Michael Kearney, *Reconceptualizing the Peasantries*, Westview Press, 1996, p. 46.

มีลักษณะผูกขาดในแวดวงผู้รู้ ผู้มีอำนาจและวงราชการเท่านั้น ก็จำเป็นต้องเปิดกว้างขึ้น วงการพัฒนาก็ต้องเปิดช่องและยอมรับให้ความรู้ของชาวบ้านและของท้องถิ่นมีส่วนร่วมสร้างสรรค์ได้มากขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่พ้น ณ จุดนี้เองในประเทศไทยเองเริ่มมี "การค้นพบ" ปรากฏการณ์ที่เรียกกันว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมทั้งปราชญ์ชาวบ้าน¹ กันมากขึ้น

ประเด็นปัญหาการพัฒนาปัจจุบันจึงได้แก่ข้อที่ว่า ชุมชน ชนบทและชาวบ้านตัวเล็ก ๆ จะดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างไร ท่ามกลางกระแสเศรษฐกิจในระดับมหภาคอันทรงอำนาจภาพ และบริบทที่ห้อมล้อมชุมชนหมู่บ้าน ได้แก่ กระแสโลกาภิวัตน์ กระแสอุตสาหกรรมนิยม กระแสบริโภคนิยม ตลอดจนกระแสเทคโนโลยี และข่าวสารสนเทศต่าง ๆ ภายใต้สภาวะเช่นนี้ ชาวบ้านในท้องถิ่นย่อมตกอยู่ในภาวะเป็นเบี้ยล่างของกระแสจากภายนอกเหล่านี้ได้โดยง่าย มิหนำซ้ำยังมีระบบราชการศูนย์ที่มีบทบาทกว้างขวางไปถึงท้องถิ่นด้วยอีก เมื่อพิจารณาจากมุมมองข้างนี้เราจึงกล่าวได้ว่าโครงสร้างอำนาจกลายเป็นเครือข่ายที่ไม่เอื้อต่อการพัฒนาศักยภาพและสร้างสรรค์ความเป็นตัวของตัวเองของชาวบ้านและชุมชนมากนัก กรณีนักคิดและนักปฏิบัติด้านการพัฒนาในท้องถิ่นหลายคน เช่น ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม แสดงให้เราทุกคนต้องประจักษ์ว่า การที่เกษตรกรนักคิดในท้องถิ่นคนหนึ่งจะดำรงตนเองอยู่ได้และพัฒนาความเป็นตัวของตัวเองทางความคิดและการปฏิบัติขึ้นมาได้นั้นเป็นเรื่องที่ยากเย็นแสนเข็ญเพียงใด ขณะที่ปัจจัยที่เอื้อมีน้อยแต่ปัจจัยขัดขวางรวมทั้งอุปสรรคจากระบบความคิด และผลประโยชน์แบบอำนาจนิยมจากอิทธิพลสงครามเย็น ฯลฯ นั้นมีมากมาย บุคคล เช่น ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม พ่อหลวงจอนิ โอเดชา ปราชญ์และนักพัฒนาระบบป่าชุมชนชาวปากกยอ มีความมานะพากเพียรจนกระทั่งฝ่าข้ามอุปสรรคต่าง ๆ มาได้จนประสบความสำเร็จ

มิติแห่งความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ชุมชนชาวบ้านอยู่ในฐานะที่อ่อนแอมีหน้าซ้ำยังเผชิญกับโครงสร้างและการปฏิบัติที่บั่นทอนความเป็นตัวของตัวเองของเกษตรกรตัวเล็ก ๆ และชุมชนไกลปืนเที่ยงเหล่านี้จึงเป็นข้อที่เราต้องพึงสนใจและใส่ใจเป็นพิเศษ ทั้งนี้เป็นเพราะว่า การพัฒนาระดับมหภาคที่เน้นแต่การมุ่งสู่ความทันสมัยนั้นมีผลกระทบต่อขีดความสามารถและภาวะจิตวิทยาของชาวบ้านและชุมชน กล่าวคือ ลดทอนศักยภาพและทำลายความมั่นใจของชาวบ้านไปด้วยมาตรฐานที่ศิวิไลซ์กว่าที่มาจากภายนอก ประสบการณ์ที่ผู้ใหญ่วิบูลย์มีสำนึก และมีความพยายามที่จะก้าวพ้นจากสภาวะดังกล่าวเป็นกระบวนการพัฒนาในความหมายใหม่ที่นำจะต้องพินิจพิจารณา

หากว่าการพัฒนาจะมุ่งสู่การพึ่งตัวเองของชุมชนชาวบ้านในท้องถิ่นจริง ๆ แล้ว ประเด็นสำคัญก็คือ ทำอย่างไรจะปรับแก้สมการแห่งความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (power equation) นี้ให้กลับตาลปัตรได้หรืออย่าง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ไม่มีการจัดสัมมนาทางวิชาการและการพัฒนาชนบทมากหลายในหัวข้อเหล่านี้เช่น สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมและการพัฒนาชนบท, รายงานการสัมมนาวิชาการ 26-28 มีนาคม, 2534, และมีการตีพิมพ์หนังสือในแนวนี้นี้มากมายหลายเล่ม เช่น เสรี พงษ์พิศ, คืนสู่รากเหง้า: ทางเลือกและการวิเคราะห์ภูมิปัญญาชาวบ้าน, สำนักพิมพ์เทียนวรรณ, 2529, และสุรเชษฐ เวชชพิทักษ์, รากฐานแห่งชีวิต: วัฒนธรรมชนบทกับการพัฒนา, คำนำโดย ศ.ดร.เอกวิทย์ ณ ถลาง, สำนักพิมพ์หมู่บ้าน, 2533 เป็นต้น

น้อยก็ให้เสมอกันได้ การเข้าใจให้ต้องแท้ต่อประเด็นกระบวนการ (process) นี้เองคือการเริ่มวางกลยุทธ์การเสริมอำนาจแก่ท้องถิ่น (Empowerment) นั้นเอง

กล่าวโดยสรุปประเด็นสำคัญที่น่าเสนอในบทนี้คือ การพิจารณาชนบทในฐานะที่เป็นแหล่งความรู้และเป้าหมายของการพัฒนา ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงและเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลาภายใต้บริบทของกระแสโลกาภิวัตน์ที่ครอบคลุมไปทั่วโลก ผลกระทบอันเนื่องมาจากกระแสโลกาภิวัตน์นั้นก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในด้านต่าง ๆ ที่ส่งผลกระทบต่อเมืองมายังสังคมชนบท และการศึกษาชนบท

การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญด้านแรกคือด้านการเมือง กระแสโลกาภิวัตน์ทำให้การเมืองระหว่างประเทศและบทบาทของรัฐเปลี่ยนโฉมหน้าไปจากเดิม ต้องหันกลับมาสนใจกลุ่มอื่นนอกภาครัฐทั้งภายในประเทศและเวทีโลก ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศก็มีใช้ความสัมพันธ์ระหว่างราชการต่อราชการหรือรัฐต่อรัฐเท่านั้นอีกต่อไป กระแสโลกาภิวัตน์ได้แหวกทางให้กับกลุ่มอื่นได้ขึ้นมาขยับเข้ามามีส่วนร่วมกันข้ามพรมแดนและโยงใยซับซ้อนมากขึ้น เกิดการรวมตัวของภูมิภาคและการรวมตัวของท้องถิ่น กลายมาเป็นกระแสภูมิภาค (regionalization) และกระแสท้องถิ่น (localization) เกี่ยวคู่กับการพัฒนากระแสหลัก กระแสท้องถิ่นและภูมิภาคนี้เป็นกลวิธีหนึ่งในการต่อต้านหรือต่อรองกับกลุ่มหรือประเทศมหาอำนาจ การรวมตัวดังกล่าวทำให้มีการนำหลักสิทธิมนุษยชนเข้ามาเป็นกติกาที่ยอมรับกัน

ขณะที่ผลกระทบจากการพัฒนาเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมขาดกลไกทางสังคมกำกับ ดังนั้นจึงส่งผลให้เกิดความขัดแย้งทางสังคมมากขึ้นโดยสืบเนื่องมาจากปัญหาสำคัญ ได้แก่ การใช้ทรัพยากรอย่างไม่เป็นธรรม และเกิดปัญหาทางด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมขึ้น เช่น มลภาวะทางน้ำ มลภาวะทางอากาศ การลักลอบตัดไม้ ทั้งในประเทศ และข้ามพรมแดนระหว่างประเทศขึ้น

ประการถัดมาคือเกิดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจระหว่างกลุ่มคนในสังคม ก่อให้เกิดกลุ่มสิทธิสตรี สิทธิเด็ก และการหันมาสนใจหรือรับฟังเสียงจากกลุ่มชาติพันธุ์ที่ไม่เคยได้รับความสนใจมาก่อนในองค์กรระดับโลก ประการที่สามคือผลจากการพัฒนากระแสหลักตามแนวคิดการพัฒนาเศรษฐกิจแบบเสรีนิยม ทำให้เกิดการอพยพเคลื่อนย้ายแรงงานขึ้นทั้งภายในประเทศและระหว่างประเทศ ทั้งที่ถูกต้องตามกฎหมายและผิดกฎหมาย

ประการสุดท้าย ผลลัพธ์ที่ติดตามมาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ก็คือปัญหาความยุติธรรมทางสังคมและสิทธิมนุษยชนในแง่มุมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากความขัดแย้งต่าง ๆ ทั้งในด้านทรัพยากร กลุ่มคนด้อยโอกาส และแรงงาน ซึ่งได้ถูกหยิบยกขึ้นมาพิจารณาในเวทีโลกมากขึ้น ผลคือทำให้เกิดฐานะและบทบาทกลุ่มหรือองค์กรที่มีใช้รัฐ ได้แก่ บริษัทข้ามชาติ องค์กรพัฒนาเอกชน ขบวนการทางสังคม องค์กรท้องถิ่นและภูมิภาคเพิ่มมากขึ้น ทั้งในประเทศและระหว่างประเทศ ทั้งนี้เพราะปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นไม่ว่าจะเป็นปัญหาเรื่องการช่วงชิงทรัพยากรที่ไม่เป็นธรรม ปัญหาแรงงาน (แรงงานข้ามชาติที่กระจายอยู่ทั่วเอเชีย) ปัญหาชนกลุ่มน้อย ปัญหาเรื่องเด็กและสตรี มีความหลากหลายและรุนแรงเพิ่มขึ้นตามท้องถิ่นต่าง ๆ

ดังนั้นจึงต้องมีการส่งเสริมและสร้างสรรค์การติดต่อและแลกเปลี่ยนระหว่างภาคประชาสังคมโดยเฉพาะกลุ่มองค์กรชาวบ้านกับองค์กรทางวิชาการให้มากขึ้น อีกทั้งต้องมีการสร้างประชาคมทางปัญญาที่นอกจากจะมีลักษณะข้ามสาขาแล้วยังต้องมีการข้ามพรมแดนประเทศไปด้วยในแง่ของการศึกษาและความร่วมมือ

การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอีกด้านหนึ่ง ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงในบริบทของการเรียนรู้ และสภาวะการสร้างสรรค์ความรู้ที่มีการปรับเปลี่ยนอย่างมากมาย กระแสโลกาภิวัตน์นำพาให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหลายประการ โดยเฉพาะวิธีการศึกษา วิจัย และวิธีเรียนรู้แบบเดิม ๆ ต้องปรับตัวเปลี่ยนแปลงมากมาย¹

การศึกษาวิจัยชนบทได้ก้าวมาถึงจุดเปลี่ยนแห่งกระบวนทัศน์ อันสืบเนื่องจากแนวการพัฒนาที่ก่อปัญหาดังกล่าว โดยปรับเปลี่ยนการศึกษาวิจัยทั้งในแง่ของการเรียนรู้และมุมมองหรือแนวความคิดที่ใช้ในการศึกษา ในแง่ของการเรียนรู้ได้หันมาให้ความสำคัญกับการศึกษาวิจัยที่เน้นการเรียนรู้โดยมีส่วนร่วม (Participatory Learning) เช่น การวิจัยเชิงปฏิบัติการ การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม การวิจัยระบบเกษตรและระบบฟาร์ม มานุษยวิทยาประยุกต์ซึ่งมีเทคนิคในการศึกษาคือ RAP (rapid assessment procedure (Scrimshaw)) และ REA (rapid ethnographic assessment) และสังคมวิทยาประยุกต์ ในการพัฒนาได้มีการศึกษาในแนวคิดที่เน้นคนในฐานะผู้กระทำการ (actor-oriented paradigm) และแนวทางที่เน้นบทบาทชุมชน (community-based action paradigm) หรือหันมาสนใจปัญหาโครงสร้างกับผู้กระทำการ (structure and agency) ควบคู่กันไปมากขึ้น

ด้านหลักสูตร และการเรียนการสอนในระดับอุดมศึกษานั้น ก็กำลังเผชิญกับจุดหักเหที่สำคัญยิ่ง กล่าวคือ ในยุคมุ่งสู่อุตสาหกรรมและเศรษฐกิจพอเพียงนั้น ความสนใจต่อชนบทศึกษาน้อยลงไปอย่างมาก ชนบทมีฐานะและคุณค่าในด้านการพัฒนาประเทศน้อยมาก แต่หลังวิกฤตเศรษฐกิจเงินตรา ปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา ได้เกิดจุดเปลี่ยนอันสำคัญ นั่นคือ วิกฤตเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นกับประเทศไทยได้มีส่วนผลักดันให้ ผู้คนหันมาสนใจชุมชนและชนบทมากขึ้น อันรวมถึงการปรับตัวในระดับนโยบายต่อชุมชนชนบทด้วย

วิกฤตการณ์ที่เกิดขึ้นได้สะท้อนถึงผลกระทบด้านลบของโลกาภิวัตน์ และทำลายความเชื่อเกี่ยวกับวิธีการพัฒนาประเทศที่ผ่าน ๆ มา ที่มองชาวบ้านเป็นตัวปัญหาและการแก้ปัญหาต้องมาจากองค์กรภายนอกคือรัฐซึ่งกลับก่อปัญหามากมาย ท้องถิ่นชนบทและภาคเกษตรกรรมกลับเผชิญความไม่มั่นคงและไม่แน่นอนมากขึ้น แทนที่ในสถานการณ์โลกาภิวัตน์จะก่อให้เกิดความมั่นคงและมีการพัฒนาที่ยั่งยืนขึ้น

สิ่งท้าทาย ก็คือ ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ อุดมศึกษาจะพิจารณาบทวนความเกี่ยวข้องกับชนบทในด้านการเรียนการสอน ในด้านเนื้อหาความคิดการพัฒนาได้อย่างไร ซึ่งจะได้กล่าวถึงในบทที่ 3 ว่าด้วยผลการศึกษาวิจัย “แบบแผนการเรียนรู้ชนบทไทย” 6 เรื่อง ในแต่ละภูมิภาค และภาพรวมของการเรียนรู้ชนบทในมหาวิทยาลัยไทยต่อไป

¹Michael Gibbons, et.al., eds., *The New Production of Knowledge: The Dynamics of Science and Research in Contemporary Societies*, London: Sage Publications, 1994.

ตาราง 2.5.2 ตารางแสดงกลยุทธ์การพัฒนากับแนวทางวิจัยและแนวทางแสวงหาความรู้

หัวข้อ	กลยุทธ์พัฒนาจากเบื้องบน (เก่า)	กลยุทธ์พัฒนาจากเบื้องล่าง (ใหม่)
1. การมองปัญหาการพัฒนา	ชาวบ้านเป็นตัวปัญหา ปัญหาอยู่ที่ระดับปัจเจกบุคคล	ปัญหาอยู่ที่ระบบ/โครงสร้าง และเหตุปัจจัย
2. การพัฒนาคืออะไร	การแก้ปัญหาโดยองค์กร ภายนอก	การแก้ปัญหาโดยกลุ่มหรือ ชุมชน คนที่ประสบปัญหา
3. ความรู้ในการแก้ปัญหา	ระบบความรู้ของนักวิชาการและข้าราชการ การนำวางแผน ซึ่งสามารถคิดวางแผน ได้ครอบคลุมหมด	ระบบความรู้ของชาวบ้านที่สะสมสืบทอดมา (ภูมิปัญญาชาวบ้าน) ซึ่งบางส่วน ก็เรียนรู้จากโลกภายนอกด้วย
4. กลุ่มเป้าหมายของงานพัฒนา	ทั้งหมดบ้าน, เน้นพื้นที่ ไม่เน้น กลุ่มใดเป็นพิเศษ	เน้นกลุ่มคนยากจน คนที่เผชิญปัญหา และผู้เข้าร่วมได้
5. โครงสร้างการพัฒนา	แนะนำและกำกับทางแนวดิ่งจากเบื้อง บน (ระบบราชการ)	ประสานระดับต่าง ๆ โดยเน้นบทบาท องค์กรประชาชนและ สร้างสรรประชาสังคม
6. การมีส่วนร่วม	ชาวบ้านเข้ามาร่วมกับแนวทาง ที่วางไว้โดยองค์กร	องค์กรภายนอกเข้าไปร่วมกับกิจกรรม ของชาวบ้าน
7. วิธีการวิจัย	วิธีการที่เป็นกลาง” มุ่งจับปรากฏการณ์ ที่สามารถแจ่งวัดและนับได้	วิจัยเชิงคุณภาพแบบมีส่วนร่วม สนใจ ความรู้ความคิด อารมณ์ ความรู้สึกของผู้ร่วม
8. การเสนอผลวิจัย	พิมพ์เอกสารวิชาการ รายงาน วิจัยหนังสือ บ่อยครั้งเป็นแต่ภาษาต่าง ประเทศ “ผลัดกันเขียน เวียนกันอ่าน วานกันชม”	กลับสู่มือชุมชนหรือประชาชนผู้จะแก้ ปัญหา เพิ่มพูนฐานความรู้และความ สามารถในการเข้าร่วมการเปลี่ยนแปลง สถานะเดิมของประชาสังคม

ที่มา: สุริชัย หวันแก้ว, “แนวทางการวิจัยชนบทกับกลยุทธ์การพัฒนา”, จุลสารทางเลือกการพัฒนา ปีที่ 2 ฉบับที่ 2 พ.ศ. 2526.

บทที่ 3

แบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยของสถาบันอุดมศึกษา: ภาพรวมจากโครงการวิจัยภูมิภาค 6 โครงการ

โครงการศึกษาแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยของสถาบันอุดมศึกษาในครั้งนี้ เป็นโครงการใหญ่ภายใต้โครงการชนบทศึกษาทบวงมหาวิทยาลัย ประกอบไปด้วยโครงการวิจัยย่อยในระดับภูมิภาครวม 6 โครงการ ได้แก่ โครงการวิจัยแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคใต้ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก และกรุงเทพมหานครและปริมณฑล จากองค์ประกอบของการวิจัยที่ดำเนินการในบริบทภูมิภาคต่าง ๆ ดังกล่าว แม้จะเป็นการไม่ถนัดนักและอาจมีความเสี่ยงอยู่บ้าง แต่ก็มี ความจำเป็นที่เราจะต้องได้ภาพรวมของโครงการวิจัยทั้งหมด รายงานวิจัยเหล่านี้มีวัตถุประสงค์เพื่อทำความเข้าใจภาพรวมของโครงการวิจัยต่าง ๆ ดังกล่าว โดยจะเริ่มจากสรุปสาระสำคัญของรายงานวิจัยแต่ละโครงการ โดยย่อในเรื่องวิธีวิทยาและผลการศึกษา ทั้งนี้อาศัยเอกสารรายงานวิจัยของโครงการวิจัย และเอกสารอื่น ๆ เป็นหลัก รวมถึงมีการสัมภาษณ์คณะผู้วิจัยบางส่วนประกอบ จากนั้นก็จะพยายามดำเนินการวิเคราะห์และสังเคราะห์ภาพรวมของการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยของสถาบันอุดมศึกษาที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

อันที่จริงในเบื้องต้นนี้จำเป็นต้องมีการพิจารณาภาพกว้างของสถานะของชนบทศึกษาในมหาวิทยาลัยไทย ซึ่งการที่จะได้มาจำต้องดำเนินการสำรวจทั่วประเทศอย่างเป็นระบบ เพราะประเทศไทยมีสถาบันการศึกษาอยู่มากมายกระจายอยู่ทั่วทั้งประเทศ ขอบเขตของงานขนาดนี้เห็นว่าเกินวิสัยของโครงการนี้ เมื่อผู้วิจัยหันไปอาศัยวิธีพิจารณาข้อมูลจากการประมวลข้อมูลด้านชนบทศึกษาของทบวงมหาวิทยาลัย ที่ปรากฏอยู่ในหนังสือ “ทำเนียบนักวิชาการชนบทศึกษา” และ “ประมวลหลักสูตรเกี่ยวกับชนบทศึกษา” ซึ่งก็ให้ภาพได้พอเป็นสังเขป แต่ก็พบว่ายังจำเป็นต้องปรับปรุงให้มีความครอบคลุมและทันสมัยมากขึ้น สืบเนื่องมาจากกลุ่มเป้าหมายที่ศึกษามีขอบเขตจำกัดในแวดวงผู้มาร่วมสัมมนาและคำอธิบายในหลักสูตรอาจไม่สอดคล้องกับที่ดำเนินการจริง แต่อย่างไรก็ตามนับว่าเป็นความพยายามที่จะรวบรวมเป็นข้อมูลเบื้องต้น ซึ่งก็น่าจะเป็นประโยชน์ในการพิจารณาขอบข่ายของหลักสูตร และรายชื่อนักวิชาการ ตลอดจนผลงานวิชาการ และประสบการณ์เกี่ยวกับชนบทศึกษาที่ผ่านมาของนักวิชาการด้านชนบทศึกษาจำนวนหนึ่งได้ ด้วยเหตุผลของสภาวะการณ์เช่นนี้เอง

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

โปรดดูข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับนักวิชาการด้านชนบทศึกษาในสถาบันอุดมศึกษาไทยได้จากตารางในภาคผนวก และดูรายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับรายชื่อนักวิชาการ ผลงานวิชาการ และประสบการณ์ด้านชนบทศึกษาได้ในทำเนียบนักวิชาการชนบทศึกษา, ส่วนวิจัยและพัฒนา สำนักมาตรฐานอุดมศึกษา สำนักงานปลัดทบวงมหาวิทยาลัย, 2538.

โปรดดูข้อมูลเกี่ยวกับหลักสูตรชนบทศึกษาในสถาบันอุดมศึกษาไทยได้จากตารางในภาคผนวก และดูรายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับชื่อหลักสูตรและรายวิชาด้านชนบทศึกษาได้ใน ประมวลหลักสูตรเกี่ยวกับชนบทศึกษา, ส่วนวิจัยและพัฒนา สำนักมาตรฐานอุดมศึกษา สำนักงานปลัดทบวงมหาวิทยาลัย, 2538.

จึงขอยกเว้นไม่กล่าวถึงสถานะของชนบทศึกษาในภาพกว้าง แต่จะขอนำเสนอภาพรวมจากโครงการวิจัยภูมิภาคทั้ง 6 โครงการแทน

3.1 แบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทย: ผลการวิจัยโดยสังเขปจาก 6 โครงการ

ในหัวข้อนี้จะนำเสนอเนื้อหาสาระของโครงการวิจัยย่อยต่าง ๆ ทั้ง 6 โครงการตามลำดับ โดยจะสรุปสาระสำคัญจากรายงานวิจัยแต่ละโครงการโดยย่อ ทั้งในเรื่องวัตถุประสงค์ วิธีวิทยา และผลการศึกษา

3.1.1 โครงการวิจัยแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในภาคกลาง¹

การศึกษาวิจัยในกรณีภาคกลางมีวัตถุประสงค์ในการศึกษา 3 ประการคือ 1) เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้เรื่องชนบทศึกษาของสถาบันอุดมศึกษาในภาคกลาง 2) เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ของชาวชนบทในกรณีที่มีการปรับตัวหรือเปลี่ยนแปลงชุมชนให้เข้ากับกระแสการพัฒนาเศรษฐกิจและอุตสาหกรรม และ 3) เพื่อเชื่อมโยงกระบวนการเรียนการสอนของสถาบันอุดมศึกษาเข้ากับกระบวนการเรียนรู้ของชาวชนบท

การศึกษาครั้งนี้แบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่หนึ่งเป็นการศึกษากระบวนการเรียนการสอนเรื่องชนบทศึกษาของสถาบันอุดมศึกษาในภาคกลาง โดยมีสถาบันอุดมศึกษาที่เป็นตัวอย่างในการศึกษาครั้งนี้ 4 แห่ง คือ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน มหาวิทยาลัยมหิดล วิทยาเขตศาลายา มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตทับแก้ว และสถาบันราชภัฏนครปฐม ซึ่งทั้งหมดตั้งอยู่ในจังหวัดนครปฐม ส่วนที่สองเป็นการศึกษากระบวนการเรียนรู้ของชาวชนบทศึกษา เฉพาะกรณีการปรับตัวหรือการเปลี่ยนแปลงของชุมชนให้เข้ากับกระแสการพัฒนาเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

การกำหนดขอบเขตของการศึกษาวิจัยในแต่ละส่วนมีดังนี้คือ การศึกษากระบวนการเรียนการสอนเรื่องชนบทศึกษาของสถาบันอุดมศึกษานั้นเป็นการศึกษาจากคณะอักษรศาสตร์และคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตทับแก้ว สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาชนบท และสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล วิทยาเขตศาลายา คณะศิลปศาสตร์ คณะวิทยาศาสตร์ และคณะเกษตร มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี สถาบันราชภัฏนครปฐม

ส่วนที่สองซึ่งเป็นการวิเคราะห์การปรับตัวของชุมชนให้เข้ากับการพัฒนาเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมเป็นการศึกษาเฉพาะกรณีจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ขอบเขตการศึกษาคือเขตปฏิรูปที่ดินของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในอำเภอเสนา ได้แก่ ตำบลบางนมโค ตำบลสามตุ่ม ตำบลบ้านหลวง และ ในอำเภอลาดบัวหลวง ได้แก่ ตำบลพระยาบันลือ ตำบลสิงหนาท และตำบลคู์สลอด

¹โปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ใน กานดา ผรณเกียรติ, ปฟาณี จิตวัฒนา, ศิริบุญ จงวุฒิเวศย์ และสุวิดา ธรรมมณีวงศ์, รายงานวิจัย "แบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในภาคกลาง", ทบวงมหาวิทยาลัย, 2541.

วิธีการศึกษา

ในรายงานวิจัยได้กล่าวถึงวิธีการศึกษาแยกออกเป็นสองส่วน คือ

ส่วนที่ 1 การศึกษากระบวนการเรียนการสอนเรื่องขอบเขตศึกษาของสถาบันอุดมศึกษาซึ่งมีวิธีการศึกษาดังนี้

1. สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก
2. สร้างแนวคำถามเพื่อการสัมภาษณ์พร้อมกับการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร
3. รวบรวมข้อมูล
4. วิเคราะห์และเขียนรายงาน
5. นำเสนอรายงานต่อนักวิชาการที่เกี่ยวข้องกับขอบเขตศึกษาเพื่อรับฟังข้อคิดเห็นและข้อมูลเพิ่มเติม

ส่วนที่ 2 การศึกษากระบวนการเรียนรู้ของชาวชนบท มีวิธีการศึกษาดังนี้

1. ข้อมูลทุติยภูมิ ได้แก่ รายงานการวิจัย บทความ และเอกสารของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับชุมชนที่ศึกษา
2. ข้อมูลปฐมภูมิ ได้จากการออกสนามและมีขั้นตอนในการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลดังนี้
 - 2.1 การออกงานสนาม หลังจากการอ่านเอกสารที่เกี่ยวข้องและเข้าไปพบปะพูดคุยกับผู้นำชุมชนบางคนแล้ว คณะผู้วิจัยได้จัดเตรียมแบบสัมภาษณ์สำหรับเก็บข้อมูล 2 ชุด คือ 1) แบบสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน เช่น ครู ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ผู้นำสตรี และผู้นำเกษตรกร และ 2) แบบสัมภาษณ์หัวหน้าครัวเรือน โดยการเลือกสุ่มแบบบังเอิญ ได้ผู้นำชุมชน จำนวน 52 คน และ หัวหน้าครัวเรือน จำนวน 124 คน
 - 2.2 เมื่อประมวลผล วิเคราะห์ข้อมูลและเขียนรายงานเสร็จแล้ว ได้ส่งรายงานฉบับร่างให้พัฒนากรประจำตำบลที่ได้เลือกตัวอย่างทำการศึกษาของทั้งอำเภอเสนา และอำเภอลาดบัวหลวง ได้ตรวจสอบความถูกต้องและสมบูรณ์ของข้อมูล ตลอดจนแสดงความเห็นเกี่ยวกับผลการศึกษา
 - 2.3 คณะผู้วิจัยได้ออกไปพบกับกลุ่มผู้นำของแต่ละชุมชน เพื่อนำเสนอผลการวิจัยเพื่อให้ผู้นำชุมชนได้ตรวจสอบความถูกต้อง และแสดงข้อคิดเห็นเพิ่มเติมอีกครั้งหนึ่ง
 - 2.4 เมื่อรายงานผลการศึกษาทั้งสองส่วนเสร็จแล้ว คณะผู้วิจัยจากมหาวิทยาลัยศิลปากร และมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ได้ร่วมประชุมเพื่อหาทางสรุปผลการศึกษาโดยเชื่อมโยงรายงานทั้งสองส่วนเข้าด้วยกัน
 - 2.5 การตรวจสอบขั้นสุดท้าย ได้ดำเนินการโดยเชิญคณาจารย์ ผู้นำชุมชน และพัฒนากรรับฟังผลการรายงานสรุปและแสดงข้อคิดเห็น เพื่อให้รายงานวิจัยถูกต้องและเป็นที่ยอมรับของบุคคลากรหลายฝ่ายที่เกี่ยวข้อง

ผลการศึกษา

ในการศึกษาแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยภาคกลางในส่วนของสถาบันอุดมศึกษานั้น ปรากฏว่า สถาบันอุดมศึกษาได้สร้างกระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทย 2 ลักษณะ คือ การเรียนรู้จากหลักสูตรของคณะวิชา สถาบันซึ่งจัดการเรียนการสอนอย่างต่อเนื่อง และการเรียนรู้จากกิจกรรมเสริมการเรียนการสอนรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งมหาวิทยาลัยได้ส่งเสริมให้มีขึ้นผ่านทางสถาบันและฝ่ายต่าง ๆ

ในส่วนของกระบวนการเรียนรู้ชนบทไทยจากหลักสูตร ประกอบด้วยการเรียนรู้ชนบทไทย 3 รูปแบบตามหลักสูตรที่เกี่ยวกับชนบทศึกษาซึ่งผู้วิจัยจำแนกออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ 1) หลักสูตรชนบท เป็นหลักสูตรที่เน้นการเรียนการสอนเกี่ยวกับชนบทโดยตรง 2) หลักสูตรแฝง เป็นหลักสูตรที่เน้นเนื้อหาเกี่ยวกับชนบทเป็นกรณีศึกษาบางส่วน โดยไม่ได้มุ่งเน้นความรู้ความเชี่ยวชาญเกี่ยวกับชนบทเป็นการเฉพาะ และ 3) หลักสูตรเสริม เป็นหลักสูตรที่มีได้จัดการเรียนการสอนเกี่ยวกับชนบทแต่มีรายวิชาเกี่ยวกับชนบทเปิดสอนรวมอยู่ในหลักสูตรด้วย

แบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยจากหลักสูตรนี้ได้สร้างช่องทางการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยขึ้น แม้ว่าแต่ละหลักสูตรจะมีความเข้มข้นที่แตกต่างกันไป แต่ก็ถือเป็นช่องทางหนึ่งที่เปิดกว้างให้แก่กระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยของนักศึกษา รวมทั้งสำหรับนักศึกษานอกหลักสูตรซึ่งก็สามารถเข้ามาใช้ช่องทางนี้ในการเรียนรู้ชนบทได้โดยผ่านการลงทะเบียนเรียน

วิธีการสอนของอาจารย์เป็นส่วนสำคัญในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ ไม่ว่าจะเป็นรูปแบบการสอนที่เน้นชุมชนศึกษาโดยนำประเด็นของปัญหาชนบทมาทำความเข้าใจ การให้นักศึกษาจัดทำโครงการพัฒนาชุมชนในชนบท จัดการศึกษานอกสถานที่ เชิญผู้รู้ภูมิปัญญาชาวบ้านมานำเสนอประสบการณ์เชิญผู้เชี่ยวชาญเกี่ยวกับชนบทมาบรรยาย เป็นต้น

การออกสำรวจภาคสนาม การลงพื้นที่ศึกษาชุมชน การจัดการเรียนการสอนให้นักศึกษาได้มีโอกาสเรียนรู้จากสถานที่จริง หรือได้พูดคุยกับเจ้าหน้าที่ที่ทำงานในชนบท ได้พูดคุยกับปราชญ์ชาวบ้านโดยตรงช่วยสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับชนบทได้อย่างลึกซึ้ง และช่วยเชื่อมโยงมุมมองเกี่ยวกับชนบทไปสู่มุมมองอื่น ๆ วิธีการเรียนการสอนเช่นนี้สร้างแหล่งความรู้เกี่ยวกับชนบทในหลาย ๆ ช่องทาง กระบวนการเรียนรู้จากแหล่งความรู้ที่หลากหลายนี้เป็นการปรับทิศทางการเรียนรู้ในรูปแบบใหม่ คือ อาจารย์ผู้สอนเป็นเพียงผู้กำหนดเงื่อนไขให้เกิดการเรียนรู้ชนบทจากช่องทางอื่น ๆ เช่น จากปราชญ์ชาวบ้าน จากผู้มีประสบการณ์เกี่ยวกับชนบทโดยตรง เป็นต้น ทำให้กระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทศึกษาเป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างอาจารย์ นักศึกษา ชุมชน และผู้ทำงานในพื้นที่ แทนที่จะเป็นรูปแบบเดิมที่สถาบันอุดมศึกษาเป็นศูนย์กลางความรู้ เป็นแหล่งความรู้เกี่ยวกับชนบทเพียงแหล่งเดียว เปลี่ยนไปสู่แหล่งความรู้ที่หลากหลายเป็นช่องทางการเรียนรู้ที่จะช่วยให้ นักศึกษามีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับชนบทมากขึ้น

การเรียนรู้ชนบทไทยจากกิจกรรมเสริมการเรียนการสอนมีส่วนในการสร้างช่องทางการเรียนรู้ที่เปิดกว้างมากขึ้นระหว่างสถาบันการศึกษากับชุมชน เป็นรูปแบบที่สามารถเชื่อมโยงชนบทกับสถาบันอุดมศึกษาได้ และเปิดโอกาสให้นักศึกษาได้เรียนรู้จากประสบการณ์จริงมากขึ้น จากการศึกษาพบว่ากิจกรรมเสริมการเรียนการสอนมีดังนี้ 1) กิจกรรมทางวิชาการของคณะ/สถาบัน ได้แก่ การจัดนิทรรศการ การสนทนาทางวิชาการ

การศึกษาออกสถานที่ 2) กิจกรรมนักศึกษา โดยการส่งเสริมให้นักศึกษาทำโครงการต่าง ๆ ที่สนับสนุนให้มีทำกิจกรรม ออกสำรวจ ศึกษาทำความเข้าใจชุมชนในพื้นที่ชนบท 3) กิจกรรมวิจัย โดยการสนับสนุนงานวิจัยที่เกี่ยวกับชนบท งานวิจัยควรจะมีลักษณะที่ส่งเสริมสนับสนุนให้คนชนบทได้มีส่วนร่วมเป็นภาคีสนับสนุนการวิจัย และมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย เช่น เน้นวิธีการเก็บข้อมูลโดยชนบทมีส่วนร่วม เพื่อให้งานวิจัยสามารถตอบสนองกระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทมากขึ้น 4) กิจกรรมบริการทางวิชาการแก่ชุมชน ซึ่งนอกจากจะมีลักษณะที่สถาบันอุดมศึกษาเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ เช่น การจัดฝึกอบรม แล้วยังมีอีกลักษณะหนึ่งซึ่งถือได้ว่าเป็นรูปแบบใหม่ นั่นคือ การจัดกิจกรรมบริการวิชาการโดยให้ชุมชนมีส่วนร่วม กับสถาบันอุดมศึกษา เป็นการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างสถาบันอุดมศึกษากับชนบท แหล่งความรู้จะเปลี่ยนจากแบบเดิมที่เป็นการเรียนรู้จากช่องทางเดียวเป็นการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน ผู้วิจัยเห็นว่ากิจกรรมลักษณะนี้ น่าจะเป็นช่องทางการเรียนรู้ชนบทที่มีประสิทธิภาพ เพราะสถาบันอุดมศึกษาได้เกิดกระบวนการเรียนรู้ชนบทไปพร้อมกับชุมชนด้วย ดังนั้นองค์ความรู้ของสถาบันอุดมศึกษาก็จะได้รับการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับชุมชน

สถาบันอุดมศึกษาควรทบทวนการจัดกิจกรรมเสริมการเรียนการสอนเหล่านี้ให้มีส่วนช่วยสนับสนุนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น เพราะเป็นช่องทางที่สามารถเชื่อมโยงสถาบันอุดมศึกษาเข้ากับชนบทได้ ช่วยให้เกิดการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ และขยายฐานการเรียนรู้ชนบทศึกษาให้กว้างขวางหลากหลายมากขึ้น

การศึกษาการปรับตัวของชุมชนให้เข้ากับการพัฒนาเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมกรณีศึกษาจังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีการศึกษาอย่างละเอียดถึงการปรับตัวและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับชุมชนทั้งระดับชุมชน และระดับครัวเรือน ในส่วนของความเชื่อมโยงระหว่างกระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทของสถาบันอุดมศึกษากับชุมชนนั้นมิได้มีการกล่าวถึงเลยซึ่งโดยนัยแล้วแสดงให้เห็นว่ายังคงมีช่องว่างที่ห่างไกลอยู่มากระหว่างสถาบันอุดมศึกษากับชุมชนในชนบท

การสำรวจความคิดเห็นของผู้นำชุมชน 52 คนในหัวข้อ "ช่องทางการเรียนรู้ตามความคิดของผู้นำ" พบว่าช่องทางการเรียนรู้เกี่ยวกับเทคโนโลยี หรือความชำนาญในการประกอบอาชีพในระดับชุมชนนั้น คนในชุมชนเรียนรู้จากการอบรมที่จัดโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐ และจากการหาประสบการณ์ด้วยการรับจ้างทำงานภาคเอกชน สถาบันการศึกษาหรือโรงเรียนในการให้ความรู้เพื่อประกอบอาชีพนั้นมีน้อยมาก เพราะโรงเรียนจะสอนเพียงภาคทฤษฎี ส่วนภาคปฏิบัติมีน้อยมาก ในระดับครัวเรือน แบบแผนการเรียนรู้เทคโนโลยีเพื่อการประกอบอาชีพส่วนใหญ่ผ่านช่องทางสถาบันครอบครัวคือ จากตัวอย่างของบิดามารดา รองลงมาคือ เรียนรู้จากประสบการณ์โดยการรับจ้างทำงาน

กล่าวโดยสรุปสิ่งที่ชนบทคาดหวังให้สถาบันอุดมศึกษาปรับเปลี่ยนเพื่อให้ชุมชนเข้มแข็ง ได้แก่ การปรับเปลี่ยนรูปแบบการเรียนการสอนโดยให้นักศึกษาเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ ให้นักศึกษาได้ลงพื้นที่ฝึกงาน

ได้รับข้อมูลในส่วนนี้เพิ่มเติมจากอาจารย์สุวิดา ธรรมมณีวงศ์ ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตทับแก้ว เมื่อวันที่ 15 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2543.

ในชุมชน เพื่อให้ให้นักศึกษามีความเข้าใจในศักยภาพของตนเอง รู้จักฟังตนเอง สามารถสร้างงานคิดงานเองได้ การมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับชนบทจากประสบการณ์ตรงจะช่วยให้การเรียนการสอนรับใช้ชุมชนได้มากขึ้นกว่าการสร้างจินตนาการในห้องเรียนอย่างเดียว

ประการต่อมาคือ การปรับเปลี่ยนรูปแบบการวิจัยโดยให้สถาบันการศึกษาเสริมความรู้ที่ชุมชนมีอยู่เดิม เป็นการต่อยอดความรู้ที่ชุมชนมีอยู่เดิม มิใช่การนำเอาภูมิปัญญาใหม่มาแทนที่ภูมิปัญญาเดิม เช่น เข้าไปศึกษาว่าชุมชนกำลังสนใจทำอะไร และขาดองค์ความรู้เรื่องใดที่ต้องการองค์ความรู้สมัยใหม่จากสถาบันการศึกษา วิธีการดังกล่าวเป็นการปรับเปลี่ยนการปฏิสัมพันธ์กับชุมชน เป็นการสร้างองค์ความรู้ร่วมกันระหว่างมหาวิทยาลัยกับชุมชน ทำให้มหาวิทยาลัยทำการวิจัยและพัฒนาเพื่อประโยชน์ของชุมชนมากกว่าเพื่อความกระหายอยากรู้ของนักวิชาการอย่างเดียว เช่น การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research)

และสุดท้ายคือ การปรับเปลี่ยนรูปแบบการให้บริการวิชาการ สถาบันการศึกษาควรจัดอบรมหลักสูตรระยะสั้นที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน เนื้อหาสาระต้องมีการขยายไปสู่ประเด็นใหม่ ๆ เช่น การจัดการระบบบัญชี การบริหารจัดการสำนักงาน การออกแบบผลิตภัณฑ์ ฯลฯ ซึ่งเป็นความรู้ในการจัดการธุรกิจแบบใหม่ นอกเหนือไปจากการอบรมเทคนิคการเกษตรที่มีอยู่เดิม กลุ่มเป้าหมายที่เข้าร่วมก็ควรขยายไปสู่คนในชนบทมากขึ้น เช่น กลุ่มสตรีแม่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ ผู้นำชุมชน เจ้าหน้าที่ อบต. ฯลฯ ซึ่งปัจจุบันมีน้อยมาก

3.1.2 โครงการวิจัยแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในภาคเหนือ¹

การศึกษาวิจัยกรณีภาคเหนือมีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1) ศึกษาแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยภาคเหนือ 2) ศึกษาหลักสูตรและการเรียนเกี่ยวกับชนบทศึกษาในสถาบันอุดมศึกษาในภาคเหนือ 3) ศึกษาแนวทางในการพัฒนากระบวนการเรียนการสอนและวิธีวิทยาเกี่ยวกับชนบทไทยภาคเหนือ

สถาบันที่เป็นเป้าหมายของการศึกษามี 5 แห่งคือ มหาวิทยาลัยนเรศวร มหาวิทยาลัยพายัพ มหาวิทยาลัยแม่โจ้ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และสถาบันราชภัฏเชียงใหม่

วิธีการศึกษา

1. สืบค้น ค้นคว้าเอกสารที่เกี่ยวข้อง
2. สัมภาษณ์อาจารย์ผู้สอน นักพัฒนาจากองค์กรพัฒนาเอกชน ผู้นำชุมชน และนักศึกษา
3. ประชุมเชิงปฏิบัติการในกลุ่มผู้ที่เกี่ยวข้องกับการเรียนการสอนชนบทศึกษาจากสถาบันการศึกษา องค์กรพัฒนาเอกชนและผู้นำชุมชนที่เกี่ยวข้อง เพื่อประมวลสรุปภาพรวมหลักสูตรและ

¹ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ใน เสาวลักษณ์ ชายทวีป, สามารถ ศรีจ่านงค์ และซุสสิพร วิมุทกานนท์, รายงานวิจัย "แบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในภาคเหนือ", ทบวงมหาวิทยาลัย, 2541.

กระบวนการเรียนการสอน โดยร่วมกันวิเคราะห์และวางแนวทางในการพัฒนาหลักสูตรและกระบวนการเรียนการสอนเบื้องต้น

4. ลงภาคสนามในรายวิชาที่เกี่ยวข้องเพื่อให้นักศึกษาได้สัมผัสกับความเป็นจริงของชนบทไทย
5. ประมวล วิเคราะห์ และสังเคราะห์แบบแผนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาองค์ความรู้ชนบทศึกษาและกระบวนการเรียนการสอนเกี่ยวกับชนบทศึกษา

ผลการศึกษา

รายงานวิจัยของภาคเหนือมีการนำเสนอประเด็นและรูปแบบของรายงานวิจัยที่แตกต่างไปจากโครงการอื่น ๆ เป็นความแตกต่างที่มึนย่น่าสนใจ ผลการศึกษานำเสนอประเด็นสำคัญแยกเป็น 4 บท ได้แก่

- 1) หลักสูตรและการสอนชนบทศึกษาในระดับอุดมศึกษา
- 2) การอธิบายเกี่ยวกับชนบทในมุมมองต่าง ๆ
- 3) วิวิธวิทยาการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยภาคเหนือ และ
- 4) เครือข่ายการเรียนรู้

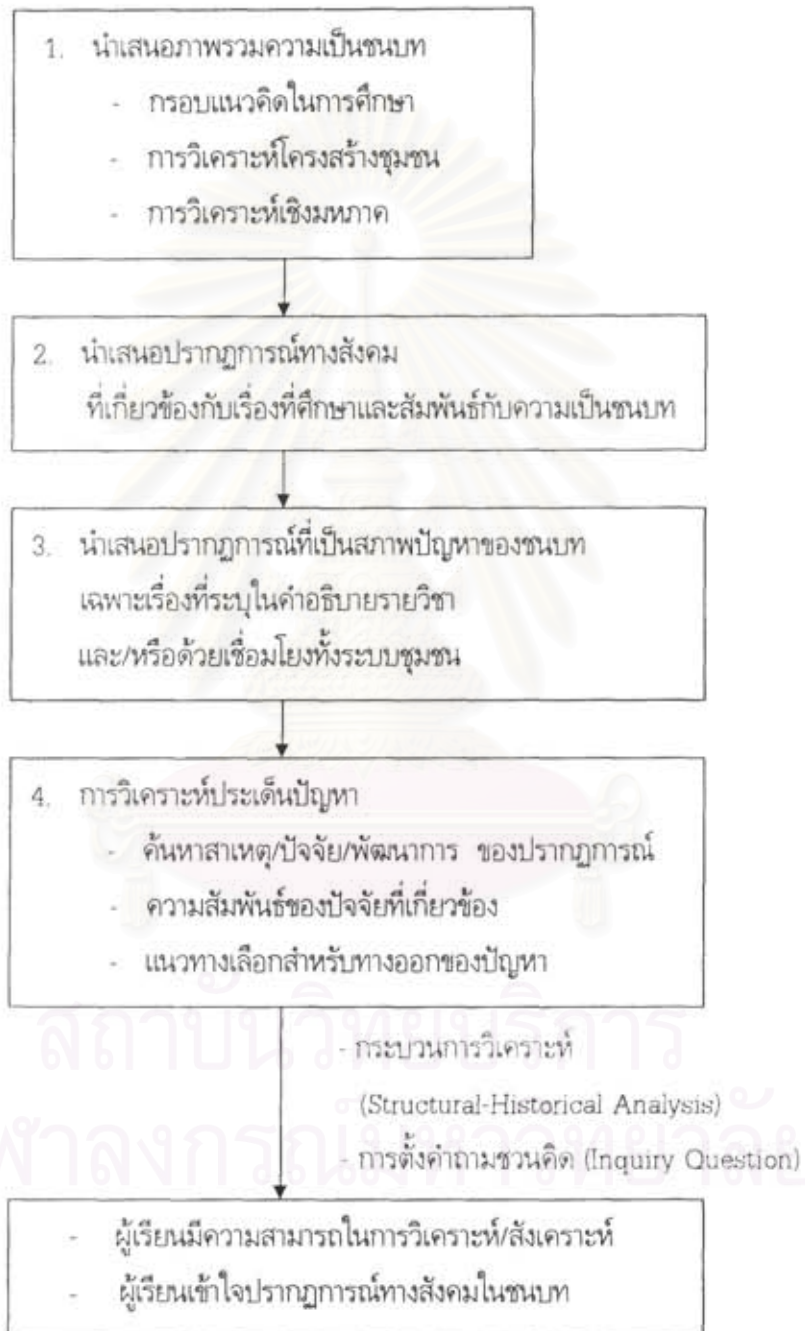
ในส่วนของหลักสูตรและการเรียนการสอนชนบทศึกษาระดับอุดมศึกษาได้สำรวจสถานะภาพของวิชาว่าด้วยชนบทศึกษาในระดับอุดมศึกษา โดยจำแนกออกเป็นวิชาที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับชนบททั้งหมดซึ่งส่วนใหญ่เป็นวิชาเอกบังคับ และวิชาเอกเลือกของสาขาวิชาที่เกี่ยวข้องกับชนบทศึกษา และวิชาที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับชนบทบางส่วนซึ่งเป็นวิชาพื้นฐานทั่วไป

ภาพของกระบวนการนำเสนอเนื้อหาของผู้สอน กระบวนการเรียนรู้เรื่องชนบทศึกษาโดยผู้เรียนเริ่มต้น และเครือข่ายการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างผู้เรียน ผู้สอน บุคคลหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งใน และนอกวงการศึกษาระดับมหาวิทยาลัยปรากฏในแผนภาพที่ 3.1.2 ก., 3.1.2 ข. และ 3.1.2 ค. ตามลำดับ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ในลักษณะวิชาที่มีคำอธิบายรายวิชาที่เกี่ยวข้องกับชนบทศึกษาทั้งหมด พบว่าผู้สอนมีกระบวนการนำเสนอเนื้อหาเป็นกระบวนการตั้งแผนภาพต่อไปนี้

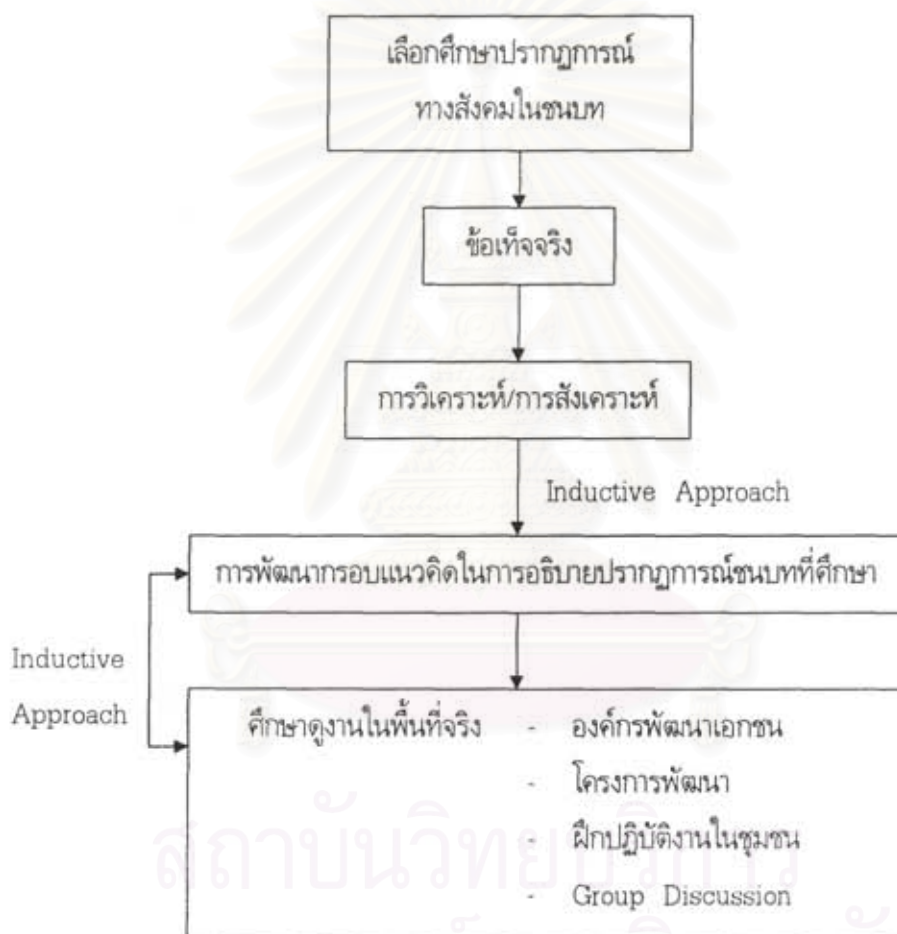
แผนภาพที่ 3.1.2 ก. แผนภาพแสดงขั้นตอนการนำเสนอเรื่องชนบทศึกษาโดยผู้สอน¹

¹ที่มา: แผนภาพที่ 1 ในเอกสารต้นฉบับ นายทวีป และคณะ, รายงานวิจัย "แบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในภาคเหนือ", หน้า 11.

กระบวนการเรียนรู้เรื่องชนบทศึกษาโดยผู้เรียนเริ่มต้นจากการให้ผู้เรียนเลือกศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมในชนบท ค้นหาข้อเท็จจริง ทำการวิเคราะห์ สังเคราะห์ และพัฒนากรอบแนวคิดในการอธิบายปรากฏการณ์ชนบทที่ศึกษาแบบ Inductive Approach โดยการศึกษาดูงานในพื้นที่จริง เช่น ร่วมงานกับองค์กรพัฒนาเอกชน ฝึกปฏิบัติงานกับชุมชน เข้าร่วมอภิปรายกลุ่ม ดังปรากฏในแผนภาพต่อไปนี้

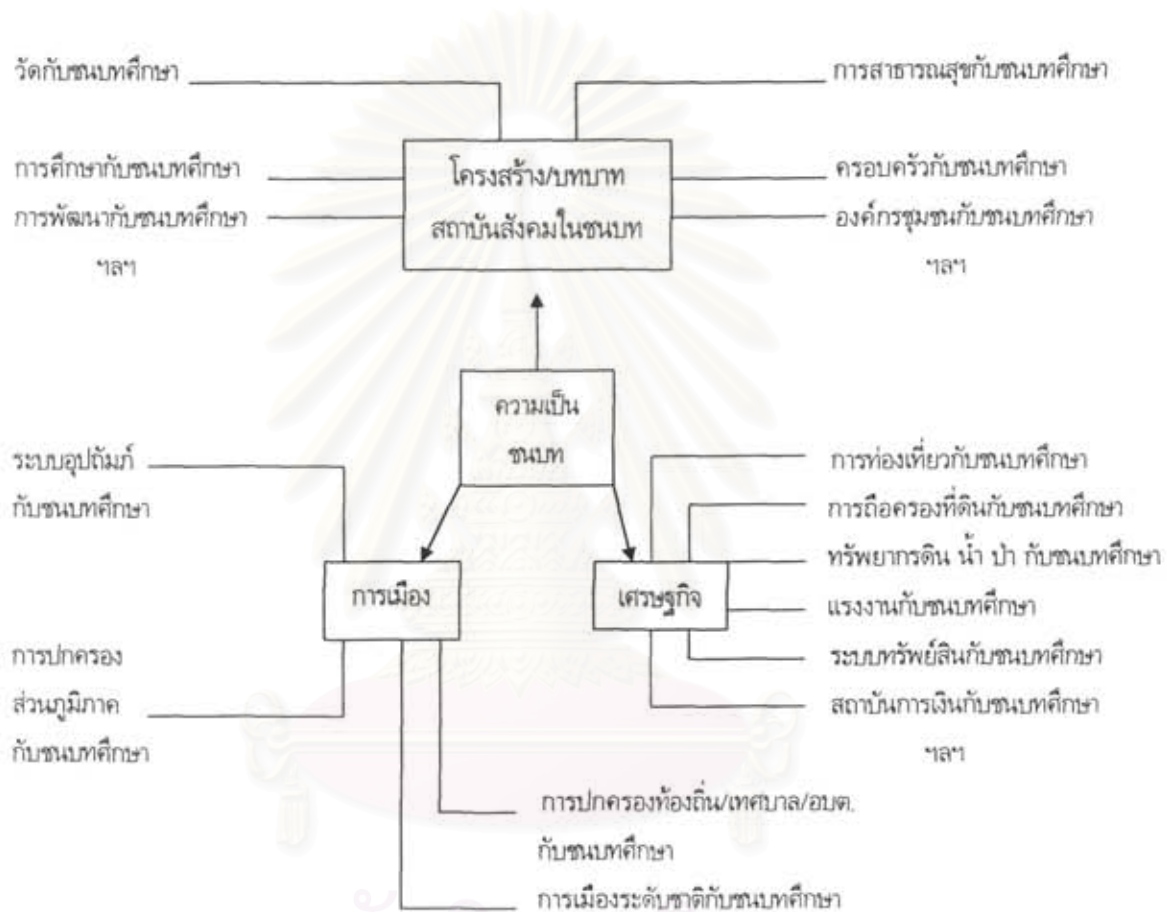
แผนภาพที่ 3.1.2 ข. แผนภาพแสดงกระบวนการเรียนรู้เรื่องชนบทศึกษาโดยผู้เรียน¹

¹ที่มา: แผนภาพที่ 2 ในเสาหลักชัย ชายทวีป และคณะ, รายงานวิจัย "แบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในภาคเหนือ", หน้า 12.

ผู้วิจัยได้นำเสนอภาพเครือข่ายการเรียนรู้ร่วมกันทั้งในแง่ของเนื้อหา และความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างผู้เรียน ผู้สอน บุคคลหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งในและนอกวงการศึกษาในระดับมหาวิทยาลัย ดังปรากฏในแผนภาพต่อไปนี้

แผนภาพที่ 3.1.2 ค. แผนภาพแสดงเครือข่ายการเรียนรู้ชนบทศึกษาโดยการเรียนรู้ร่วมกัน ระหว่างผู้สอน ผู้เรียน และบุคคลหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง¹

สถาบันนวัตกรรมการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ที่มา: แผนภาพที่ 3 ในเสาวลักษณ์ ชายทวีป และคณะ, รายงานวิจัย "แบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในภาคเหนือ", หน้า 13.

ในส่วนองวิชาที่เกี่ยวข้องกับชนบทบางส่วน ผู้วิจัยสามารถแทรกเรื่องชนบทศึกษาเข้าไปในเนื้อหาการสอนได้ แต่ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสนใจของอาจารย์ผู้สอนด้วย

กิจกรรมที่สนับสนุนและส่งเสริมการเรียนรู้ที่สามารถช่วยให้กระบวนการเรียนรู้เรื่องชนบทศึกษามีประสิทธิภาพและประสิทธิผล ได้แก่

1. การให้อ่านและวิจารณ์บทความหรือหนังสือเกี่ยวกับชนบทศึกษา
2. การจัดทำรายงานเกี่ยวกับชนบทศึกษา โดยเน้นที่แนวคิดและกรอบการศึกษาที่กำลังเป็นที่สนใจ
3. การเชิญวิทยากรมาบรรยายพิเศษ
 - 1) กลุ่มนักวิชาการในสถาบันอุดมศึกษา
 - 2) กลุ่มผู้เชี่ยวชาญจากหน่วยราชการที่ทำงานเกี่ยวกับชนบท
 - 3) กลุ่มปราชญ์พื้นบ้าน
 - 4) กลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน
4. การศึกษาภาคสนาม
5. การจัดทำโครงการบริการชุมชน หรือการเรียนรู้เชิงบริการ โดยการให้นักศึกษานำเสนอโครงการเพื่อสร้างประโยชน์ต่อชุมชนท้องถิ่นหลังจากที่ได้เข้าไปศึกษาภาคสนามแล้ว การจัดทำโครงการค่ายอาสาพัฒนา

งานวิจัยของภาคเหนือนั้นนอกจากจะเป็นการวิจัยเกี่ยวกับหลักสูตรการเรียนการสอนชนบทศึกษาระดับอุดมศึกษาในภาคเหนือ และเครือข่ายการเรียนรู้ซึ่งเป็นประเด็นร่วมของการศึกษาวิจัยครั้งนี้แล้ว ส่วนที่แตกต่างออกไปจากโครงการวิจัยภาคอื่น ๆ ซึ่งเป็นจุดที่น่าสนใจก็คือ การหยิบยกประเด็นการอธิบายชนบทในมุมมองต่าง ๆ และวิธีวิทยาการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยขึ้นมาเป็นประเด็นสำคัญ ซึ่งเป็นมิติที่แตกต่างไปจากรายงานวิจัยของภาคอื่น ๆ โดยชี้ให้เห็นความสำคัญของ “มุมมอง” ในการอธิบาย และ “วิธีวิทยา” ในการศึกษาชนบท ซึ่งเป็นเรื่องที่ไม่ใคร่มีการกล่าวถึงสักเท่าไรนัก ทั้ง ๆ ที่จริง ๆ แล้วเป็นเรื่องที่สำคัญมาก เพราะเชื่อมโยงกับกระบวนการทัศน์ และเครื่องมือที่เราใช้การศึกษาชนบทนั่นเอง

ปัญหากระบวนการทัศน์ มุมมองในการศึกษาชนบทเชื่อมโยงอย่างแยกไม่ออกจากปัญหากระบวนการทัศน์ การพัฒนาที่ผ่านมา ซึ่งกำหนดอย่างชัดเจนโดย “คนนอก” เป็นฝ่ายกระทำการพัฒนา ขณะที่ “คนใน” เป็นฝ่ายที่ถูกพัฒนา ก่อให้เกิดความสับสนในการพัฒนา เป็นการพัฒนาที่ไม่สอดคล้องกับความต้องการที่แท้จริงของชุมชนหรือคนใน รวมถึงการพัฒนาที่ล้มเหลวและก่อปัญหาสารพันดังที่สังคมไทยกำลังเผชิญอยู่

นอกจากนี้มุมมองของผู้สอนที่มีต่อชนบทก็เป็นเรื่องสำคัญ เช่น หากผู้สอนมีมุมมองเชิงลบ หรือมีอคติก็อาจจะถ่ายทอดอคติเหล่านั้นไปสู่ผู้เรียนได้ ซึ่งในความเป็นจริงมุมมองในการศึกษาชนบทก็มีอยู่ด้วยกันหลายมุมมอง โดยกล่าวถึงมุมมองชนบทในพื้นที่สถานศึกษา ซึ่งมีลักษณะเป็นเนื้อหาทางวิชาการที่ประกอบด้วยทฤษฎี มโนทัศน์ที่ช่วยให้ผู้เรียนมีเครื่องมือในการวิเคราะห์และทำความเข้าใจปรากฏการณ์ที่ใกล้เคียงความจริงมากขึ้น แต่ก็ยังมีข้อจำกัดในแง่ที่ว่าไม่ได้ช่วยให้เกิดกระบวนการเรียนรู้จากสภาพที่เป็นจริง

ของชนบท ในขณะที่มุมมองนอกพื้นที่สถานศึกษา มีความเคลื่อนไหวสูง มีการเรียนรู้จากสภาพที่เป็นจริง ใกล้ตัว แต่ก็มีข้อจำกัดในแง่การเชื่อมโยงกับสภาพสังคมระดับกว้าง

เกี่ยวกับวิธีวิทยาในการเรียนรู้ นั้น ผู้วิจัยชี้ให้เห็นว่า วิธีวิทยามีได้หมายถึงเทคนิคการเก็บรวบรวมข้อมูล หากมีรากฐานทางญาณวิทยาที่ลึกซึ้ง และอิงอยู่กับสิ่งที่เรียกว่ากระบวนการทัศน์อย่างแยกไม่ออก โดยทำการสำรวจเอกสารรายงานวิจัย และวิทยานิพนธ์ของภาคเหนือที่มีอยู่ในฐานข้อมูลห้องสมุดพบว่า ไม่มีงานวิจัยที่ใช้วิธีวิทยาที่อิงอยู่กับกระบวนการทัศน์ใหม่ ๆ อย่างแนวคิดโพสต์โมเดิร์นนิสม์ (Postmodernism) หรือแม้แต่ทฤษฎีความขัดแย้ง ส่วนใหญ่ที่พบเป็นแนวคิดโครงสร้างการหน้าที่ ยิ่งไปกว่านั้นนักวิจัยจำนวนมากไม่สนใจเรื่องกระบวนการทัศน์ด้วยซ้ำไป ทำให้วิธีวิทยาถูกลดรูปเหลือเพียงเทคนิคการเก็บและวิเคราะห์ข้อมูลเท่านั้น ผู้สอนบางคนแยกมโนทัศน์ออกจากกระบวนการทัศน์ หรือมุมมอง ความรู้เกี่ยวกับวิธีวิทยามักถูกผูกขาดไว้เฉพาะในปริมณฑลความรู้ของอาจารย์เท่านั้น

3.1.3 โครงการวิจัยแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในภาคใต้

การศึกษาวิจัยกรณีภาคใต้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1) วิเคราะห์แบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในภาคใต้ 2) กำหนดรูปแบบและแนวทางการส่งเสริมและการเสริมสร้างแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทย

สถาบันที่เป็นเป้าหมายของการศึกษาได้แก่ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่และปัตตานี มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ มหาวิทยาลัยทักษิณ สถาบันราชภัฏสุราษฎร์ธานี สถาบันราชภัฏนครศรีธรรมราช สถาบันราชภัฏสงขลา สถาบันราชภัฏภูเก็ต และสถาบันราชภัฏยะลา

วิธีการวิจัย

1. วิจัยเอกสาร
2. วิจัยสนาม โดยใช้การสัมภาษณ์ผู้บริหาร, อาจารย์ที่สอนวิชาเกี่ยวกับชนบท
3. การจัดสัมมนา เพื่อทดสอบความถูกต้องของการวิจัยเอกสารและการวิจัยภาคสนาม
4. การวิเคราะห์ข้อมูล ใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) คำสถิติ และวิธีการอุปนัย

ผลการศึกษา

ในส่วนของหลักสูตรการเรียนการสอนชนบทศึกษาผู้วิจัยได้จำแนกออกเป็น 3 ลักษณะ คือ

1. หลักสูตรหรือรายวิชาจัดขึ้นเพื่อให้ผู้เรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยโดยตรง เป็นหลักสูตรวิชาเอกหรือวิชาโท โดยมีเนื้อหาเกี่ยวกับชนบทในรายวิชาต่าง ๆ ตั้งแต่ร้อยละ 50 ขึ้นไป ซึ่งมีตั้งแต่ระดับปริญญาตรีจนถึงบัณฑิตศึกษา เช่น สาขาวิชาพัฒนาลังคม พัฒนาชุมชน ไทยคดีศึกษา เป็นต้น

¹ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ใน สุพจน์ โกวิทยา, นิพนธ์ ทิพย์ศรีนิมิตร, สนัน เพ็งเหมือน และอิสมาแอ อาลี, รายงานวิจัย "แบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในภาคใต้", ทบวงมหาวิทยาลัย, 2541.

2. หลักสูตรหรือรายวิชาที่จัดขึ้นเพื่อให้ผู้เรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไม่เกินร้อยละ 50 การจัดหลักสูตรลักษณะนี้จะมีบางรายวิชาที่เกี่ยวข้องกับชนบท แต่ไม่เกินร้อยละ 50 ของเนื้อหาวิชาทั้งหมด ส่วนใหญ่เป็นรายวิชาในหมวดการศึกษาทั่วไปทั้งที่เป็นวิชาบังคับและวิชาเลือก เช่น วิชามนุษยกับสังคม วิชาสังคมไทย วิชาสังคมวิทยา เป็นต้น

3. หลักสูตรหรือรายวิชาที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับชนบทบางส่วน ซึ่งจะมีรายวิชาที่เกี่ยวข้องกับชนบทอยู่บ้างแต่ไม่เกินร้อยละ 25 ของเนื้อหาวิชาทั้งหมด หรือมีบางรายวิชาที่ไม่มีเนื้อหาเกี่ยวกับชนบท แต่อาจารย์ผู้สอนได้สอดแทรกเนื้อหาเกี่ยวกับชนบทเข้าไป เพื่อให้ผู้เรียนได้เรียนรู้เกี่ยวกับชนบทในภาพกว้าง ๆ เพื่อประโยชน์ต่อการวิเคราะห์สภาพปัญหาหรือข้อมูลเกี่ยวกับชนบท หรือเพื่อประโยชน์ในการออกภาคสนาม เช่น วิชาภูมิศาสตร์เกี่ยวกับดิน การวิจัยเชิงคุณภาพ การวิจัยทางการศึกษา ระเบียบวิธีวิจัยทางสังคมศาสตร์

วิธีสอนที่นำมาใช้ในการจัดการเรียนการสอนรายวิชาเกี่ยวกับชนบทไทย อาจารย์ผู้สอนทั้งในมหาวิทยาลัยและสถาบันราชภัฏต่างก็มีรูปแบบและวิธีการสอนที่หลากหลาย ขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมของเนื้อหาวิชา จำนวนนักศึกษาและความพร้อมด้านวัสดุอุปกรณ์ จำนวนหน่วยกิต ระยะเวลาในการสอนแต่ละคาบ ความสะดวกและความถนัดของอาจารย์ผู้สอนในแต่ละคาบ

ผลการศึกษา พบว่า อาจารย์ผู้สอนทุกท่านต่างใช้วิธีการสอนในลักษณะผสมผสานตั้งแต่ 2 วิธีขึ้นไปวิธีสอนที่อาจารย์มหาวิทยาลัยนิยมใช้กันมากที่สุด 2 อันดับแรก คือ การสอนแบบบรรยาย และอภิปราย ส่วนวิธีที่สามคือ การสอนแบบระดมความคิด ขณะที่ผู้สอนจากสถาบันราชภัฏส่วนใหญ่นิยมใช้วิธีการให้ผู้เรียนเสนอรายงานหน้าชั้น

ผู้สอนมีความเห็นตรงกันว่าวิธีสอนที่มีประสิทธิภาพมากที่สุดและทำให้ผู้เรียนได้เรียนรู้เกี่ยวกับชนบทอย่างแท้จริงคือ การสอนแบบการปฏิบัติงานภาคสนาม เพราะเป็นการจัดการเรียนการสอนที่มุ่งให้ผู้เรียนได้ฝึกปฏิบัติและเรียนรู้จากสถานการณ์จริงในพื้นที่ ได้สัมผัสกับปัญหาและข้อมูลจริง ทำให้สามารถเชื่อมโยงความรู้และทฤษฎีเข้ากับปัญหาได้อย่างเป็นรูปธรรม แต่เท่าที่ผ่านมามีผู้สอนส่วนใหญ่มีโอกาใช้วิธีการสอนแบบนี้น้อยมาก ทั้งนี้เพราะติดขัดด้านงบประมาณ การประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งระยะเวลาในการฝึกภาคสนามที่ไม่เอื้ออำนวย เนื่องจากเวลาที่ใช้ฝึกภาคสนามมักจะเป็นช่วงเวลานั้น ๆ หากยึดเวลาออกไปก็มักจะไปตรงหรือซ้ำซ้อนกับวิชาอื่น ทำให้ไม่สะดวกในการจัดการเรียนการสอน

ส่วนวิธีสอนอื่น ๆ ที่ผู้สอนส่วนใหญ่เห็นว่ามีประสิทธิภาพรองลงมา คือ การสอนแบบอภิปราย การสอนแบบให้ค้นพบความรู้ด้วยตนเอง การสอนแบบการสัมมนาและบรรยาย

การศึกษาความเชื่อมโยงของกระบวนการเรียนรู้จากหลักสูตรในสถาบันอุดมศึกษาและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านจากกรณีศึกษาทั้ง 4 หลักสูตร ได้แก่ 1) หลักสูตรพยาบาลศาสตรบัณฑิต และพยาบาลศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ 2) หลักสูตรศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศึกษาศาสตร์เพื่อการพัฒนาชุมชน มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ 3) หลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาการพัฒนาชุมชน มหาวิทยาลัยทักษิณ 4) หลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต วิชาเอกการพัฒนาชุมชน สถาบันราชภัฏภูเก็ต ซึ่งเป็นหลักสูตรที่จัดให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ประสบการณ์จริงในพื้นที่ชนบท โดยมีการฝึกปฏิบัติงานในชุมชนที่มีระบบการจัดการที่เข้มแข็ง และอยู่ไม่ห่างไกลจากสถาบันการศึกษา การฝึกปฏิบัติงานในชุมชนนี้ประกอบ

ด้วย 3 ขั้นตอนคือ การศึกษาชุมชน ร่วมคิดค้นกำหนด และสนับสนุนการบริหารโครงการกับชาวบ้าน และการติดตามประเมินผลโครงการ ทั้งนี้เพื่อให้เข้าใจสภาพพื้นที่ชุมชนซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการปฏิบัติงานในชุมชน การเรียนรู้กระบวนการกำหนด และบริหารโครงการพัฒนาชุมชน ทำให้นักศึกษาเห็นศักยภาพในการพัฒนาชุมชนโดยชุมชนเอง และสามารถประยุกต์ใช้ทฤษฎีการพัฒนาชุมชนในการพัฒนาชุมชนโดยชาวบ้าน หรือผู้นำชุมชนมีส่วนร่วมในกระบวนการกำหนดและบริหารโครงการพัฒนาชุมชนดังกล่าวด้วย

อย่างไรก็ตามการฝึกปฏิบัติงานภาคสนามนี้ยังคงให้ความสำคัญกับกระบวนการเรียนรู้ของนักศึกษาเป็นหลัก ชาวบ้านหรือผู้นำชุมชนเองก็ยังคงมองว่ากิจกรรมเหล่านี้ เป็นกิจกรรมการเรียนการสอนสำหรับนักศึกษาที่เน้นการมีส่วนร่วมของชาวบ้านและชุมชนเท่านั้น แต่ถึงกระนั้นกิจกรรมเหล่านี้ก็ได้ก่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันของนักศึกษาและชาวบ้าน ทั้งในการกำหนดและบริหารโครงการรวมถึงการติดตามและประเมินผลโครงการซึ่งทั้งสองฝ่ายต่างต้องมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน ในกรณีหลักสูตรศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศึกษาศาสตร์เพื่อการพัฒนาชุมชน มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ได้มีการจัดให้นักศึกษาและผู้นำชุมชนไปศึกษาดูงานเพื่อเพิ่มพูนประสบการณ์และเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนากลุ่มและองค์กรชาวบ้าน

3.1.4 โครงการวิจัยแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ¹

งานวิจัยของภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1) ศึกษากระบวนการจัดการเรียนการสอนเกี่ยวกับชนบท 2) ศึกษากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนชนบท และการปรับตัวของชุมชนต่อกระแสการพัฒนาทางเศรษฐกิจและอุตสาหกรรม 3) วิเคราะห์ความสอดคล้องระหว่างกระบวนการจัดการเรียนการสอนของสถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษากับกระบวนการเรียนรู้ของชาวชนบทและการเปลี่ยนแปลงในชุมชนชนบท

สถาบันอุดมศึกษาที่เป็นเป้าหมายของการศึกษามีทั้งหมด 12 แห่ง เป็นมหาวิทยาลัยของรัฐ 4 แห่ง ได้แก่ มหาวิทยาลัยขอนแก่น มหาวิทยาลัยมหาสารคาม มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี และมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี สถาบันราชภัฏ 5 แห่ง คือ สถาบันราชภัฏนครราชสีมา สถาบันราชภัฏอุดรธานี สถาบันราชภัฏเลย สถาบันราชภัฏมหาสารคาม และสถาบันราชภัฏสุรินทร์ วิทยาลัยการสาธารณสุขและการพยาบาลอีก 3 แห่ง ได้แก่ วิทยาลัยการสาธารณสุขสิรินธร วิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนี จังหวัดขอนแก่น และวิทยาลัยพยาบาลศรีสารคาม จังหวัดมหาสารคาม

การศึกษาระบบการเรียนรู้และการปรับตัวของชุมชนชนบทในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นการศึกษาดังความเชื่อมโยงและการแลกเปลี่ยนระหว่างความรู้ในสถาบันอุดมศึกษากับความรู้ในท้องถิ่น โดยเลือกศึกษาเจาะลึกกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน 3 แห่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ 1) กลุ่มแปรรูปข้าวอำเภอโพธาราย จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งสะท้อนให้เห็นกระบวนการเรียนรู้ระบบเศรษฐกิจพึ่งตนเองของชาวชนบท 2) กลุ่มเครือข่ายอนุรักษ์ป่าโคกใหญ่ อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม เป็นตัวแทนของ

¹ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ใน เยาวลักษณ์ อภิชิตวิไลภ, วิยุทธ์ จำรัสพันธุ์ และอุทัยวรรณ ตรีนุชกร, รายงานวิจัย "แบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ", หนองมหาวิทยาลัย, 2541.

กระบวนการเรียนรู้ และการปรับตัวด้านการจัดการทรัพยากรป่าไม้ และ 3) กลุ่มชาวบ้าน อำเภอเวียงน้อย จังหวัดขอนแก่น ซึ่งเป็นตัวอย่างของกระบวนการเรียนรู้ด้านสาธารณสุขของชุมชนในชนบท

วิธีการวิจัย

1. เก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร
2. การจัดการสัมมนาแลกเปลี่ยนประสบการณ์เกี่ยวกับชนบทศึกษา
3. การศึกษาชุมชนโดยการวิจัยเชิงคุณภาพ เป็นการศึกษากระบวนการเรียนรู้และการปรับตัวของชุมชน ทั้งสามแห่ง โดยเริ่มจากการสำรวจชุมชน การสัมภาษณ์เจาะลึก การเข้าร่วมสังเกตการประชุมและการดำเนินกิจกรรมของชุมชน
4. การวิเคราะห์ข้อมูล ใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) การจำแนกประเภทและการจัดกลุ่มข้อมูล การเปรียบเทียบและการหาความสัมพันธ์เชิงเหตุและผล

ผลการศึกษา

การวิเคราะห์หลักสูตรการเรียนการสอนชนบทศึกษาในสถาบันอุดมศึกษา เป็นการศึกษาทั้ง 3 กลุ่มสถาบันคือ กลุ่มมหาวิทยาลัยของรัฐ กลุ่มสถาบันราชภัฏ และกลุ่มวิทยาลัยการสาธารณสุขและการพยาบาล โดยศึกษาครอบคลุมทุกระดับทั้งปริญญาเอก โท ตรี และประกาศนียบัตร

หลักสูตรระดับปริญญาเอกซึ่งเปิดสอนเฉพาะที่มหาวิทยาลัยขอนแก่นนั้น ส่วนใหญ่เน้นไปที่การศึกษาด้านวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี มีเพียงหลักสูตรเดียวที่เกี่ยวข้องกับชนบทศึกษาคือสาขาวิชาพัฒนศาสตร์ ซึ่งแม้ว่าจะเกี่ยวข้องกับการพัฒนาแต่ก็ไม่ได้เน้นหนักที่การศึกษาเรื่องชนบทมากนัก มีเพียงวิชาเลือกเพียง 2 รายวิชาเท่านั้นที่เกี่ยวข้องกับชนบท คือ วัฒนธรรมกับการพัฒนา และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมภาคอีสาน

การเรียนการสอนระดับปริญญาโทส่วนใหญ่เน้นการสอนทฤษฎีตามหลักการตะวันตกโดยมิได้มีการเชื่อมโยงกับสภาพที่เป็นจริงของสังคมชนบท ระดับประกาศนียบัตร มีหลักสูตรบัณฑิตอาสาสมัครซึ่งเป็นหลักสูตรเดียวที่มีวัตถุประสงค์ในการผลิตบัณฑิตเพื่อพัฒนาชนบทโดยตรง

ในการจัดการเรียนการสอนระดับปริญญาตรีนั้น แม้ว่าโดยภาพรวมมหาวิทยาลัยส่วนใหญ่จะมุ่งเน้นการผลิตบัณฑิตในสาขาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นหลัก แต่ทุกมหาวิทยาลัยก็จะมีจัดการเรียนการสอนรายวิชาที่เกี่ยวข้องกับชนบทศึกษาทั้งที่เป็นหลักสูตรโดยตรงอย่างสาขาสังคมศาสตร์ และที่เป็นวิชาพื้นฐานวิชาเลือกในหลักสูตรที่ไม่ได้เกี่ยวข้องโดยตรง เช่น แพทย์ศาสตร์ ทันตแพทย์ศาสตร์ พยาบาลศาสตร์ หรือแม้แต่สถาปัตยกรรมศาสตร์ ที่เป็นหลักสูตรด้านชนบทศึกษาโดยตรง ยกตัวอย่างกรณีมหาวิทยาลัยขอนแก่น มีสาขาวิชาสังคมวิทยาการพัฒนา การบริหารการพัฒนา และสาขาวิชาพัฒนาสังคม โดยเน้นไปที่การเรียนรู้ท้องถิ่นให้มากขึ้น และบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ากับศาสตร์ที่เป็นสากลได้

วิธีการที่ใช้ในการจัดการเรียนการสอน นอกจากการบรรยาย อภิปรายในห้องเรียนแล้ว ยังมีกิจกรรมเพื่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ในชนบท ดังนี้

1. โครงการฝึกภาคสนามร่วมระหว่างคณะของมหาวิทยาลัยขอนแก่น เช่นกรณี คณะแพทยศาสตร์ ภาสัชศาสตร์ สัตวแพทยศาสตร์ก็จะทำการฝึกภาคสนามร่วมกัน เป็นการเข้าไปศึกษาชุมชนในทุก ๆ ด้าน

2. กิจกรรมอาสาพัฒนาและบำเพ็ญประโยชน์ เฉพาะมหาวิทยาลัยขอนแก่นมี 14 โครงการที่เน้นการทำประโยชน์ให้แก่ชุมชนระดับหมู่บ้าน เช่น นิทรรศการยาเพื่อประชาชน โครงการค่ายอาสาพัฒนาสาธารณสุขในชนบท

3. การจัดห้องนิทรรศการไทยศึกษาในทัศน์ และนิทรรศการเกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรมอีสาน เช่น ที่มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี

4. การจัดการเรียนการสอนชนบทศึกษาในลักษณะอื่น ๆ เช่น กรณีของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม ผู้สอนบางคนจะพยายามพานักศึกษาเข้าหมู่บ้านเมื่อมีโอกาส และการให้งานที่สนับสนุนให้นักศึกษาค้นคว้าข้อมูลเกี่ยวกับหมู่บ้าน เช่น วิชาวิทยาศาสตร์ให้นักศึกษาฝึกหาข่าวจากหมู่บ้าน วิชาภาษาไทยให้ไปศึกษาวัฒนธรรมพื้นบ้าน

นอกจากนี้กรณีของสถาบันราชภัฏมีการจัดกิจกรรมอย่างเช่น การประชุมสัมมนา ตัวอย่างเช่น คณะศึกษาศาสตร์ วิทยาลัยศึกษาศาสตร์ สถาบันราชภัฏสุรินทร์ ได้จัดทำโครงการประชุมสัมมนาเรื่อง "การพัฒนาแนวทางสร้างความเข้มแข็งของชุมชนเพื่อเผชิญปัญหาวิกฤต" ขึ้น

ผลการศึกษาระบบการเรียนรู้อะไรและการปรับตัวของชุมชนชนบทในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จากกรณีศึกษาทั้ง 3 ได้แก่ กระบวนการเรียนรู้ระบบเศรษฐกิจพึ่งตนเองของกลุ่มแปรรูปข้าว อำเภอโพธาราย จังหวัดร้อยเอ็ด กระบวนการเรียนรู้และการปรับตัวด้านการจัดการทรัพยากรป่าไม้กลุ่มเครือข่ายอนุรักษ์ป่าโคกใหญ่ อำเภอบึงพูน จังหวัดมหาสารคาม และ กระบวนการเรียนรู้ด้านสาธารณสุขของชุมชนในชนบทกลุ่มชาวบ้านอำเภอเวียงน้อย จังหวัดขอนแก่น พบว่า ชนบทมีกระบวนการเรียนรู้และปรับตัวอยู่ตลอดเวลาเพื่อความอยู่รอดของตนเองและชุมชน กระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านเป็นการเรียนรู้ตลอดชีวิต เป็นการเรียนรู้เพื่อดำรงชีพ ความจำเป็นในการรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงภายนอกทำให้ชาวชนบทพยายามหาแหล่งความรู้เพิ่มเติม กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นทำให้ชาวชนบทต้องปรับเปลี่ยนวิถีการหาอยู่หากินตลอดจนกลไกต่าง ๆ ของชุมชนเพื่อความอยู่รอด

ในแง่ของการเชื่อมโยงระหว่างการจัดการเรียนการสอนชนบทศึกษา และกระบวนการเรียนรู้ของชาวชนบท ผลการวิจัยพบว่า มีช่องว่างอย่างมากระหว่างการเรียนรู้ชนบทจากตำราที่เป็นการสอนกระแสหลักในสถาบันอุดมศึกษากับสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในชนบท ขณะเดียวกันชาวชนบทเองเริ่มมองเห็นว่า การเข้าเรียนในโรงเรียน และสถาบันการศึกษาระดับสูงได้แยกบุตรหลานของตนออกจากวิถีชีวิตดั้งเดิมของบรรพบุรุษ กล่าวคือ นอกจากบุตรหลานจะไม่สามารถนำวิชาที่เรียนจากโรงเรียนมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้แล้ว ชนบทกลับต้องสูญเสียคนรุ่นใหม่ให้กับระบบการศึกษาอีกด้วย เนื่องจากยิ่งเรียนสูงก็ยิ่งรู้สึกแปลกแยกจากชุมชนของตน

3.1.5 โครงการวิจัยแบบแผนการเรียนรู้ชนบทไทยในภาคตะวันออก¹

โครงการวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยของสถาบันอุดมศึกษาภาคตะวันออก 2) เพื่อศึกษาการเรียนรู้ของกลุ่มองค์กรหรือผู้นำชาวบ้านว่ามีการเรียนรู้โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างไร และ 3) เพื่อเปรียบเทียบการเรียนรู้ชนบทไทยของสถาบันอุดมศึกษาในภาคตะวันออกกับกลุ่มองค์กรและผู้นำชาวบ้าน

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ แบ่งออกเป็น 2 ส่วนตามกลุ่มตัวอย่าง ดังนี้

1. กลุ่มสถาบันอุดมศึกษาของรัฐในภาคตะวันออก ใช้วิธีการเก็บข้อมูล 2 วิธีประกอบกัน คือ

1. การเก็บข้อมูลจากเอกสาร จะให้ข้อมูลเกี่ยวกับภารกิจ หรือกิจกรรมต่าง ๆ ของสถาบันอุดมศึกษาในภาคตะวันออก เช่น รายงานประจำปีของหน่วยงานต่าง ๆ ในสถาบันอุดมศึกษารวมถึงหลักสูตร และคำอธิบายรายวิชาที่เปิดทำการสอนในสถาบันอุดมศึกษานั้น ๆ

2. การเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ จะสัมภาษณ์บุคคลที่เป็น Key Informants ในสถาบันอุดมศึกษาเพื่อประกอบกับข้อมูลเอกสารที่รวบรวมได้

สถาบันอุดมศึกษาในภาคตะวันออกที่เป็นเป้าหมายของการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ มหาวิทยาลัยบูรพา มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตบางละมุง สถาบันราชภัฏราชนครินทร์ สถาบันราชภัฏรำไพพรรณี สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตจันทบุรี วิทยาลัยพยาบาลพระปกเกล้า จันทบุรี วิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนี ชลบุรี และวิทยาลัยพลศึกษาชลบุรี

2. กลุ่มองค์กรหรือผู้นำชาวบ้าน เนื่องจากกลุ่มตัวอย่างนี้มีกรณีศึกษาที่หลากหลายและมีจำนวนมาก ประกอบกับไม่มีข้อมูลเอกสารที่นำมาใช้เป็นหลักในการศึกษาได้ ดังนั้นคณะผู้วิจัยจึงต้องใช้วิธีการเก็บข้อมูล แยกเป็น 2 ขั้นตอน คือ

1. ขั้นตอนการสำรวจกลุ่มตัวอย่าง ด้วยกลุ่มตัวอย่างเป็นองค์กรและผู้นำชาวบ้านมีเป็นจำนวนมาก คณะผู้วิจัยต้องมีการสำรวจและคัดเลือก โดยอาศัยจากข้อมูลเอกสารของสำนักงานพัฒนาชุมชนของจังหวัดต่าง ๆ ประกอบกับการสัมภาษณ์ Key Informants ที่มีประสบการณ์ เช่น พัฒนาการทั้งในระดับจังหวัด และระดับเขตที่มีโอกาสเห็นกลุ่มองค์กรหรือผู้นำชาวบ้านที่หลากหลายเพื่อเลือกเป้าหมายในการลงพื้นที่ต่อไป

2. ขั้นการสำรวจเลือกกลุ่มตัวอย่างในการศึกษา จากการสำรวจกลุ่มตัวอย่างช่วยให้คณะผู้วิจัยสามารถจำกัดและเลือกเป้าหมายการสำรวจให้มีจำนวนน้อยลงแล้วคณะผู้วิจัยจึงลงทำการสำรวจกลุ่มองค์กรและผู้นำชาวบ้าน ซึ่งกำหนดเป้าหมายไว้จังหวัดละ 2 กลุ่มตัวอย่าง รวมทั้งสิ้น 6 จังหวัดในภาคตะวันออก

¹โปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ใน ภารดี มหาขันธ์, โสภา ชานะมูล และเรืองวิทย์ ลิ้มปนาท, รายงานวิจัย "แบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในภาคตะวันออก", ทบวงมหาวิทยาลัย, 2541.

โดยสำรวจเลือกกลุ่มตัวอย่างที่มีอาชีพและกิจกรรมที่หลากหลาย ทั้งนี้โดยคำนึงถึงกระบวนการปรับตัวในการเรียนรู้ของกลุ่มตัวอย่างเป็นสำคัญ เมื่อสามารถเลือกกลุ่มตัวอย่างได้แล้ว จึงทำการเก็บข้อมูลของกลุ่มตัวอย่างตามประเด็นวิจัย โดยกลุ่มตัวอย่างองค์กรหรือผู้นำชาวบ้านที่เลือกเป็นกรณีศึกษาทั้งหมด 12 กรณี มีดังนี้

1. จังหวัดฉะเชิงเทรา
 - 1.1 ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม เกษตรกรดีเด่นแห่งเอเชียผู้นำการใช้ระบบวนเกษตร อ.สนามชัยเขต
 - 1.2 คุณสมศักดิ์ เนียรอรุณ ผู้นำเกษตรกรดีเด่นในการปลูกผักปลอดสารพิษ อ.แปลงยาว
2. จังหวัดระยอง
 - 2.1 หมอเจน สุวรรณโชติ หมอแผนโบราณร้านเจนไอสด ต.กร่ำ อ.แกลง
 - 2.2 คุณบุญเรือน ยับยั้ง ประธานกลุ่มประดิษฐ์ดอกไม้ ต.น้ำเป็น กิ่ง อ.เขาชะเมา
3. จังหวัดตราด
 - 3.1 ผู้ใหญ่อัมพร แพทย์ศาสตร์ ประธานกลุ่มออมทรัพย์ และคณะอนุรักษ์ป่าชายเลน ต.ห้วยน้ำขาว อ.เมือง
 - 3.2 คุณพรทิพา สวัสดิผล เลขากลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต กิ่ง อ.เกาะช้าง
4. จังหวัดจันทบุรี
 - 4.1 คุณนิภา เจริญจิตร ประธานกลุ่มส่งเสริมอาชีพการเกษตร ต.หุ้งเบญจา อ.ท่าใหม่
 - 4.2 คุณจารุวรรณ เจริญงาม ประธานกลุ่มสตรีทอเสื่อกกบ้านเสม็ดงาม ต.หนองบัว อ.เมือง
5. จังหวัดปราจีนบุรี
 - 5.1 คุณปราณี ทาทับ ประธานกลุ่มทอผ้า ต.ดงบัง อ.ประจันตคาม
 - 5.2 ผู้ใหญ่สมดี ประครอง ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 5 ต.หัวหว้า อ.ศรีมหาโพธิ์
6. จังหวัดชลบุรี
 - 6.1 พระอนุชา เจนจิรวัดนา พระสงฆ์ผู้นำกลุ่มเยาวชนทำกรอบรูปวิทยาศาสตร์ ต.หนองไผ่แก้ว อ.บ้านบึง
 - 6.2 คุณสนม สมงาม กลุ่มศูนย์สาธิตและจำหน่ายผลิตภัณฑ์จักสานไม้ไผ่ ต.ไร่หลักทอง อ.พนัสนิคม

ผลการศึกษา

การศึกษาแบบแผนการเรียนรู้ชุมชนไทยในสถาบันอุดมศึกษาภาคตะวันออกนี้เป็นการศึกษาจากภารกิจหลักของสถาบันการศึกษาทั้ง 4 ด้าน คือ ด้านการผลิตบัณฑิต การวิจัย การบริการทางวิชาการแก่สังคม และการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมเป็นหลัก

การเรียนรู้ชุมชนจากการผลิตบัณฑิตตามหลักสูตรที่เปิดสอนในสถาบันอุดมศึกษานั้นค่อนข้างจำกัดและไม่กว้างขวางเท่าที่ควรจะเป็น โดยอยู่ในกลุ่มสาขาวิชามนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ หรือศิลปศาสตร์ สถาบันอุดมศึกษาส่วนใหญ่เน้นการผลิตบัณฑิตวิชาชีพเฉพาะด้าน โดยเฉพาะสาขาวิทยาศาสตร์ มีการเรียนรู้

ชนบทไทยน้อยมาก ยกเว้นบางสถาบัน เช่น สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล ซึ่งผลิตบัณฑิตด้านการเกษตรจึงมีการเรียนการสอนเนื้อหาที่เกี่ยวกับอาชีพการเกษตรซึ่งเกี่ยวข้องกับชนบทอยู่มาก

อย่างไรก็ตามในส่วนของวิชาพื้นฐานได้แก่ วิชามนุษยกับสังคม สังคมวิทยาเบื้องต้น สังคมวิทยา ชนบท ชุมชนกับการพัฒนา วิชาเหล่านี้มีส่วนอย่างสำคัญที่ช่วยให้นักศึกษาเรียนรู้ชนบทกว้างขวางขึ้น ทำให้มองเห็นศักยภาพของชุมชนที่มีต่อการพัฒนาได้

การศึกษากระบวนการเรียนรู้แบบแผนการเรียนรู้ของชุมชน จากตัวอย่างบุคคลและกิจกรรมของชาวบ้านที่ยกมาเป็นกรณีศึกษาทั้งหมดนั้น พบว่ากระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มผู้นำชุมชน และกลุ่มกิจกรรมชาวบ้าน สามารถสรุปวิธีการเรียนรู้ของชาวบ้านในภาคตะวันออกเฉียงใต้ดังนี้

1. การเรียนรู้จากการปฏิบัติด้วยตนเอง
2. การเรียนรู้จากผู้รู้หรือวิทยากร
3. การเรียนรู้จากสิ่งแวดล้อม
4. การเรียนรู้จากกลุ่มวิชาชีพ
5. การเรียนรู้จากการฝึกอบรม
6. การเรียนรู้จากข้อมูลข่าวสารที่เคยเผยแพร่จากแหล่งต่าง ๆ

ข้อนำสังเกตที่สำคัญก็คือ การเรียนรู้ของชาวบ้านในชนบทนั้นเป็นการเรียนรู้ที่ไม่มีแบบแผนที่ชัดเจนว่าเริ่มด้วยวิธีไหนเป็นขั้นตอนแรก ซึ่งจะแตกต่างอย่างชัดเจนกับการเรียนรู้ชนบทของสถาบันอุดมศึกษาที่เริ่มต้นจากองค์ความรู้หรือทฤษฎีที่มีอยู่ในตำรา บางตัวอย่างเริ่มจากการปฏิบัติด้วยตนเอง บางตัวอย่างเริ่มจากการฝึกอบรม หรือบางตัวอย่างเริ่มจากการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน ผ่านการทดลองเรียนรู้ลองผิดลองถูกด้วยตนเองจนสามารถสร้างองค์ความรู้ที่เหมาะสมด้วยตนเอง สิ่งที่เหมือนกันประการหนึ่งในการเรียนรู้ของกลุ่มผู้นำชุมชนและกลุ่มกิจกรรมชาวบ้านก็คือ การนำความรู้ไปใช้ประโยชน์ในลักษณะต่างๆ พอจะสรุปได้ดังนี้คือ นำความรู้ไปใช้ในการประกอบอาชีพหรือดำรงชีวิตรวมทั้งการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น เพื่อการอนุรักษ์วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม การพัฒนาสังคม การรักษาสุขภาพอนามัย และสาธารณสุขชุมชน เพื่อถ่ายทอดให้เพื่อนบ้านและสมาชิกในชุมชนได้ร่วมปฏิบัติ ใช้เพื่อการทำนุบำรุงพุทธศาสนา สร้างความสัมพันธ์ในชุมชน และใช้เพื่อการอนุรักษ์ภูมิปัญญาให้คงอยู่ต่อไป

เมื่อเปรียบเทียบกระบวนการเรียนรู้ชนบทของสถาบันอุดมศึกษากับกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้าน พบว่า กระบวนการเรียนรู้ของสถาบันอุดมศึกษานั้นมีฐานคิดที่แตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้าน ตั้งแต่วัตถุประสงค์ในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ภายใต้มารกิจหลักทั้ง 4 ด้านดังกล่าว ทั้งนี้ด้วยความมั่นใจว่าสถาบันอุดมศึกษาเป็นผู้นำทางปัญญา โดยที่ปัญญานั้นมักถูกนิยามว่าเป็น สารของความรู้แบบตะวันตกทำให้ตลอดเวลาที่ดำเนินภารกิจหลัก เช่น ภารกิจการผลิตบัณฑิต มหาวิทยาลัยได้ปล่อยปละละเลยทิ้งให้ปัญญาหรือความรู้สะสมของคนไทยที่มีมาแต่บรรพบุรุษสูญหายไปตามกาลเวลา พร้อมทั้งเชิดชูความรู้จากภายนอกกว่าเป็นความรู้หลักของสังคม เกิดเป็นภาวะที่ผู้รู้หลายท่านเรียกว่า การตกเป็นอาณานิคมทางปัญญา

การเรียนรู้ชนบทไทยของสถาบันอุดมศึกษาเริ่มต้นจากตำรา หรือเอกสารเป็นหลัก หลายเรื่องเป็น ทฤษฎีหรือความรู้ที่นำเข้ามาจากสังคมภายนอก มีลักษณะเป็นการเรียนรู้ด้วยฐานคิด หรือความรู้ที่ยึดถือ ตามแบบตะวันตกโดยมองชนบทไทยเป็นพื้นที่ปฏิบัติการ เหมือนกับห้องทดลองโดยนำความรู้จากภายนอก เข้ามาทดสอบศึกษา เห็นได้จากความสนใจที่จะเรียนรู้ความรู้หรือภูมิปัญญาที่สะสมในสังคมไทยมีอยู่น้อย มาก ขณะที่การเรียนรู้ของชาวบ้านเริ่มต้นจากความจำเป็นในการดำรงชีพ

เมื่อพิจารณาภารกิจต่าง ๆ ของสถาบันอุดมศึกษาพบว่าภารกิจส่วนใหญ่ไม่ได้ตอบสนองต่อคนกลุ่ม ใหญ่ในสังคม กลับถูกครอบงำจากความรู้ที่ผลิต และสร้างสรรค์จากต่างประเทศ และระบบเศรษฐกิจการ เมืองที่เอื้อประโยชน์ต่อคนส่วนน้อยของประเทศ ซึ่งเป็นแหล่งที่สถาบันอุดมศึกษาจะแสวงหารายได้ หรือ การปฏิบัติการกิจต่าง ๆ ภายในสถาบัน ดังนั้นผู้บริหารสถาบันก็สนับสนุนเฉพาะโครงการที่มีรายได้เลี้ยง ตัวได้ ภาวะดังกล่าวนี้น่าวิตกอย่างยิ่ง โดยเฉพาะในยุคปัจจุบันที่การจัดการอุดมศึกษาพูดถึง “จุดคุ้มทุน” มากขึ้น กรอบความคิดเรื่องตลาดเช่นนี้ ยิ่งทำให้เราละเลยปรัชญาทางการศึกษาไปอย่างไม่คิดจะย้อนกลับ มาทบทวนอีกเลย

3.1.6 โครงการวิจัยแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล¹

โครงการวิจัยแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑลนี้เป็นการ ศึกษาเฉพาะกรณีคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เฉพาะหลักสูตรที่เกี่ยวข้องกับชนบทไทยศึกษา ที่เปิดสอนในคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยคณะผู้วิจัยได้เลือกมา 2 วิชา คือ “สังคมวิทยา ชนบท” และ “สังคมวิทยาชนบท” ซึ่งเป็นวิชาที่คณะผู้วิจัยรับผิดชอบโดยตรงและเป็นวิชาที่ได้จัดให้มีการออก ภาคสนามภายใต้การดูแลของคณะผู้วิจัยในการวิจัยครั้งนี้²

คำอธิบายรายวิชาที่กำหนดไว้ในหลักสูตรของวิชาเหล่านี้เป็นไปอย่างกว้าง ๆ อาจารย์ผู้สอนต้อง กำหนดขอบเขตและรายละเอียดหัวข้อในการบรรยายอีกครั้งหนึ่ง ขึ้นอยู่กับสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม และ การเมืองแต่ละช่วงเวลานั้น ๆ ในที่นี้จะกล่าวถึงประมวลรายวิชาสังคมวิทยาชนบทซึ่งเป็นวิชาที่เกี่ยวข้อง ชนบทไทยโดยตรงขึ้นมาเป็นตัวอย่าง

วัตถุประสงค์ของวิชาสังคมวิทยาชนบท มีดังนี้ ประการที่ 1) เพื่อปูพื้นฐานให้นักศึกษาเข้าใจแนวคิดที่ สำคัญในการศึกษาชนบท 2) เพื่อให้บัณฑิตค้นหาคำสนใจของตนเองในเรื่องของ “ชนบท” และคุ้นเคยกับ การค้นคว้าเอกสาร ตำรา ที่เกี่ยวข้องกับสังคมและวัฒนธรรม มีทักษะเชิงเปรียบเทียบและวิเคราะห์วิจารณ์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹โปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ใน ปรีชา คุวินทร์พันธุ์, สุวิชัย ทวันแก้ว, และฉันทนา บรรพศิริโชติ, รายงาน การวิจัย “แบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล”, ทบวงมหาวิทยาลัย, 2543.

²ในการศึกษาครั้งนี้มีเสียดายที่ไม่สามารถรวมกรณีศึกษาอื่นในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เข้าร่วมด้วย โดยเฉพาะ “วิชาสังคมชนบทไทย” ซึ่งเป็นวิชาการศึกษาทั่วไปในมหาวิทยาลัย โปรดดูเอกสารที่เขียนประเสริฐ แยมกลิ่นทุ่ง และ สุทธนู ศรีไสย

3) ให้นิสิตมีประสบการณ์ในการเรียนรู้และสัมผัสกับสังคมชนบทไทยอันเป็นการเพิ่มพูนความเข้าใจต่อสภาพชีวิตชนบท ปัญหาชนบท และการพัฒนา

เนื้อหาวิชาโดยสังเขปในรายวิชาสังคมวิทยาชนบท มีหัวข้อหลัก ๆ ดังต่อไปนี้

- 1) แนะนำ "สังคมวิทยาชนบท"
- 2) ฐานะของ "ชนบท" ในกระแสการเปลี่ยนแปลง
- 3) การเกษตรกับลักษณะของสังคมชนบทไทย
- 4) ทักษะและแนวทฤษฎีในการมองสังคมชนบท
- 5) มโนภาพที่สำคัญ เช่น หมู่บ้าน เกษตรแบบพอเพียงชีพ เกษตรเพื่อขาย ชาวนา ชาวไร่ เกษตรกร ชาวนาผู้เช่า เจ้าของที่ดิน ชาวนารับจ้าง ระบบอุปถัมภ์
- 6) กลุ่มทางสังคม
- 7) ศาสนา ความเชื่อ ระบบค่านิยม จิตสำนึกชาวนา
- 8) กระบวนการทางสังคมในชนบท ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงจากระบบเกษตรกรรมแบบยังชีพไปสู่เกษตรกรรมเพื่อขาย การขยายอิทธิพลของระบบทุนนิยมในชนบทและกระบวนการภูมิภาค เศรษฐกิจ การขยายตัวของเมืองและการที่กรุงเทพฯ เป็นเอกนคร (primary city) กระบวนการข้ามชาติ (transnationalization)
- 9) สังคมชนบทระหว่างการเมืองกับเศรษฐกิจในยุคโลกาภิวัตน์
- 10) ปัญหาสังคมชนบทอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทั้งในระดับมหภาคและจุลภาค ไม่ว่าจะเป็นปัญหาความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากร และปัญหาอื่น ๆ ในสังคมชนบท
- 11) สังคมชนบทกับการพัฒนาที่ยั่งยืนของสังคมและของโลก

วิธีการเรียนการสอนวิชาสังคมชนบทในกรณีศึกษา นี้ ผู้สอนใช้วิธีการสอนหลายรูปแบบ ส่วนใหญ่เน้นที่การให้นักศึกษาค้นคว้าแสวงหาความรู้ด้วยตนเองผ่านการทำรายงานจากการลงไปศึกษาภาคสนาม การศึกษาแบบโครงการโดยเลือกประเด็นปัญหารูปธรรมที่สนใจเป็นหัวข้อค้นคว้า การทดสอบย่อยโดยให้นักศึกษาเลือกคอลัมน์เกี่ยวกับชนบทที่ตนสนใจและตั้งคำถามที่ตรงกับเรื่องนั้น การวิเคราะห์วิจารณ์บทความหรือหนังสือ การฉายสไลด์และวีดิทัศน์ประกอบการเรียนพร้อมทั้งให้นักศึกษาแสดงความคิดเห็นและตั้งประเด็นเกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ รวมถึงการส่งเสริมให้นักศึกษาเข้าร่วมงานนิทรรศการ และสัมมนาทางวิชาการที่ตนสนใจแล้วเขียนบันทึกส่งอาจารย์ผู้สอน

และเพื่อให้บรรลุเป้าหมายหลักของโครงการวิจัยครั้งนี้ที่มีอยู่ด้วยกัน 3 ประการ คือ 1) ศึกษากระบวนการเรียนรู้และองค์ความรู้ทางด้านสังคมชนบทไทยในสังคมปัจจุบัน 2) พิจารณากระบวนการพัฒนาจิตสำนึกของผู้เรียนและผู้วิจัยในการตระหนักถึงความสำคัญในการดำรงอยู่ของสังคมชนบทไทยในภาวะของ

¹อ้างอิงจาก "ประมวลรายวิชาสังคมวิทยาชนบท (240-3211)" ของคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยมี ร.ศ.สุริชัย ทวันแก้ว เป็นผู้สอน.

การพัฒนาที่ไม่เท่าเทียมกันดังเช่นในปัจจุบันทั้งภายในห้องเรียนและการออกฝึกภาคสนาม 3) เพื่อพิจารณาเนื้อหาและกระบวนการเรียนการสอนทางด้านสังคมชนบทไทยและชนบทศึกษาโดยศึกษาจากกรณีวิชาที่สอนอยู่ อันจะเป็นพื้นฐานไปสู่การพัฒนาให้มีประสิทธิภาพสูงสุดด้วยกระบวนการทำงานของพหุภาคีต่อไป

อาจารย์คณะรัฐศาสตร์จึงได้จัดให้มีโครงการฝึกภาคสนามให้นิสิตมีโอกาสดำเนินชีวิตในชนบท ช่วงระยะเวลาหนึ่งพร้อมกันนั้นก็เตรียมฝึกให้นิสิตทำการวิจัยเพื่อหาประสบการณ์เบื้องต้น รายงานวิจัยฉบับนี้ก็เป็นผลมาจากการนำนิสิตที่ลงทะเบียนเรียนใน 2 รายวิชานี้ ออกฝึกภาคสนามในจังหวัดลำพูนระหว่างวันที่ 8 - 17 มีนาคม พ.ศ. 2541 โดยมีนิสิตเข้าร่วมโครงการ 65 คน แบ่งออกเป็น 16 กลุ่ม แยกย้ายกันไปตามพื้นที่ต่างๆ และนำเสนอรายงานผลการศึกษายกเป็นกรณีศึกษารวมทั้งสิ้น 16 กรณีศึกษา โดย 8 กรณีศึกษาแรกเป็นการศึกษาในเขตพื้นที่คาบเกี่ยวระหว่างความเป็นเมืองและชนบท ในเขตอุตสาหกรรมและชุมชนฝั่งแม่น้ำกวงในอำเภอเมืองลำพูน ส่วนอีก 8 กรณีศึกษาหลังเป็นการศึกษาในเขตพื้นที่ชนบทในอำเภอลี่ บ้านโฮ้ง ทุ่งหัวช้าง และแมทา ดังนี้

1. ชนบทท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง หมู่บ้านสันคะยอม ต.มะเขือแจ้ อ.เมือง
2. ชุมชนท่าข้าม-บ้านฮ่อมท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์: ชุมชนเมือง (ท่าข้าม-บ้านฮ่อม) อ.เมือง
3. ผลกระทบจากนิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือต่อชุมชน: หมู่บ้านพันวิจิตร ต.บ้านกลาง อ.เมือง
4. ชนบทท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง: หมู่บ้านสิกกุ๊ก ต.บ้านกลาง อ.เมือง
5. นิคมอุตสาหกรรม: หมู่บ้านฮ่อมกอม่วง และหมู่บ้านปุเลย ต. มะเขือแจ้ อ. เมือง
6. การพึ่งตนเองกับการเปลี่ยนแปลง: หมู่บ้านช่างฮ้อง อยู่ในเขตเทศบาล อ.เมือง
7. น้ำกวางสะอื้น: ชุมชนบ้านท่า-ท่านาง ชุมชนเมืองในเขตเทศบาล อ.เมือง
8. การเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของชาวบ้าน: ชุมชนบ้านหลวย ต. ในเมือง อ.เมือง
9. ป่าป่วยวันนี้: หมู่บ้านป่าป่วย
10. ชาวบ้านร่วมใจเพื่ออนาคตที่สดใสของป่าน้ำจ๋า: หมู่บ้านทุ่งยาว ต.ศรีบัวบาน อ.เมือง
11. หนองงูใหญ่ฮักป่า: หมู่บ้านหนองงูใหญ่ อ. ทุ่งหัวช้าง
12. การพึ่งพาตนเองท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง: หมู่บ้านหัวข้าวและหมู่บ้านหนองหลัก ต.ทุ่งหัวช้าง อ. ทุ่งหัวช้าง
13. ชาวบ้านทำไร่ไล่ไม่ออก: หมู่บ้านศรีเตี้ย 1 ต.ศรีเตี้ย อ.บ้านโฮ้ง
14. ปัญหาที่ดิน: หมู่บ้านศรีเตี้ย 2 ต.ศรีเตี้ย อ. บ้านโฮ้ง
15. ปัญหาพื้นที่อุทยานแห่งชาติ: หมู่บ้านทาทุ่งไผ่
16. ไล่ไร่ไล่เลี้ยง นำฝายแห่ง กระเทียมสิบ แต่ไม่พิบหน้าใจ: หมู่บ้านหนองหนาวเจ็บบ ต. ป่าไผ่ อ.ลี่

การลงพื้นที่ศึกษาภาคสนามของนิสิตมีขั้นตอนในการศึกษาดังต่อไปนี้

นิสิตลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนามโดยเข้าไปกินอยู่ในหมู่บ้านเป็นเวลา 1 สัปดาห์ วิธีการเก็บข้อมูลที่ให้มีอยู่หลายรูปแบบ ได้แก่ การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักแบบเจาะลึก การสังเกตแบบเข้าไปมีส่วนร่วม การใช้

แบบสอบถาม การค้นคว้าจากเอกสารและสิ่งพิมพ์ นิสิตจะมีโอกาสได้เข้าไปพูดคุยกับชาวบ้าน พระสงฆ์ ผู้นำหมู่บ้านในพื้นที่

นิสิตเขียนรายงานเบื้องต้นจากข้อมูลที่รวบรวมมาได้ และนำเสนอต่อที่ประชุมในวันสุดท้ายของการฝึกภาคสนาม ในการนี้ได้มีการเชิญเจ้าหน้าที่จากจังหวัด นักวิชาการ และนักพัฒนาท้องถิ่นเข้าร่วมเพื่อให้ข้อเสนอแนะ การท้วงติง ตลอดจนร่วมวิพากษ์วิจารณ์ ชักถามข้อมูลที่นิสิตแต่ละกลุ่มนำเสนอเพื่อนำไปพิจารณาแก้ไขเพิ่มเติมรายงานฉบับสมบูรณ์ที่จะต้องนำเสนอแก่อาจารย์ประจำวิชาต่อไป

การเชิญเจ้าหน้าที่ นักวิชาการ และนักพัฒนาท้องถิ่นเข้าร่วมในการประชุมเพื่อรายงานผลการศึกษาเป็นสิ่งที่มีความสำคัญยิ่งต่อนิสิตและอาจารย์ที่รับผิดชอบ งานสนามที่ใช้เวลาสั้น ๆ บางครั้งข้อมูลที่ได้อาจไม่ได้รับการกลั่นกรองตามระเบียบวิธีวิจัย แต่เจ้าหน้าที่ นักวิชาการ และนักพัฒนาท้องถิ่นในพื้นที่ซึ่งเข้าใจปัญหาและรู้ข้อมูลอย่างลึกซึ้งสามารถช่วยอธิบาย ทักท้วง และนำเสนอข้อมูลที่ถูกต้องชัดเจนกว่าเพิ่มเติมได้ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่องานวิจัยของนิสิตและอาจารย์อย่างมาก และทำให้เกิดความเข้าใจกัน เคารพความเห็นของแต่ละฝ่าย อันเป็นสิ่งจำเป็นต่อแวดวงวิชาการ และงานพัฒนาทั้งในปัจจุบันและอนาคต

การออกภาคสนามได้รับความร่วมมือช่วยเหลือจากหลายฝ่ายทั้งเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครอง นักวิชาการ และนักพัฒนาเอกชนท้องถิ่น อาทิ กลุ่มลำพูนเสวนา เครือข่ายชาวบ้านจัดการทรัพยากร มูลนิธิส่งเสริมทรัพยากรมนุษย์เพื่อพัฒนาชุมชน โครงการสิ่งแวดล้อมเมืองลำพูน

หลังจากได้ดำเนินโครงการวิจัย "แบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล" ในส่วนกรณีศึกษาวิชาสังคมวิทยาชนบทในคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเสร็จสิ้นแล้ว ด้วยความตระหนักว่าการศึกษาดังกล่าวนั้นเป็นกรณีที่มีลักษณะเฉพาะ และเพื่อให้ภาพของชนบทศึกษาในส่วนของกรุงเทพมหานครและปริมณฑลนี้มีความครอบคลุมและชัดเจนยิ่งขึ้น จึงจำเป็นที่จะต้องระดมประสบการณ์และข้อคิดเห็นต่าง ๆ จากคณาจารย์ที่สนใจหรือสอนด้านชนบท หรือ ชุมชนศึกษาในระดับอุดมศึกษาที่อยู่ในกรุงเทพมหานครทั้งจากมหาวิทยาลัย และสถาบันราชภัฏ ดังนั้นได้จัดให้มีการสัมมนาโต๊ะกลมเรื่อง "ชนบทศึกษาในมหาวิทยาลัยในมหานคร: ประสบการณ์และข้อเสนอ" ขึ้นเมื่อวันที่ 29 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2543 ณ ห้องประชุม 13 คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะแลกเปลี่ยนประสบการณ์สอน สรุบบัญญาอุปสรรค และข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการสร้างฐานการเรียนรู้และจัดกระบวนการเรียนรู้ด้านชนบทศึกษา

การสัมมนาโต๊ะกลมครั้งนี้ได้รับความร่วมมืออย่างดียิ่งจากท่านคณาจารย์ที่สอนด้านชนบทศึกษาทั้งจากมหาวิทยาลัยและสถาบันราชภัฏต่าง ๆ ได้แก่ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร มหาวิทยาลัยบูรพา สถาบันราชภัฏพระนคร สถาบันราชภัฏสวนสุนันทา สถาบันราชภัฏธนบุรี สถาบันราชภัฏสวนดุสิต เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชนจากเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก และคณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชน (กป.อพช.) สื่อมวลชนจากหนังสือพิมพ์กรุงเทพธุรกิจ และคณะเนชั่น เข้าร่วมแลกเปลี่ยนประสบการณ์เกี่ยวกับการเรียนการสอนด้านชนบทศึกษาร่วมกับคณะผู้วิจัย หัวข้อในการสัมมนาได้แก่

1. นำเสนอผลการวิจัยโครงการวิจัย “แบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในเขตกรุงเทพมหานคร และปริมณฑล” โดย รศ.ดร.ปรีชา คุวินทร์พันธุ์ และ รศ.สุรัชย์ หวันแก้ว ภาควิชาสังคมวิทยา และมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
2. การสัมมนาโต๊ะกลมหัวข้อ “ชนบทศึกษาในอุดมศึกษาเขตมหานคร: หลักสูตร การเรียน การสอน ปัญหา และข้อเสนอ” มีวิทยากรอภิปรายนำการสัมมนาดังนี้
 - รศ.ดร.ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ
คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
 - ดร.นลินี ตันฐวนิตย์
คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
 - ผศ.ศุภรัตน์ รัตนมุขย์
ผู้อำนวยการสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
 - คุณสุภา โยเมือง
เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก และ กป.อพช.
3. ปาฐกถาหัวข้อ “ความจำเป็นที่จะต้องเข้าใจชนบทสำหรับมหาวิทยาลัยในมหานคร”
โดย คุณโสภณ สุภาพงษ์ ประธานบริษัทมงคลชัยพัฒนา

ในการสัมมนาภาคเช้าในหัวข้อ “ชนบทศึกษาในอุดมศึกษาเขตมหานคร: หลักสูตร การเรียนการสอน ปัญหา และข้อเสนอ” ดร.นลินี ตันฐวนิตย์ ได้อภิปราย และตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับหลักสูตร และการเรียนการสอนวิชาสังคมวิทยาชนบทในคณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สรุปได้ดังนี้

โครงสร้างหลักสูตร

เท่าที่ปรากฏในคู่มือการศึกษาของนักศึกษาระดับปริญญาโท และปริญญาตรีพบว่า หลักสูตรของสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาระดับปริญญาตรี แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มวิชาสังคมวิทยา กลุ่มวิชามานุษยวิทยา และกลุ่มวิชาร่วม ซึ่งไม่ได้หมายความว่าทุกวิชาที่มีอยู่ในหลักสูตรเป็นวิชาที่เปิดสอนแต่หมายถึงวิชาที่เขียนไว้ในหลักสูตรรวม

ระดับปริญญาโทแบ่งออกเป็น 2 หลักสูตร คือ สังคมวิทยา และมานุษยวิทยา โดยมีการบริหารจัดการที่แยกกันค่อนข้างเด็ดขาดรวมทั้งนักศึกษาและอาจารย์ในแต่ละหลักสูตรก็แยกจากกันด้วย

การสำรวจข้อมูลจากคู่มือการศึกษาดังกล่าวได้ชี้ให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในแง่ของการให้น้ำหนักและการให้ความสำคัญต่อวิชาที่เกี่ยวกับชนบทที่ลดน้อยลง

ข้อสังเกตต่อหลักสูตร

1. มีสัดส่วนของวิชาที่เกี่ยวกับชนบทน้อย ระดับปริญญาตรีมีประมาณหนึ่งในสี่ของวิชาในหลักสูตร ปริญญาโทสังคมวิทยามีเกือบครึ่ง ส่วนมนุษยวิทยามีราวหนึ่งในห้า

2. นอกจากสัดส่วนของวิชาที่เกี่ยวกับชนบทจะน้อยแล้ว ยังมีแนวโน้มจะลดความสำคัญของวิชาที่เกี่ยวกับชนบทลง เช่น การเปลี่ยนจากวิชาบังคับเป็นวิชาเลือกในกรณีของปริญญาตรี วิชาสังคมวิทยาชนบทเดิมเป็นวิชาบังคับ ต่อมาก็ให้เลือกได้ระหว่างสังคมวิทยาเมืองกับสังคมวิทยาชนบท หรือการตัดบางวิชาออกไปจากหลักสูตร การยุบรวมหลายวิชาเกี่ยวกับชนบทเข้าด้วยกัน และการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาวิชาอย่างในกรณีของมนุษยวิทยา

อย่างไรก็ตาม การศึกษาจากหลักสูตรอาจไม่ได้อธิบายถึงความเป็นจริงของคณะ เนื่องจากว่าจำนวนวิชาที่ระบุในหลักสูตรนั้นไม่ได้หมายความว่าจำนวนวิชาที่มีการเปิดสอนจริง ยกตัวอย่าง หลักสูตรระดับ ปริญญาโทสังคมวิทยามีถึงครึ่งหนึ่งที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับชนบท แต่ในความเป็นจริงไม่มีการเปิดสอนหรือไม่ก็มีเพียงหนึ่งวิชา เพราะฉะนั้นหลักสูตรเองก็ไม่ได้บอกว่าการเรียนการสอนจริงแค่ไหน แต่สิ่งหนึ่งที่หลักสูตรบอกก็คือ ในแต่ละช่วงเวลามุมมองต่อประเด็นชนบทมีการให้น้ำหนัก และมีการศึกษามากน้อยแค่ไหน

ข้อจำกัดที่เกี่ยวข้องกับการสอนวิชาเกี่ยวกับชนบท

ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะสาขาสังคมวิทยา ข้อจำกัดนั้นมีอยู่ 2 ข้อใหญ่ ๆ คือ

1. ไม่สามารถเปิดสอนได้ตามวิชาที่ระบุไว้ในหลักสูตร ด้วยเหตุผล 2 ประการ คือ ประการแรก ไม่มีคนสอน เพราะอาจารย์ที่สนใจชนบทมีน้อย อาจารย์ที่สนใจก็มีงานสอนมาก จึงเปิดสอนไม่ได้ในทุกภาคการศึกษา ประการที่สอง ไม่มีผู้เรียน นักศึกษาส่วนใหญ่เป็นคนกรุงเทพฯ และไม่ได้สนใจเรื่องของชนบท

2. เปิดสอนได้แต่ก็สอนได้ไม่เต็มที่ ซึ่งมาจากปัญหา 2 ประการ คือ ประการแรก การสอนโดยไม่มีกรณีศึกษาเป็นฐาน เนื่องจากไม่ได้สำรวจงานวิจัยหรือองค์ความรู้ในเรื่องชนบท หรือไม่ได้ทำวิจัยเรื่องชนบทเอง ประการที่สอง การสอนโดยไม่ได้พานักศึกษาไปออกชนบท เนื่องจากมีจำนวนนักศึกษามาก มีข้อจำกัดเรื่องงบประมาณและการจัดการ อาจารย์เองก็ไม่มีเครือข่ายที่จะเชื่อมโยงกับชุมชน องค์กรชุมชน หรือหน่วยงานที่ทำงานในชนบท ซึ่งไม่ได้หมายความว่าที่ผ่านมาไม่มีการสอนวิชาเกี่ยวกับชนบท แต่เป็นการสอนที่ไม่เต็มที่

โดยภาพรวมประเด็นสำคัญที่สรุปได้จากการร่วมระดมประสบการณ์และแลกเปลี่ยนทัศนะในการสัมมนาโต๊ะกลมครั้งนี้มีดังต่อไปนี้

1. การเฟื่องฟูและทศทายของวิชาชนบทศึกษาในอุดมศึกษานั้นสะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงของชนบทและทัศนะที่มีต่อชนบทท่ามกลางบริบทที่ไม่เคยหยุดนิ่งของสังคมไทย

2. การพูดถึงชนบทศึกษาจำเป็นต้องเชื่อมโยงกับกระบวนการพัฒนา และในปัจจุบันต้องเชื่อมโยงไปถึงการจัดการเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงซึ่งถือเป็นเรื่องใหญ่ในภาวะที่วิกฤตเช่นนี้

3. สถาบันอุดมศึกษาในปัจจุบันกำลังอยู่ในภาวะที่ต้องปรับตัวต่อการท้าทายที่มาจากทุกทาง ทั้งจากภายนอกและ ภายในรวมถึงกระแสของโลกาภิวัตน์ สภาพการณ์ที่ปรากฏโดยเฉพาะวิชาด้านชนบทศึกษาก็คือ ความซบเซาของวงวิชาการด้านชนบทศึกษา ซึ่งสวนทางกับสภาพปัญหาของชนบทที่ซับซ้อนหนักหน่วง และความเคลื่อนไหวที่เกิดขึ้นในชนบท และในแวดวงการพัฒนาซึ่งมีความตื่นตัว เข้มแข็ง หลากหลาย มีพลังน่าสนใจยิ่ง

4. การลงพื้นที่ศึกษาเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่งสำหรับการจัดกระบวนการเรียนรู้ด้านชนบทศึกษาระดับอุดมศึกษาในกรุงเทพมหานคร แต่ในความเป็นจริงก็มีอุปสรรคอยู่มากทั้งด้านงบประมาณ การจัดการเครือข่ายรวมถึงพลังบันดาลใจทั้งในหมู่อาจารย์ และนักศึกษาซึ่งส่วนใหญ่มิได้มีภูมิหลัง หรือประสบการณ์เกี่ยวข้องกับชนบท

5. ผู้เข้าร่วมการสัมมนามีความเห็นตรงกันว่าควรจะมีการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ร่วมกันในลักษณะพหุภาคี ให้มีการเชื่อมโยงกันทั้งระหว่างสถาบันการศึกษาด้วยกันเอง และเชื่อมโยงกับเครือข่ายอื่น ๆ ภายนอกสถาบันการศึกษา

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 3.1.1 ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ในการศึกษาแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยของสถาบันอุดมศึกษาทั้ง 6 โครงการ

หัวข้อ	ภาคกลาง	ภาคเหนือ	ภาคใต้	ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	ภาคตะวันออก	เขต กทม. และปริมณฑล
1. วัตถุประสงค์	<ol style="list-style-type: none"> 1. ศึกษากระบวนการเรียนรู้เรื่องชนบทศึกษาของสถาบันอุดมศึกษา 2. ศึกษากระบวนการเรียนรู้ของชาวชนบทในกรณีที่มีการปรับตัวหรือเปลี่ยนแปลงชุมชนให้เข้ากับกระแสการพัฒนา เศรษฐกิจและอุตสาหกรรม 3. เชื่อมโยงกระบวนการเรียนการสอนของสถาบันอุดมศึกษาเข้ากับกระบวนการเรียนรู้ของชาวชนบท 	<ol style="list-style-type: none"> 1. ศึกษาแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยภาคเหนือ 2. ศึกษาหลักสูตรและการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทศึกษาในสถาบันอุดมศึกษาภาคเหนือ 3. ศึกษาแนวทางในการพัฒนากระบวนการเรียนการสอนและวิธีวิทยาเกี่ยวกับชนบทภาคเหนือ 	<ol style="list-style-type: none"> 1. วิเคราะห์แบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยภาคใต้ 2. กำหนดรูปแบบและแนวทางการส่งเสริมและการเสริมสร้างแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทย 	<ol style="list-style-type: none"> 1. ศึกษากระบวนการจัดการเรียนการสอนเกี่ยวกับชนบท 2. ศึกษากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนชนบทและการปรับตัวต่อกระแสการพัฒนาทางเศรษฐกิจและอุตสาหกรรม 3. วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการจัดการเรียนการสอนของสถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษากับกระบวนการเรียนรู้ของชาวชนบทและการเปลี่ยนแปลงในชุมชนชนบท 	<ol style="list-style-type: none"> 1. ศึกษาแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยของสถาบันอุดมศึกษาภาคตะวันออก 2. ศึกษาการเรียนรู้ของกลุ่มองค์กรหรือผู้นำชาวบ้านว่ามีการเรียนรู้โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างไร 3. เพื่อเปรียบเทียบการเรียนรู้ชนบทไทยของสถาบันอุดมศึกษาในภาคตะวันออกกับกลุ่มองค์กรและผู้นำชาวบ้าน 	<ol style="list-style-type: none"> 1. ศึกษากระบวนการเรียนรู้และองค์ความรู้ทางด้านสังคมชนบทไทยในสังคมปัจจุบัน 2. พิจารณากระบวนการพัฒนาจิตสำนึกของผู้เรียนและผู้วิจัยในการตระหนักถึงความสำคัญในการดำรงอยู่ของสังคมชนบทไทยในภาวะของการพัฒนาที่ไม่เท่าเทียมกันดังเช่นในปัจจุบันทั้งภายในห้องเรียนและการออกฝึกภาคสนาม 3. เพื่อพิจารณาเนื้อหาและกระบวนการเรียนการสอนทางด้านสังคมชนบทไทยและชนบทศึกษาโดยศึกษาจากกรณีศึกษาที่สอนอยู่ อันจะเป็นเป็นพื้นฐานไปสู่การพัฒนาให้มีประสิทธิภาพสูงสุดด้วยกระบวนการทำงานของทฤษฎาคือต่อไป

ตารางที่ 3.1.2 ตารางเปรียบเทียบวิธีการศึกษาในการศึกษาแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยของสถานบันอุดมศึกษาทั้ง 6 โครงการ

หัวข้อ	ภาคกลาง	ภาคเหนือ	ภาคใต้	ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	ภาคตะวันออก	เขต กทม. และปริมณฑล
2. วิธีการศึกษา	1. กลุ่มสถาบันศึกษา - สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informant) โดยใช้แบบสอบถาม - ค้นคว้าเอกสาร 2. กลุ่มองค์กรหรือชุมชน - ค้นคว้าจากเอกสาร - สัมภาษณ์โดยใช้แบบสอบถาม ผู้นำชุมชน และหัวหน้าครัวเรือน	งานวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) - สัมมนาเชิงปฏิบัติการ - การค้นคว้าเอกสาร	1. วิจัยเอกสาร 2. สัมภาษณ์ผู้บริหาร อาจารย์ นักศึกษาและผู้นำชุมชน 3. จัดสัมมนาผู้แทนจากสถาบันต่าง ๆ	1. กลุ่มสถาบันการศึกษา ระดับอุดมศึกษา - การจัดการสัมมนาแลกเปลี่ยนประสบการณ์เกี่ยวกับชนบทศึกษา - ค้นคว้าเอกสาร - สัมภาษณ์นักวิชาการที่เกี่ยวข้อง 2. กลุ่มองค์กรหรือชุมชน - สสำรวจชุมชน - สัมภาษณ์เจาะลึก - การเข้าร่วมสังเกตการประชุม และการดำเนินกิจกรรมของชุมชน	1. กลุ่มสถาบันการศึกษา ระดับอุดมศึกษา - ค้นคว้าจากเอกสาร - สัมภาษณ์ Key Informant 2. กลุ่มองค์กรหรือชุมชน - สสำรวจกลุ่มตัวอย่าง - สัมภาษณ์ Key Informant	1. ค้นคว้าข้อมูลเอกสาร 2. การวิจัยสนาม - การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (indepth interview) - การสังเกตอย่างมีส่วนร่วม (participant Observation) - การใช้แบบสอบถาม - การค้นคว้าจากเอกสาร สิ่งพิมพ์ - การสัมมนาเชิงปฏิบัติการ

สถาบันวิทยบริการ
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 3.1.3 ตารางเปรียบเทียบกลุ่มเป้าหมายที่เป็นสถาบันอุดมศึกษาในการศึกษาแบบแผนถาวรเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยของสถาบันอุดมศึกษาทั้ง 6 โครงการ

หัวข้อ	ภาคกลาง	ภาคเหนือ	ภาคใต้	ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	ภาคตะวันออก	เขตกทม. และปริมณฑล
3. กลุ่มที่เป็นเป้าหมายในการศึกษา 3.1 สถาบันอุดมศึกษา	<ol style="list-style-type: none"> มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน มหาวิทยาลัยมหิดล วิทยาเขตศาลายา มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตทับแก้ว สถาบันราชภัฏนครปฐม 	<ol style="list-style-type: none"> มหาวิทยาลัยนเรศวร มหาวิทยาลัยพายัพ มหาวิทยาลัยแม่โจ้ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่ 	<ol style="list-style-type: none"> มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่และปัตตานี มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ มหาวิทยาลัยทักษิณ สถาบันราชภัฏสุราษฎร์ธานี สถาบันราชภัฏนครศรีธรรมราช สถาบันราชภัฏสงขลา สถาบันราชภัฏภูเก็ต สถาบันราชภัฏยะลา 	<ol style="list-style-type: none"> มหาวิทยาลัยขอนแก่น มหาวิทยาลัยมหาสารคาม มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี มหาวิทยาลัยเทคโนโลยี - สุรนารี สถาบันราชภัฏนครราชสีมา สถาบันราชภัฏอุดรธานี สถาบันราชภัฏเลย สถาบันราชภัฏมหาสารคาม สถาบันราชภัฏสุรินทร์ วิทยาลัยการสาธารณสุข - ลีรินธร วิทยาลัยพยาบาล - ศรีสารคาม 	<ol style="list-style-type: none"> มหาวิทยาลัยบูรพา มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตบางละมุง สถาบันราชภัฏราชนครินทร์ สถาบันราชภัฏรำไพพรรณี สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตจันทบุรี วิทยาลัยพยาบาลพระปก - เกลา จันทบุรี วิทยาลัยพยาบาลบรมราช - ชนนิ ชลบุรี วิทยาลัยพลศึกษาชลบุรี 	<ol style="list-style-type: none"> จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร สถาบันราชภัฏพระนคร สถาบันราชภัฏสวนสุนันทา สถาบันราชภัฏธนบุรี สถาบันราชภัฏสวนดุสิต

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 3.1.4 ตารางเปรียบเทียบกลุ่มเป้าหมายที่เป็นองค์กรหรือชุมชนชาวบ้านในการศึกษาแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยของสถานบันอุดมศึกษาทั้ง 6 โครงการ

หัวข้อ	ภาคกลาง	ภาคเหนือ	ภาคใต้	ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	ภาคตะวันออก	เขต กทม. และปริมณฑล
3.2. องค์กรหรือ กลุ่มชุมชน ชาวบ้านที่เป็น เป้าหมายใน กรณีศึกษา	1. ชุมชนสาคลี พื้นที่ 3 ตำบล 7 หมู่บ้าน ได้แก่ ต. บางนมโค (หมู่ 9-10) ต. สามตุ่ม (หมู่ 1-2) ต. บ้านหลวง (หมู่ 3-5) 2. อ. ลาดบัวหลวง ได้แก่ ต. พระยาบันลือ ต. สิงหนาท และต. คู้สลอต	1. เจ้าท่าที่ อพช. และ ผู้นำชาวบ้าน - คุณประยัต จตุพรพิทักษ์กุล - คุณฉลาพร วงศ์กองแก้ว - คุณทองดี โพธิยอง - ฯลฯ	—	1. กลุ่มแปรรูปข้าว อ.โพธาราม จ. ร้อยเอ็ด 2. เครือข่ายอนุรักษ์ป่าโคกใหญ่ อ.วาปีปทุม จ.มหาสารคาม 3. กลุ่มชาวบ้าน อ.แวงน้อย จ.ขอนแก่น	กลุ่มองค์กรหรือผู้นำชาวบ้าน 1. จังหวัดฉะเชิงเทรา - ผญ. วิบูลย์ เข้มเฉลิม - คุณเสมศักดิ์ เนียรอรุณ 2. จังหวัดระยอง - หมอเจน สุวรรณโชติ - คุณบุญเรือน ยับยั้ง 3. จังหวัดตราด - ผญ. อัมพร แพทย์ศาสตร์ - คุณพรทิพา สวัสดิผล 4. จังหวัดจันทบุรี - คุณนิภา เจริญจิตร - คุณจารุวรรณ เจริญงาม 5. จังหวัดปราจีนบุรี - คุณปราณี ทาทับ - ผญ. สมดี ประครอง 6. จังหวัดชลบุรี - พระอนุชา เจนจิรวังษา - คุณสาม สมงาม	ชุมชนในพื้นที่ จ. ลำพูน 1. บ้านสันตะยอม 2. ชุมชนท่าข้าม-บ้านเสม 3. บ้านพันวิจิตร 4. บ้านเสีูก 5. บ้านฮ่องกอม่วงและบ้านบุญเลย 6. บ้านช่างมือง 7. ชุมชนบ้านท่า-ท่านาง 8. ชุมชนบ้านหลวง 9. บ้านป่าปวย 10. บ้านทุ่งยาว 11. บ้านหนองงูใหญ่ 12. บ้านหัวขัวและบ้านหนองหลัก 13. บ้านศรีเตี้ย 1 14. บ้านศรีเตี้ย 2 15. บ้านทุ่งไม้ 16. บ้านหนองท้าวเจ็ย

ตารางที่ 3.1.5 ตารางเปรียบเทียบผลการศึกษาในการศึกษาแบบแผนการเรียนรู้อิงกับชนบทไทยของสถาบันอุดมศึกษาทั้ง 6 โครงการ(ก)

หัวข้อ	ภาคกลาง	ภาคเหนือ	ภาคใต้	ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	ภาคตะวันออก	เขต กทม. และปริมณฑล
4.ผลการศึกษา	<p>การเรียนรู้อิงชนบทไทยจากหลักสูตร</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. หลักสูตรชนบท 2. หลักสูตรแม่ 3. หลักสูตรเสริม <p>แม้ว่าแต่ละหลักสูตรจะมีความเข้มข้นต่างกันแต่ก็เป็นช่องทางหนึ่งที่เปิดโอกาสให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ชนบทไทยทั้งสำหรับนักศึกษาในหลักสูตรและนอกหลักสูตร</p> <p>การเรียนรู้จากกิจกรรมของหลักสูตร</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. กิจกรรมวิชาการ 2. กิจกรรมนักศึกษา 3. กิจกรรมวิจัย 4. กิจกรรมบริการวิชาการแก่ชุมชน <p>รูปแบบและวิธีการสอนที่ใช้</p> <ul style="list-style-type: none"> - การสอนเน้นชุมชนศึกษาโดยนำประเด็นของปัญหาคนชนบทมาทำความเข้าใจ - ให้นักศึกษาจัดทำโครงการพัฒนาชุมชนในชนบท - จัดการศึกษานอกสถานที่ - เชิญปราชญ์ชาวบ้าน หรือผู้เชี่ยวชาญเกี่ยวกับชนบทมาบรรยาย 	<p>หลักสูตร และการเรียนการสอนชนบทศึกษาระดับอุดมศึกษา</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. มีเนื้อหาเกี่ยวกับชนบททั้งหมด (วิชาเอกบังคับ / เอกเลือก) 2. มีเนื้อหาเกี่ยวกับชนบทบางส่วน (วิชาที่เรานำไป) <p>กรณีหลักสูตรที่เกี่ยวข้องกับชนบท-ศึกษาทั้งหมด</p> <ul style="list-style-type: none"> - กระบวนการนำเสนอของผู้สอน, การเรียนรู้ชนบทศึกษาโดยผู้เรียน, เครือข่ายการเรียนรู้ชนบทศึกษาได้จากแผนภาพหน้า 50-52 - กิจกรรมที่สามารถสนับสนุน และส่งเสริมการเรียนรู้ชนบทศึกษา <ol style="list-style-type: none"> 1. อ่านและวิจารณ์บทความ / หนังสือ 2. ทำรายงานเกี่ยวกับชนบท 3. เชิญวิทยากรบรรยายพิเศษ 4. การศึกษาภาคสนาม 5. จัดทำโครงการบริการชุมชน <p>การศึกษา เรียนรู้ และทำความเข้าใจชนบทต้องคำนึงถึงประเด็นต่อไปนี้</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. กระบวนการค้นและมุมมองในการศึกษาชนบทแยกไม่ออกจากปัญหากระบวนการพัฒนาที่เหมาะสม ซึ่งกระทำการจากมุมมองของ "คนนอก" โดยมักจะไม่สนใจมุมมอง "คนใน" 	<p>หลักสูตรชนบทศึกษา</p> <p>จำแนกเป็นวิชาที่มีเนื้อหากับชนบท</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. > 50% 2. < 50% 3. < 25% <p>วิธีการสอนที่ใช้</p> <ul style="list-style-type: none"> - มีหลายรูปแบบขึ้นอยู่สภาพแวดล้อม - จำนวนนักศึกษาและความพร้อมด้านวัสดุอุปกรณ์ - วิธีการสอนที่ใช้มีลักษณะผสมผสานตั้งแต่ 2 วิธีขึ้นไปที่ยอมรับ <p>ใช้มากที่สุดคือ การบรรยายและอภิปราย</p> <ul style="list-style-type: none"> - เห็นว่าวิธีการสอนที่มีประสิทธิภาพมากที่สุดคือ การปฏิบัติภาคสนาม เพราะเป็นการสอนที่มุ่งให้ผู้เรียนได้ฝึกปฏิบัติจริง และเรียนรู้จากสถานการณ์จริง 	<p>หลักสูตรการเรียนการสอนชนบทศึกษา</p> <p>โดยภาพรวมสถาบันอุดมศึกษาส่วนใหญ่จะมุ่งเน้นผลิตบัณฑิตสาขาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นหลัก แต่ก็มีการจัดการเรียนการสอนด้านศึกษาทั้งที่เป็นหลักสูตรโดยตรงอย่างสังคมศาสตร์ และวิชาเลือกสำหรับสาขาวิชาที่ไม่ได้ศึกษาชนบทโดยตรงเช่น แพทย์ พยาบาล ฯลฯ</p> <p>วิธีการเรียนการสอน</p> <ul style="list-style-type: none"> - การบรรยาย และอภิปรายในห้องเรียน - โครงการมีภาคสนามร่วมระหว่างคณะของมหาวิทยาลัย - กิจกรรมอาสาพัฒนา, บำเพ็ญประโยชน์ - การจัดห้องไทยศึกษาบริการ และจัดนิทรรศการด้านศิลปวัฒนธรรมอีสาน - หาโอกาสให้นักศึกษาลงพื้นที่ - จัดกิจกรรมสัมมนาวิชาการ <p>การศึกษาชุมชนพบว่า</p> <p>กระบวนการเรียนรู้ของชนบทเป็นกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิต เป็นการเรียนรู้เพื่อการดำรงชีพ ความจำเป็นจากภายนอกทำให้ชาวชนบทต้องขวนขวายแหล่งความรู้และปรับเปลี่ยนวิถีการดำรงชีพอยู่ตลอดเวลาเพื่อความอยู่รอด</p>	<p>แบบแผนการเรียนรู้อิงชนบทไทย</p> <p>ในสถาบันอุดมศึกษา ศึกษาจากภารกิจหลัก 4 ด้าน คือ</p> <ol style="list-style-type: none"> 1.การผลิตบัณฑิต 2.การวิจัย 3.การบริการวิชาการแก่สังคม 4.การทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม <p>การเรียนรู้อิงชนบทจากการผลิตบัณฑิตตามหลักสูตรที่เปิดสอนนั้นยังค่อนข้างจำกัด ไม่กว้างขวางเท่าที่ควรจะเป็นโดยจำกัดอยู่ในกลุ่มวิชามนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และศิลปศาสตร์</p> <p>สถาบันอุดมศึกษาส่วนใหญ่เน้นผลิตบัณฑิตวิชาชีพ โดยเฉพาะด้านวิทยาศาสตร์ จึงมีการเรียนรู้อิงชนบทไทยน้อยมาก</p> <p>อย่างไรก็ตามวิชาพื้นฐานเกี่ยวกับชนบทไทยเช่น มนุษย์กับสังคม สังคมวิทยาชนบท ชุมชนกับการพัฒนา ฯลฯ ก็มีบางส่วนช่วยให้นักศึกษาได้เรียนรู้ชนบทมากขึ้น</p>	<p>วิชาสังคมวิทยาชนบทมุ่งให้</p> <ol style="list-style-type: none"> 1.นศ.เข้าใจแนวคิดที่สำคัญในการศึกษาชนบท 2.นศ.ค้นหากความสนใจของตนที่เกี่ยวกับชนบท ค้นคว้าการค้นคว้าเอกสารตำรา มีทักษะเชิงเปรียบเทียบและวิเคราะห์ วิจัย 3. นศ. มีประสบการณ์ในการเรียนรู้และสัมผัสกับชนบทไทย เพื่อความเข้าใจต่อสภาพชีวิตและปัญหาของชนบท และการพัฒนา <p>วิธีการเรียนการสอน</p> <p>หลายรูปแบบเน้นให้นศ. ค้นคว้าด้วยตนเองโดย</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) ทำรายงานจากการศึกษาภาคสนาม 2) ให้นักศึกษาแบบโครงการตามหัวข้อ ประเด็นปัญหาที่ตนสนใจ 3) ทดสอบย่อยโดยให้นักศึกษาเลือกคำถามเกี่ยวกับชนบทและตั้งคำถามที่ตรงกับเรื่องนั้น ๆ

ตารางที่ 3.1.6 ตารางเปรียบเทียบผลการศึกษาในการศึกษารูปแบบแผนการเรียนรู้อิงกับชนบทไทยของสถาบันอุดมศึกษาทั้ง 6 โครงการ (ข)

หัวข้อ	ภาคกลาง	ภาคเหนือ	ภาคใต้	ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	ภาคตะวันออก	เขตกทม. และปริมณฑล
4. ผลการศึกษา	<p>การออกสำรวจภาคสนาม การลงพื้นที่ศึกษาชุมชน และพูดคุยกับผู้ที่มีประสบการณ์ตรงจะช่วยให้มองเห็นมุมมองเกี่ยวกับชนบทไปสู่มุมมองอื่น ๆ</p> <p>กระบวนการเรียนรู้จากแหล่งที่หลากหลายเป็นการปรับทิศทางในการเรียนรู้รูปแบบใหม่ โดยอาจารย์เป็นเพียงผู้กำหนดเงื่อนไขให้เกิดการเรียนรู้ชนบทจากช่องทางอื่นๆ แทนที่รูปแบบเดิมที่สถาบันอุดมศึกษาเป็นศูนย์กลางของความรู้</p> <p>การศึกษาการปรับตัวของชุมชนไม่ได้กล่าวถึงว่ามหาวิทยาลัยนั้นเกี่ยวข้อง หรือมีส่วนสนับสนุนการปรับตัวของชาวบ้านอย่างไร รวมถึงมีความเชื่อมโยงในแง่ที่เป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างสถาบันอุดมศึกษา กับชุมชนอย่างไร</p>	<p>2. มุมมองของผู้สอนที่มีต่อชนบทก็เป็นเรื่องสำคัญ เช่น ผู้สอนมีมุมมองเชิงลบหรือมีอคติก็อาจจะถ่ายทอดคติเหล่านั้นไปสู่ผู้เรียนได้</p> <p>3. วิถีวิทยาในการเรียนรู้มิได้หมายถึงเพียงเทคนิคการเก็บรวบรวมข้อมูล หากมีรากฐานทางทฤษฎีที่ลึกซึ้งจากการสำรวจเอกสารรายงานวิจัย และวิทยานิพนธ์ของภาคเหนือที่มีอยู่ในฐานข้อมูลห้องสมุดพบว่า ไม่มีงานวิจัยที่ใช้วิถีวิทยาที่อิงอยู่กับกระบวนการใหม่ ๆ อย่างแนวคิดหลังสมัยใหม่ (Postmodernism) หรือแม้แต่วิทยูทิลิตีความขัดแย้ง ส่วนใหญ่จะเป็นแนวคิดโครงสร้าง-หน้าที่</p> <p>นักวิจัยจำนวนมากไม่สนใจเรื่องกระบวนการค้นคว้าด้วยซ้ำ ทำให้วิถีวิทยาถูกลดรูปเหลือเพียงเทคนิคการเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลเท่านั้น</p>		<p>ความเชื่อมโยงระหว่างกระบวนการเรียนรู้ชนบทไทยในสถาบันอุดมศึกษากับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน</p> <ul style="list-style-type: none"> - มีช่องว่างอยู่ระหว่างการเรียนรู้ชนบทจากตำราที่สอนกันอยู่ในสถาบันอุดมศึกษากับสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในชนบท - ขณะเดียวกันชาวชนบทเริ่มมองว่าการเข้าโรงเรียน และการศึกษาระดับสูงนั้นได้แยกบุตรหลานออกจากวิถีชีวิตดั้งเดิมของบรรพบุรุษ วิชาความรู้ที่เรียนนอกจากจะไม่สามารถนำมาใช้ในวิถีชีวิตประจำวันแล้ว ยิ่งเรียนสูงก็ยิ่งแปลกแยกจากชุมชนของตน - จากกรณีศึกษาการเชื่อมโยงง่าที่กระทำได้คือ นำเอากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ได้ศึกษาทั้ง 3 กรณีมาเป็นตัวอย่างประกอบการเรียนการสอนในชั้นเรียนซึ่งมีนักศึกษาจำนวนมากทำให้การลงพื้นที่ศึกษาจากประสบการณ์จริงทำได้ยาก 	<p>กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน</p> <p>วิธีการเรียนรู้ของกลุ่มผู้นำชุมชน และกลุ่มกิจกรรมชาวบ้าน คือ</p> <ul style="list-style-type: none"> - เรียนรู้จากการปฏิบัติด้วยตนเอง - เรียนรู้จากผู้รู้หรือวิทยากร - เรียนรู้จากสิ่งแวดล้อม - เรียนรู้จากกลุ่มวิชาชีพ - เรียนรู้จากการฝึกอบรม - เรียนรู้จากแหล่งข้อมูลข่าวสาร <p>การเรียนรู้ของชาวบ้านในชนบทเป็นการเรียนรู้ที่มีลักษณะเป็นแบบแผนชัดเจนเป็นขั้นเป็นตอน โดยเริ่มจาก ความจำเป็นในการดำรงชีพ เพื่อใช้ประโยชน์ เพื่อการประกอบอาชีพ หรือแก้ไขปัญหาในชีวิตจริง เป็นการเรียนรู้ลงมือลงใจจากการปฏิบัติด้วยตนเอง ซึ่งจะแตกต่างกันชัดเจนกับการเรียนรู้ในสถาบันอุดมศึกษาที่เริ่มต้นจากองค์ความรู้ หรือทฤษฎีที่มีอยู่ในตำรา</p>	<p>4) ให้นักเรียนพิจารณาบทความ / หนังสือ 5) ใช้สื่อประกอบการเรียนเช่น สไลด์ วิดีทัศน์ แล้วให้แสดงความคิดเห็น / ตั้งประเด็นในเรื่องนั้นๆ 6) ให้นักเรียนเข้าร่วมนิทรรศการ / สัมมนา แล้วให้นักเรียนบันทึกส่งข้อสรุปจากการสัมมนา</p> <p>1. การที่ท้องที่ และคหบดีของวิชาด้านชนบทศึกษาสะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงของชนบทและคหบดีมีต่อชนบทของสังคมไทย 2. การพูดถึงชนบทศึกษาจำเป็นต้องเชื่อมโยงกับกระบวนการพัฒนาและการจัดการเรื่องเศรษฐกิจของท้องถิ่นในปัจจุบันด้วย</p> <p>3. สถาบันอุดมศึกษาในปัจจุบันอยู่ในภาวะที่ต้องปรับตัวต่อการท้าทายที่มาจากทุกทางทั้งภายใน / ภายนอก / โลกาภิวัตน์ สภาพการณ์ที่ปรากฏอยู่ โดยเฉพาะวิชาชนบทศึกษาที่คือ ความชนเขาของวงวิชาการซึ่งสวนทางกับสภาพปัญหาของชนบทที่ซับซ้อนมากขึ้น และความเคลื่อนไหวที่เกิดขึ้นในสังคมชนบท และแนวความคิดของการพัฒนาที่มีการตื่นตัว เข้มแข็ง หลากหลาย มีพลังน่าสนใจยิ่ง</p> <p>4. การลงพื้นที่ศึกษาจำเป็นต้องมีสำหรับการเรียนรู้ชนบทศึกษาใน กทม. ซึ่งก็ยังมีอุปสรรคอยู่มากทั้งงบประมาณ การจัดการ เครือข่าย และพลังขับเคลื่อนทั้งในหมู่อำจารย์ / น.ศ. ซึ่งส่วนใหญ่ไม่ได้มีภูมิหลังหรือประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับชนบท</p> <p>5. ความมีการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ร่วมกันในลักษณะพหุภาคีได้มีการเชื่อมโยงกันทั้งระหว่างสถาบันการศึกษาและเชื่อมโยงกับภายนอกสถาบัน</p>

3.2 สรุปภาพรวมของผลการวิจัยทั้ง 6 โครงการย่อย

ในส่วนของภาพรวมจะนำเสนอแยกออกเป็น 2 ประเด็นหลัก คือ วิธีวิทยา และผลการศึกษา โดยจะมุ่งความสนใจไปที่ข้อค้นพบเกี่ยวกับแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทย การเชื่อมโยงของเครือข่ายการเรียนรู้ และปัญหาอุปสรรคในการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยตามสภาพการณ์ที่เป็นอยู่ปัจจุบันเพื่อใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานในการแสวงหาแนวทางนโยบายที่จะพัฒนาการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยต่อไป

3.2.1 วิธีวิทยา

แม้ว่าโครงการวิจัยทั้ง 6 โครงการจะมีการกำหนดวัตถุประสงค์ และตั้งโจทย์ไว้ในแนวเดียวกันกล่าวคือ มีจุดสนใจอยู่ที่การศึกษาแบบแผนและกระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยของสถาบันอุดมศึกษารวมไปถึงการเชื่อมโยงระหว่างกระบวนการเรียนรู้ของมหาวิทยาลัยกับเครือข่ายการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยที่หลากหลาย ทั้งที่อยู่ในรั้วมหาวิทยาลัยและที่อยู่นอกรั้วมหาวิทยาลัย ไม่ว่าจะเป็นชุมชนชนบท ประชาชนชาวบ้าน องค์กรชุมชน องค์กรพัฒนาเอกชน รวมถึงชุมชนวิชาการเองทั้งในสาขาวิชาที่ใกล้เคียงกัน และสาขาวิชาที่แตกต่างกัน ซึ่งในทางปฏิบัติมิได้มีการกำหนดชี้ชัดลงไปในแง่ของวิธีวิทยาในการศึกษา ดังนั้นจึงขึ้นอยู่กับคณะผู้วิจัยว่าจะใช้วิธีการศึกษาแบบใดเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์และสามารถตอบโจทย์วิจัยดังกล่าว

เมื่อพิจารณาประเด็นเกี่ยวกับวิธีวิทยาปรากฏว่ามีความแตกต่างกัน ทั้งในแง่ของการตีความโจทย์วิจัยเดียวกันในมุมมองที่แตกต่างกัน การกำหนดขอบเขตการวิจัย การเลือกใช้วิธีการศึกษาที่แตกต่างกัน ซึ่งแต่ละโครงการวิจัยก็มิจุดเด่นในแง่ของการเลือกใช้วิธีวิทยา แต่อีกด้านหนึ่งประเด็นความแตกต่างในแง่วิธีวิทยาเหล่านี้ก็เป็นประเด็นสำคัญที่จะต้องใส่ใจควบคู่ไปกับการพิจารณาข้อค้นพบหรือผลการศึกษาวิจัยด้วยว่า ได้มียังไง มีขอบเขต ข้อจำกัดในการศึกษาอย่างไร รวมทั้งคำนึงถึงเจตนาของผู้วิจัยในการเลือกใช้วิธีวิทยาดังกล่าวด้วย

นัยความหมายของการกล่าวถึงประเด็นนี้มิได้หมายความว่าจะมีวิธีวิทยาใดที่ถูกต้องเหมาะสมที่สุดเพียงหนึ่งเดียว ตรงกันข้ามเป็นการพยายามที่จะแสดงถึงความหลากหลายของวิธีวิทยาในการศึกษาซึ่งแน่นอนว่าแต่ละอันย่อมมีข้อเด่นและข้อจำกัดอยู่ในตัวเอง เช่นนี้จึงมิอาจกล่าวอ้างหรือยกย่องวิธีวิทยาใดว่ามีความถูกต้องสมบูรณ์เป็นเอก หรือทำให้ได้มาซึ่งความรู้อันบริสุทธิ์ราวกับวิธีวิทยาคำศักดิ์สิทธิ์ได้ ดังจะเห็นได้จากภาพรวมของวิธีวิทยาที่ใช้กันทั้ง 6 โครงการนี้ ยิ่งไปกว่านั้นการใส่ใจกับประเด็นนี้จะช่วยให้สามารถเปรียบเทียบ และประเมินความน่าเชื่อถือของข้อค้นพบของแต่ละโครงการได้ มีการวางท่าทีที่ถูกต้องต่อข้อค้นพบเหล่านั้นว่าสมควรนำไปใช้อย่างไร ภายใต้เงื่อนไขข้อจำกัดอะไร

จะเห็นได้ว่าโครงการวิจัยทั้ง 6 มิได้มีการศึกษาวิจัยโดยใช้ฐานของวิธีวิทยาเดียวกัน โดยมีทั้งการวิจัยเชิงปริมาณ การวิจัยเชิงคุณภาพ และวิจัยเชิงปฏิบัติการ ความแตกต่างของรายงานวิจัยแต่ละเล่มจะยิ่งปรากฏอย่างชัดเจนในส่วนของการศึกษาแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นกรณีของภาคใต้ซึ่งใช้วิธีการศึกษามานกรณศึกษาของหลักสูตรที่เกี่ยวกับชนบทที่มีการเชื่อมโยงกับชาวบ้านเป็นการศึกษาจากประสบการณ์ของคณาจารย์ผู้สอนโดยมิได้มีการลงพื้นที่ศึกษาชุมชนเช่นเดียวกับกรณีของภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แต่ทั้งสองกรณีดังกล่าวก็มิได้ใช้วิธีการศึกษาแบบเดียวกันแม้ว่าจะมี

การลงไปศึกษาชุมชนโดยตรงเช่นเดียวกัน ภาคกลางใช้วิธีการศึกษาเชิงปริมาณโดยใช้ทฤษฎีโครงสร้าง-หน้าที่ เป็นกรอบแนวคิดในการศึกษา ทำการสุ่มตัวอย่างศึกษาในพื้นที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ขณะที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพลงพื้นที่ศึกษาจากกรณีศึกษา 3 กรณีโดยมิได้เน้นที่พื้นที่แต่ให้ความสำคัญกับการเลือกกรณีศึกษาที่มีความโดดเด่นในแง่กระบวนการเรียนรู้ในเรื่องต่าง ๆ ได้แก่ ระบบเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง การจัดการทรัพยากรป่าไม้ และการสาธารณสุข ภาคเหนือไม่ได้มีการลงพื้นที่ศึกษาชุมชนโดยตรง แต่ใช้วิธีจัดประชุมปฏิบัติการระดมความคิดและประสบการณ์จากหลายฝ่ายที่เกี่ยวข้องรวมทั้งจากผู้นำชาวบ้าน ส่วนงานวิจัยของกรุงเทพมหานครและปริมณฑลไม่ได้เน้นที่การตอบคำถามวิจัยหรือมุ่งค้นหาแบบแผนการเรียนรู้ชนบทศึกษาที่เป็นอยู่ แต่เน้นที่การพัฒนาองค์ความรู้ด้านสังคมชนบทไทย การพัฒนาระบบการเรียนการสอนชนบทศึกษา และพัฒนาจิตสำนึกของผู้เรียนและผู้วิจัยเป็นหลัก จึงมุ่งไปที่การสร้างกระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยที่เป็นจริงขึ้นมาแล้วประเมินจากผลที่เกิดขึ้น โดยใช้วิธีพานักศึกษาที่เรียนวิชาสังคมวิทยาชนบทและวิชาสังคมวิทยานครลงพื้นที่ศึกษาภาคสนาม เพื่อให้ นักศึกษามีประสบการณ์ตรงในการเรียนรู้ชนบทด้วยตนเอง ได้รับฟังประสบการณ์และเรียนรู้กระบวนการเรียนรู้ของคนชนบทจากเจ้าของเรื่องโดยตรง และนำเสนอข้อมูลที่ได้จากการศึกษาภาคสนามเป็นรายงานของนักศึกษาแต่ละกลุ่ม และนำมาเป็นกรณีศึกษาของโครงการวิจัยในส่วนของกรุงเทพมหานครและปริมณฑล

จากการประมวลภาพรวมของรายงานวิจัยภูมิภาคทั้ง 6 โครงการนี้พบว่า วิธีการศึกษาของโครงการวิจัยแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในสถาบันอุดมศึกษาทั้ง 6 นั้น มิได้มีความแตกต่างกันมากนัก ส่วนใหญ่เป็นการวิเคราะห์หลักสูตรจากข้อมูลเอกสาร และจากการสัมภาษณ์คณาจารย์ที่เกี่ยวข้อง ความแตกต่างในส่วนนี้อยู่ที่ขอบเขตของการศึกษามากกว่าว่าจะครอบคลุมกว้างขวางมากน้อยเพียงใด เป็นต้นว่า ศึกษาเฉพาะส่วนที่เป็นการจัดการเรียนการสอนในหลักสูตรเท่านั้น หรือศึกษาครอบคลุมไปถึงกิจกรรมที่อยู่นอกเหนือไปจากหลักสูตรที่เป็นทางการ เช่น กิจกรรมวิชาการ การวิจัย กิจกรรมนักศึกษา การบริการชุมชน รวมถึงจำนวนมหาวิทยาลัย สถาบัน คณะ สาขาวิชา รวมถึงคณาจารย์ ที่เข้าร่วม หรือเป็นเป้าหมายของการศึกษาก็มีความแตกต่างกันในแต่ละที่

เนื่องจากวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัยครั้งนี้โดยภาพรวมต้องการศึกษาแบบแผนการเรียนรู้ชนบทไทยทั้งในส่วนของสถาบันศึกษาและชุมชนไปพร้อม ๆ กัน และให้ความสำคัญอย่างมากในประเด็นการเชื่อมโยงกระบวนการเรียนรู้ของทั้งสองส่วนเข้าด้วยกันเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ที่มีลักษณะพหุภาคี จุดนี้เป็นจุดที่มีความคลุมเครือและกลายเป็นประเด็นที่มีการตีความแตกต่างกันไปอย่างมาก ผลก็คือ การวิจัยครั้งนี้ไม่ค่อยได้ตอบคำถามนี้อย่างตรงประเด็นนัก กล่าวคือเป็นการศึกษาที่ค่อนข้างแยกส่วนโดยมิได้แสดงให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างกระบวนการเรียนรู้ของสถาบันการศึกษาและชุมชนสักเท่าใดนัก ดังนั้นจึงเก็บข้อมูลเพิ่มเติมโดยการสัมภาษณ์หัวหน้าโครงการวิจัยบางส่วนเพื่อเกิดความชัดเจน และครอบคลุมประเด็นต่าง ๆ มากยิ่งขึ้น

เมื่อพิจารณาโดยภาพรวมพบว่ารายงานวิจัยแต่ละโครงการนั้น มีลักษณะเฉพาะ และมีจุดเด่นที่น่าสนใจแตกต่างกันไป วิธีการศึกษาของภาคกลางเน้นวิธีการศึกษาเชิงปริมาณเป็นหลัก รายงานวิจัยชิ้นนี้มีการนำเสนอผลการศึกษาอย่างละเอียดทั้งโดยการพรรณนาความ การจัดกลุ่ม แจกแจงประเภท มีการใช้ค่าสถิติตัวเลข เช่น ร้อยละ ความถี่ ทั้งในส่วนที่เป็นหลักสูตรของมหาวิทยาลัย และการศึกษาชุมชน ข้อเด่นของ

งานวิจัยชิ้นนี้ก็คือ ในการศึกษากระบวนการเรียนการสอนในมหาวิทยาลัยนั้นได้ทำการศึกษาอย่างละเอียด และครอบคลุมทั้งส่วนที่เป็นการเรียนรู้ในหลักสูตร และการเรียนรู้นอกหลักสูตรไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมนันทศึกษา เช่น ค่ายอาสาพัฒนา กิจกรรมการบริการสังคม เป็นต้น

แต่เนื่องจากการแบ่งการศึกษางานออกเป็นสองส่วนแยกจากกัน ดังนั้นจึงต้องพิจารณาในส่วนของความเชื่อมโยงระหว่างงานวิจัยทั้งสองส่วนที่แยกกันศึกษาในตอนต้น ซึ่งพบว่ายังไม่ค่อยเห็นความเชื่อมโยงกันเท่าใดนัก รวมไปถึงความเชื่อมโยงระหว่างข้อค้นพบกับบทสรุปและข้อเสนอแนะของการศึกษา นอกจากนี้แม้ว่ารายงานวิจัยจะนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับแบบแผนการเรียนรู้ชนบทไทยของสถาบันอุดมศึกษา และการปรับตัวของชุมชนอย่างละเอียด แต่ในส่วนของบทสรุปวิเคราะห์ผลการศึกษาดอนท้าย ก็ได้กล่าวถึงการเชื่อมโยงหรือความสัมพันธ์ระหว่างเครือข่ายการเรียนรู้ต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับชนบทศึกษาในภาคกลางระหว่างสถาบันการศึกษากับชุมชนที่เป็นกรณีศึกษาเท่าใดนัก อย่างไรก็ตามในส่วน of สถาบันการศึกษาก็ได้มีการกล่าวถึงประเด็นนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งส่วนที่เป็นการเรียนรู้ชนบทไทยจากกิจกรรมเสริมการเรียนการสอน ซึ่งชี้ให้เห็นถึงช่องทางเชื่อมโยงระหว่างสถาบันอุดมศึกษากับชุมชนชนบท ผ่านทางกิจกรรมเสริมการเรียนการสอนรูปแบบต่าง ๆ ได้แก่ กิจกรรมทางวิชาการการวิจัย กิจกรรมนันทศึกษา กิจกรรมการวิจัย และกิจกรรมบริการทางวิชาการแก่ชุมชน เป็นต้น

ในกรณีโครงการวิจัยแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในภาคเหนือ แม้ว่าผู้วิจัยจะไม่สามารถเข้าถึงข้อมูลบางส่วนตามที่ตั้งใจไว้เนื่องจากคณาจารย์จากบางคณะ บางสถาบันที่เกี่ยวข้องกับชนบทศึกษา เช่น คณาจารย์จากคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ซึ่งไม่ได้เข้าร่วมในการประชุมปฏิบัติการ เนื่องจากติดภารกิจไม่สามารถจัดสรรเวลาให้ตรงกันได้ แต่ถึงกระนั้นโครงการวิจัยชิ้นนี้ก็มิได้ลดความน่าสนใจหลายประการเป็นต้นว่าการเลือกใช้วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) ในการศึกษา ซึ่งผู้วิจัยให้เหตุผลว่าผู้วิจัยต้องการที่จะให้การวิจัยครั้งนี้ส่งผลในระดับปฏิบัติทั้งต่อผู้วิจัยและผู้ที่มีส่วนร่วมในการวิจัยอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นนักศึกษา คณาจารย์ผู้สอนจากสถาบันอุดมศึกษาต่าง ๆ บุคคลภายนอกมหาวิทยาลัยที่สนใจเข้าร่วมในการวิจัย ฯลฯ มากกว่าที่จะเป็นการศึกษาแล้วก็จบไป หรือเป็นการศึกษาโดยที่ผู้ถูกศึกษาไม่ได้มีส่วนร่วมในการศึกษานอกจากการเป็นผู้ให้ข้อมูล หรือผู้ตอบแบบสอบถามเท่านั้น

นอกจากนี้การที่คณะผู้วิจัยสามารถที่จะระดมผู้เข้าร่วมประชุมปฏิบัติการจากหลายภาคีทั้งภายในและภายนอกมหาวิทยาลัยไม่ว่าจะเป็นเหล่าคณาจารย์ผู้สอนเองทั้งต่างสาขาวิชา และต่างสถาบัน ผู้นำชุมชน ผู้นำกลุ่มสตรี เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน นักศึกษา ฯลฯ ทำให้ได้ข้อมูลจากหลากหลายมุมมอง มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ที่หลากหลาย ช่วยขยายมุมมองในการมองภาพกระบวนการเรียนรู้ และเครือข่ายการเรียนรู้ให้คมชัดกว้างไกลขึ้น สามารถมองเห็นข้อเด่นข้อด้อยของกันและกันได้ชัดเจนขึ้น ในทางปฏิบัติกล่าวได้ว่ากระบวนการวิจัยครั้งนี้ก็เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้โดยตัวของมันเองด้วย

ส่วนกรณีโครงการวิจัยแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในภาคใต้ มีการนำเสนอข้อเสนอแนะโดยละเอียดทั้งในด้านหลักสูตร ผู้สอน และการเรียนการสอน แต่ก็มีข้อจำกัดในเรื่องขอบเขตของการศึกษาวิจัยเนื่องจากเป็นการศึกษาที่เฉพาะเจาะจงอยู่ที่กิจกรรมการเรียนการสอนที่เป็นทางการตามหลักสูตร โดยมิได้ครอบคลุมถึงกิจกรรมอื่น ๆ นอกหลักสูตร รวมถึงมิได้มุ่งความสนใจไปที่การศึกษาความเชื่อมโยง

กระบวนการเรียนรู้ระหว่างชุมชนกับมหาวิทยาลัยและกับเครือข่ายกระบวนการเรียนรู้ภาคีอื่น ๆ โดยปรากฏให้เห็นอยู่บ้างในส่วนของกรณีศึกษา อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการตีความโจทย์วิจัยตั้งแต่ต้นว่าการศึกษาคั้งนี้ครอบคลุมเฉพาะสถาบันการศึกษาเท่านั้น

โครงการวิจัยแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในส่วนที่เป็นการวิเคราะห์หลักสูตรและการจัดการเรียนการสอนเกี่ยวกับชนบทของสถาบันอุดมศึกษามีขอบเขตครอบคลุมทั้งกระบวนการเรียนการสอนในหลักสูตร และกิจกรรมนอกหลักสูตร ทั้งระดับปริญญาตรี โท เอก และประกาศนียบัตร จาก 3 กลุ่มสถาบันอุดมศึกษาได้แก่ กลุ่มมหาวิทยาลัยของรัฐ สถาบันราชภัฏ และกลุ่มวิทยาลัยสาธารณสุขและการพยาบาล ในส่วนของการศึกษาแบบแผนการเรียนรู้ของชุมชนนั้นเป็นการศึกษาจากกรณีศึกษา 3 กรณี อีกทั้งเนื่องจากเป็นกรณีศึกษาที่ผู้วิจัยได้เกี่ยวข้อง และศึกษามาเป็นระยะเวลานาน ตั้งแต่ก่อนหน้าที่จะทำโครงการวิจัยนี้ ทำให้สามารถมองภาพความเชื่อมโยงระหว่างสองส่วนนี้ได้ชัดเจน อีกทั้งกรณีศึกษาที่เลือกมานั้นมีประสบการณ์ มีกระบวนการเรียนรู้ที่เข้มแข็ง มีผลงานที่โดดเด่นไม่ว่าจะเป็นเรื่องเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง การจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชน และสาธารณสุขชุมชนอย่างแพทย์พื้นบ้าน

จุดเด่นที่สำคัญประการหนึ่งของโครงการวิจัยแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือก็คือ การที่ผู้วิจัยสามารถที่จะติดต่อให้สถาบันการศึกษาต่าง ๆ เข้ามาร่วมได้มากกว่าครอบคลุมทั่วทั้งภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จึงกล่าวได้ว่ารายงานวิจัยนี้เป็นภาพรวมของภูมิภาค

การที่โครงการวิจัยทั้ง 6 มิได้มีการศึกษาวิจัยโดยใช้ฐานของวิธีวิทยาเดียวกัน แต่มีทั้งที่ใช้วิธีวิทยาที่หลากหลายทั้งเชิงปริมาณ เชิงคุณภาพ และวิจัยเชิงปฏิบัติการเช่นนี้ มีส่วนทำให้การสังเคราะห์ภาพรวมของผลการศึกษาค่อนข้างลำบาก อีกทั้งรายงานวิจัยมิได้มีขอบเขตการศึกษา และรูปแบบการนำเสนอที่เป็นไปในแนวทางเดียวกันเท่าใดนัก อย่างไรก็ตามท่ามกลางความต่างก็เชื่อว่าอะไรซึ่งจุดร่วม ในการพิจารณาภาพรวมได้ให้ความสำคัญกับข้อค้นพบ 2 ประเด็นหลัก คือ แบบแผนการเรียนรู้ และเครือข่ายการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทย ซึ่งรวมถึงปัญหาอุปสรรคที่เกี่ยวข้องกับการสร้างกระบวนการเรียนรู้ และเครือข่ายการเรียนรู้ดังกล่าว รวมถึงการเชื่อมโยงกระบวนการเรียนรู้ของสถาบันอุดมศึกษาเข้ากับชุมชนและประชาสังคม เพื่อหาแนวทางสร้างสรรค์ให้การเรียนรู้ด้านชนบทศึกษาเกื้อหนุนต่อการพัฒนาภูมิปัญญาของสังคมไทยในยามที่บ้านเมืองเผชิญหน้ากับวิกฤตการณ์เช่นที่เป็นอยู่นี้ อันเป็นเป้าประสงค์หลักของโครงการวิจัยที่ได้ตั้งไว้แต่ต้น

3.2.2 แบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทย

1) ชนบทศึกษาในสถาบันอุดมศึกษา

การศึกษาแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในสถาบันอุดมศึกษาไม่มีความแตกต่างกันมากนัก เป็นการวิเคราะห์หลักสูตรที่เปิดสอนและวิธีการที่ใช้ในการจัดการเรียนการสอน มีความแตกต่างอยู่บ้างในเรื่องขอบเขตของการศึกษา เช่น การกำหนดขอบเขตการศึกษาเฉพาะหลักสูตรที่เป็นทางการเท่านั้น ขณะที่ภาคอื่น ๆ ศึกษาครอบคลุมถึงกิจกรรมเสริมหลักสูตรและนอกหลักสูตรด้วย จำนวนสถาบันการศึกษาที่เป็นเป้าหมายของการศึกษา การเข้าถึงข้อมูลของคณะ สาขาวิชา และคณาจารย์ที่เกี่ยวข้องกับชนบทศึกษาซึ่งบาง

ส่วนที่ไม่ได้เข้ามาร่วมในโครงการวิจัย แต่อย่างไรก็ตามผลการศึกษาก็ออกมาในทิศทางเดียวกัน และมีได้มีความแตกต่างกันมากนัก

จุดต่างที่เด่นชัดของแต่ละโครงการอยู่ที่การกำหนดขอบเขตของแบบแผนการเรียนรู้ กล่าวคือ ในกรณีที่วางขอบเขตกว้างที่สุดได้แก่ กำหนดว่าแบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทของชุมชนรวมไปถึงการเชื่อมโยงกระบวนการเรียนรู้ชนบทศึกษาในสถาบันอุดมศึกษาเข้ากับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน และการเชื่อมโยงเครือข่ายการเรียนรู้ร่วมกันทั้งภายในสถาบัน ระหว่างสถาบัน และภายนอกสถาบันการศึกษา นอกจากนี้มหาวิทยาลัยจะได้ขยายช่องทางการเรียนรู้ให้กว้างขวางออกไปแล้ว ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของประชาสังคมก็น่าที่จะมีส่วนร่วมเป็นตัวกลางในการประสานเชื่อมโยงเครือข่ายการเรียนรู้ระหว่างภาคีอันหลากหลายในสังคมเข้าด้วยกัน ให้กลุ่มต่าง ๆ ในสังคมได้มีโอกาสเรียนรู้ร่วมกันและเรียนรู้จากกันและกัน เพื่อสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ที่พร้อมจะเผชิญหน้ากับโลกที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและซับซ้อนยิ่งขึ้นทุกที

แต่จากรายงานผลการศึกษาพบว่าในภาวะที่เป็นอยู่แบบแผนการเรียนรู้ชนบทไทยของสถาบันอุดมศึกษาโดยเฉพาะระดับปริญญาตรีนั้น ส่วนมากแล้วยังคงเป็นการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ของอาจารย์ผู้สอน และผ่านสื่อประเภทต่าง ๆ มากกว่าที่จะเป็นการส่งเสริมการเรียนรู้จากประสบการณ์ชนบทจริง หลักสูตรที่มีการเรียนการสอนในระดับปริญญาตรีนั้น หากมิใช่หลักสูตรที่เน้นด้านชนบทศึกษาโดยตรง นักศึกษาก็จะมีโอกาสลงพื้นที่ศึกษาคณะสนาไม่น้อยมากไม่ว่าจะเป็นมหาวิทยาลัยส่วนกลางหรือส่วนภูมิภาค การเรียนการสอนในวิชาพื้นฐานหรือวิชาทั่วไปส่วนใหญ่จะเป็นการเรียนการสอนในชั้นเรียนเป็นหลัก ซึ่งแต่ละที่ก็อาจจะมีเทคนิควิธีการสอนที่แตกต่างกันไปบ้างแต่โดยรวมแล้วยังเป็นการบรรยายในชั้นเรียน การใช้สื่อการเรียนการสอนประเภทต่าง ๆ ตั้งแต่หนังสือ รูปภาพ วิดีทัศน์ ห้องนิทรรศการ ฯลฯ การทำรายงานค้นคว้าเรื่องเกี่ยวกับชนบท เชิญวิทยากรภายนอกมาบรรยายซึ่งก็เป็นเพียงส่วนเสริมเท่านั้น แหล่งความรู้เกี่ยวกับชนบทส่วนใหญ่จำกัดอยู่ภายในรั้วมหาวิทยาลัยโดยอาจารย์ผู้สอน ตำรา สื่อการเรียนการสอนเป็นหลัก

การลงพื้นที่เพื่อศึกษาชนบทในระดับปริญญาตรีภายใต้หลักสูตรที่เป็นทางการเป็นเรื่องที่ยากยิ่งโดยเฉพาะวิชาที่ไม่ได้เน้นชนบทศึกษาโดยตรง ปัญหาใหญ่ ๆ ที่เห็นพ้องต้องกันทุกกรณีศึกษาก็คือ จำนวนนักศึกษาในชั้นเรียนที่มีจำนวนมากเป็นหลักร้อย งบประมาณที่ขาดแคลน การจัดการที่ยุ่งยาก และนโยบายที่ไม่เป็นใจและไม่เห็นความสำคัญของเรื่องนี้

การให้นักศึกษามีประสบการณ์ตรงในการเรียนรู้ชนบทเท่าที่ปรากฏ ส่วนใหญ่จะเป็นการเรียนรู้อย่างไม่เป็นทางการเป็นต้นว่าผ่านทางกิจกรรมนักศึกษา เป็นผู้ช่วยวิจัยภาคสนาม หรือไปลงพื้นที่ศึกษาดูงานกับอาจารย์ที่รู้จักหรือมีเรื่องที่สนใจร่วมกัน ซึ่งจำกัดวงอยู่เฉพาะคนจำนวนน้อยนิด เป็นการศึกษาตามอัธยาศัยตามวาระโอกาสที่นักศึกษาต้องแสวงหากันเอาเอง มิได้มีการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่เป็นระบบแทรกอยู่ในหลักสูตรชนบทศึกษาในชั้นเรียน ไม่เว้นแม้แต่สถาบันอุดมศึกษาภูมิภาคที่อาจมองว่าในเชิงพื้นที่แล้วมีความใกล้ชิดชนบทมากกว่าสถาบันอุดมศึกษาในส่วนกลางหรือกรุงเทพมหานคร แต่ความเป็นจริงแล้วมิได้มีความต่างสักเท่าใด หากจะกล่าวว่าเป็นเรื่องใกล้ตาใกล้ตีนก็ว่าได้ นักศึกษาส่วนใหญ่มิได้มีความสนใจที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับชนบท แม้กระทั่งบางคนที่มาจากชนบทเองก็ไม่สนใจชนบท เห็นว่าเป็นเรื่องหมู่บ้านนอก ทั้ง ๆ ที่

เอาเข้าจริงก็มีได้รู้จักหรือเข้าใจชนบทเลย ตรงกันข้ามกลับยิ่งรู้สึกว่าจะไม่อยากกลับไปทำงานในชนบท หรือไม่ก็มักจะมองว่าเมื่อจบไปแล้วก็ต้องไปทำงานในเมืองซึ่งไม่เห็นจะเกี่ยวข้องกับชนบทตรงไหน

คำถามที่ว่า “ชนบทศึกษา” สำคัญอย่างไร และ “ทำไมต้องรู้เรื่องชนบทไทย” ยังคงเป็นคำถามที่ผู้เกี่ยวข้องจะต้องตอบให้ชัด ซึ่งให้เห็นถึงความสำคัญ และความเชื่อมโยงที่วิชาชนบทศึกษามีต่อนักศึกษาและต่อสังคม โดยเฉพาะสาขาวิชาที่ดูเหมือนว่าจะไม่ได้เกี่ยวข้องกับชนบทโดยตรงหรืออาจไม่เกี่ยวข้องเลย เช่น วิทยาศาสตร์ วิศวกรรมศาสตร์ บริหารธุรกิจ บัญชี เป็นต้น หรือแม้กระทั่งวิชาทางด้านสังคมศาสตร์เอง อย่าง เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ รัฐประศาสนศาสตร์ ก็เชื่อว่าจะปลอดพ้นจากข้อสงสัยเช่นว่านี้

นอกจากสภาพการณ์ดังกล่าวที่ว่านักศึกษาส่วนใหญ่ไม่ได้สนใจเรื่องของชนบท ไม่เห็นความสำคัญ ของวิชาด้านชนบทศึกษาแล้ว ยังปรากฏให้เห็นปัญหาด้านการจัดการเรียนการสอนชนบทศึกษาอีกประการ หนึ่งนั่นคือ ความไม่สอดคล้องลงตัวของความสนใจของอาจารย์และนักศึกษา เป็นเรื่องที่ต้องยอมรับว่า ความสนใจด้านชนบทศึกษาในวงวิชาการของมหาวิทยาลัยนั้นอยู่ในภาวะที่เงียบเหงาเมื่อเปรียบเทียบกับความ เคลื่อนไหวตื่นตัวที่เกิดขึ้นนอกร่วมมหาวิทยาลัย ปรากฏการณ์นี้เกี่ยวพันอย่างแยกไม่ออกจากความสนใจของ อาจารย์ผู้สอนด้านชนบทศึกษา และการศึกษาการวิจัยเกี่ยวกับชนบทในมหาวิทยาลัยเอง ซึ่งก็มักจะกระจุก อยู่เฉพาะกลุ่มที่สนใจซึ่งเป็นส่วนน้อย และไม่แน่ว่าอาจารย์ที่มีหน้าที่โดยตรงในการสอนด้านชนบท ศึกษาจะมีความสนใจอย่างลึกซึ้งต่อชนบท

ภาวะการณ์ที่ซำร้ายไปกว่านั้นคือ ในสภาพการณ์เช่นว่านี้หากมีนักศึกษาที่สนใจเรื่องของชนบทก็เป็น เรื่องยากที่จะหาอาจารย์ที่สามารถให้คำปรึกษาในเรื่องนั้น ๆ ได้ภายใต้ขอบเขตอันจำกัดและตายตัวของโครงสร้างสถาบันไม่ว่าจะเป็นหลักสูตร ภาควิชา คณะ หรือมหาวิทยาลัย

ตัวอย่างที่ชัดเจนในเรื่องนี้ได้แก่ การหาอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ซึ่งมักจะเผชิญปัญหาความ ไม่ลงตัวอันนี้ เนื่องจากว่าเรื่องที่นักศึกษาสนใจศึกษาอาจารย์ก็ไม่ได้สนใจ หรือมิได้มีความรู้เชี่ยวชาญใน เรื่องนั้น ๆ ทว่าในเรื่องที่อาจารย์สนใจหรือต้องการศึกษาวิจัยก็ไม่มีนักศึกษาสนใจจะมาร่วมศึกษา หรือทำ วิทยานิพนธ์ในเรื่องเหล่านั้น

2) ชนบทศึกษากับชีวิตจริงของชนบท

ท่ามกลางสภาพการณ์ที่เป็นอยู่ปัจจุบันนั้น ช่องว่างระหว่างชนบทศึกษาในมหาวิทยาลัยกับชีวิตจริง ของชนบทนั้นนับว่าห่างไกลกันยิ่งนัก ผลการศึกษาวิจัยกระบวนการเรียนรู้และการปรับตัวของชุมชนชนบท ทั้งในแง่การเปรียบเทียบ และการมองหาความเชื่อมโยงระหว่างกันทั้งหลาย ๆ โครงการย่อยต่างตอกย้ำความ ข้อนี้ ไม่ว่าจะเป็นช่องว่างระหว่างการเรียนรู้ชนบทจากตำราที่เป็นการสอนกระแสหลักในสถาบันอุดมศึกษา กับ สภาพการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในชนบท ท่ามกลางยุคสมัยอันซับซ้อนและเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วเช่นทุกวันนี้ การศึกษากระบวนการเรียนรู้ของบุคคล กลุ่ม องค์กร หรือชุมชนในชนบทที่เป็นกรณีศึกษาเหล่านี้ช่วยให้ มองเห็นช่องทาง และแบบแผนการเรียนรู้อีกลักษณะหนึ่ง เป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริงเพื่อแก้ไขปัญหาใน ชีวิตจริง ซึ่งแตกต่างอย่างสิ้นเชิงจากการเรียนการสอนที่ดำรงอยู่ส่วนใหญ่ในสถาบันอุดมศึกษา อันที่จริง กระบวนการเรียนการสอนในมหาวิทยาลัยในปัจจุบันทั้งในต่างประเทศและในประเทศไทยก็กำลังถูกตรวจสอบ

และวิพากษ์วิจารณ์ว่า เน้นหนักด้านมิติความเป็นศาสตร์ หรือไม่ก็มิติของเทคนิคและทักษะมากเกินไป จนเกิดผลลัพธ์ว่าละเลยไม่สนใจตัวผู้เรียนเท่าที่ควร มิติที่ผู้สอนละเลยไปในการเรียนการสอนในมหาวิทยาลัยปัจจุบัน ได้แก่ มิติของประสบการณ์ชีวิตจริง (praxis) โปรดดูตารางที่ 3.2.2 ประกอบ

การเรียนรู้ในระบบการศึกษาแบบทางการนอกจากจะแยกขาดจากสภาพที่เป็นจริงแล้ว ยังละเลยองค์ความรู้ระดับรากหญ้าที่วางอยู่บนฐานภูมิปัญญาของสังคมที่แตกต่าง องค์ความรู้ที่ไม่มีในทฤษฎี ไม่มีในเนื้อหาวิชาที่สอนในมหาวิทยาลัย ความรู้ที่มีได้อยู่ในรูปของ “ลายลักษณ์อักษร” หรือตำรับตำราวิชาการ ทว่าสั่งสมอยู่ในแวดวงผู้มีประสบการณ์ เรียนรู้ผ่านการปฏิบัติจริง หรือไม่ก็เป็นความรู้ที่แฝงอยู่ในการอภิปรายถกเถียง และมุขปาฐะ ต่าง ๆ ขณะที่แวดวงวิชาการในมหาวิทยาลัยนั้นมักจะเรียกร้องความครบถ้วนของเครื่องมือ ตัดยัดกับกฎระเบียบ และแบบแผนขั้นต่อนอย่างแข็งตัวจนเกินไปจนบ่อยครั้งไม่เปิดใจกว้างเรียนรู้ เพราะมองข้ามความรู้ประเภทนี้

เท่าที่ผ่านมา วิชาด้านชนบทศึกษาที่มีการจัดการเรียนการสอนกันอยู่ในมหาวิทยาลัยนั้น นอกจากจะมีได้เอื้ออำนวย หรือสนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ของชาวชนบทอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรมแล้ว ยังไม่ค่อยให้ความสำคัญต่อชนบทในฐานะที่เป็นแหล่งความรู้สำหรับอุดมศึกษาไทยอย่างชัดเจนนัก กระบวนการเรียนรู้ในมหาวิทยาลัย และกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนชนบทยังมิได้มีการเชื่อมโยงให้เห็นเป็นรูปธรรมมากนัก ทั้ง ๆ ที่การศึกษาระดับอุดมศึกษานั้นถือเป็นขั้นที่เน้นการเรียนรู้เกี่ยวกับความเป็นไปของประเทศนั้น ๆ การจัดวางหลักสูตรและการจัดกระบวนการศึกษาระดับอุดมศึกษาจึงเกี่ยวข้องโยงกับเป้าหมายในการพัฒนาของประเทศด้วยเหตุนี้เองหากพิจารณาในแง่มิติของแหล่งความรู้ และการเรียนรู้แล้ว ไม่ว่าจะ เป็นภาคเมืองและภาคอุตสาหกรรม หรือภาคชนบทและภาคเกษตรกรรม ต่างก็เป็นทั้งแหล่งความรู้และเป็นเป้าหมายของการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาด้วยกันทั้งสิ้น

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 3.2.2 ตารางแสดงการเปรียบเทียบระหว่างวิธีการเรียนรู้แบบต่าง ๆ¹

หัวข้อ	ศาสตร์ science	เทคนิค technique	ปฏิบัติการชีวิตจริง praxis
จุดเน้น	เรียนเพื่อรู้	เรียนเพื่อทำเป็น	เรียนเพื่อดำรงชีวิต
ความรู้ที่สร้างขึ้น	เป็นข้อ ๆ	เชิงปฏิบัติการ	เชิงประสบการณ์
โครงสร้าง	หลักวิชา	ทักษะ	ประเด็น
บทบาทของครู	ผู้เชี่ยวชาญ	ผู้สอน	ผู้ชี้แนะ
ยุทธศาสตร์การสอน	สอนบรรยาย ทฤษฎี	สาธิต	ดำเนินการ โครงการจริง
ประเภทการวิจัย	พื้นฐาน (ทดลอง)	ประยุกต์ (พัฒนา)	ปฏิบัติการ (มีส่วนร่วม)
บทบาทของนักวิจัย	ผู้สร้างสรรค์ความรู้	ผู้นำทางแก้ไขปัญหา	ผู้ร่วมปรับปรุง ผู้ร่วมเปลี่ยนแปลง
เป้าหมายการวิจัย	ความรู้ที่เป็นหลักของ นามธรรม	การแก้ไขปัญหา (ในโรงงาน) (ในชุมชน)	ทฤษฎีในท้องถิ่น และการปฏิบัติการเพื่อ การเปลี่ยนแปลง
ปรัชญาพื้นฐาน	ปฏิฐานนิยม	อรรถประโยชน์นิยม	ความสามารถ สร้างสรรค์
จุดมุ่งในการทบทวน ไตร่ตรอง	"ตอนนี้ฉันรู้อะไรบ้าง"	"ตอนนี้ฉันทำอะไร ได้บ้าง"	"ฉันจะเป็นคนแบบไหน ได้นะ"

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ที่มา: ปรับปรุงเล็กน้อยโดยผู้เขียนจาก Bawden, R.J., R.D. Macadam, "Towards a university for people-centered development: A Case History of Reform" A paper prepared for Winrock International (1988) ซึ่งปรากฏการอ้างอิงใน R.L. Ison (1990), *Teaching That Threatens Sustainable Agriculture*, International Institute for Development and Environment (London) IIIDE, อ้างถึงใน สุริชัย หวันแก้ว, "พัฒนาการของความคิดเรื่องการพัฒนาในประเทศไทย: กรณีสังคมวิทยา," วารสารสังคมศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (28: 3) 25.

หนังสือเกี่ยวกับชนบทที่ใช้ในการเรียนการสอนชนบทศึกษาแม้ว่าจะมีอยู่บ้าง แต่ก็ยังไม่เพียงพอและไม่ครอบคลุมเท่าที่ควร ตัวอย่างเช่น ตำราเรียนวิชาสังคมวิทยาชนบท² เท่าที่สำรวจอย่างคร่าว ๆ พบว่าส่วนใหญ่ตีพิมพ์ในช่วงปี พ.ศ. 2511-2534 โดยประมาณ ซึ่งก็นับว่าดี แต่ก็ขาดช่วงไปไม่ค่อยทันต่อกระแสการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วทั้งในชีวิตจริงของชนบท และวงวิชาการด้านชนบทศึกษา

บนเส้นทางการพัฒนาของสังคมไทยในห้วงเวลาหลายทศวรรษที่ผ่านมา นั้น ได้ปรากฏกรณีปัญหาความขัดแย้งทางสังคมอันสืบเนื่องมาจากความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมที่ชัดเจนยิ่งขึ้น และหลายครั้งได้ลุกลามกลายเป็นการเผชิญหน้า และใช้ความรุนแรงในการจัดการปัญหานั้น ๆ โดยเฉพาะปัญหาความเดือดร้อนของชาวชนบทที่ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาของรัฐ ชยะ มลพิษจากอุตสาหกรรม การจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ไม่เป็นธรรม ฯลฯ ทำให้เกิดขบวนการทางสังคมต่าง ๆ ที่ไม่เคยปรากฏรูปแบบมาก่อน เช่น ขบวนการองค์กรพัฒนาเอกชนเพื่อการพัฒนาชนบทต่าง ๆ ขบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนา ดังเช่น สมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน (สกยอ.) และสมัชชาคนจน เป็นต้น

ท่าทีของมหาวิทยาลัยที่มีต่อความขัดแย้งทางสังคมทั้งหลายที่เกิดขึ้นนี้เป็นเรื่องสำคัญที่ต้องทบทวน เพราะในฐานะที่มหาวิทยาลัยเป็นสถาบันแห่งความรู้ และวิทยาการของสังคม จึงไม่อาจหลีกเลี่ยงภารกิจในการแสวงหาหนทางแก้ไขปัญหาของสังคมอย่างสร้างสรรค์ได้ มหาวิทยาลัยไม่อาจจะเพียงดำรงตนในฐานะผู้เชี่ยวชาญสูงที่รู้เฉพาะเรื่องเดียวเช่นที่เคยเป็นมา จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่มหาวิทยาลัยจักต้องตระหนักถึงความแตกต่างระหว่างความรู้กับปัญญา เพราะปัญญานั้นมิได้หมายถึงความเชี่ยวชาญสูงเฉพาะเรื่องแบบแยกส่วน แต่หมายถึงความรู้รอบซึ่งต้องสัมพันธ์เชื่อมโยงกับสภาพปัญหา และความเป็นจริงอันซับซ้อนของสังคมด้วย

ที่มาของการขาดปัญญาของมหาวิทยาลัยต่อภารกิจทางสังคม น่าจะสืบเนื่องมาจากท่าทีลอยตัวจากทุกข์ยากของสังคม ความรู้ความเชี่ยวชาญนั้นมีข้อจำกัดคือ มีลักษณะไม่ติดดินและไม่เท่าทันความเป็นจริงและความเป็นไปของสังคม ส่วนหนึ่งก็เนื่องมาจากอหังการโดยมิได้มีเจตนาจากความรู้ความเชี่ยวชาญชั้นสูงของมหาวิทยาลัยเอง และอีกส่วนหนึ่งสืบเนื่องมาจากท่าที "ไม่รู้จักทบทวน" คุณค่าและบทบาทของความรู้ในบริบทของสังคม ซึ่งประเด็นนี้เป็นเรื่องใหญ่และสำคัญยิ่งสำหรับการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ไม่เคยหยุดนิ่ง มหาวิทยาลัยไม่อาจเพิกเฉยต่อความทุกข์ยากของสังคม หรือเพียงแต่ร่วมสุขกับสังคม ดังเช่นที่เป็นมาในยุคเศรษฐกิจฟองสบู่เท่านั้น หากแต่ต้องร่วมทุกข์กับสังคมด้วย โดยเฉพาะในยุคที่สังคมกำลังเผชิญกับความทุกข์ยากทั้งที่เนื่องมาจากวิกฤตเศรษฐกิจ และจากวิกฤตการพัฒนาที่หมักหมมปัญหา และสะสมความรุนแรงมาเนิ่นนาน

สำนึกของการร่วมทุกข์ร่วมสุขนี้จะกระชับช่องว่างระหว่างมหาวิทยาลัยกับสังคม ซึ่งนอกจากจะต้องเรียนรู้ร่วมกันและเรียนรู้จากกันและกันแล้ว ยังต้องรู้สึกสุขทุกข์ร่วมกันอีกด้วย สิ่งเหล่านี้จะนำไปสู่การแก้ไขปัญห และเผชิญหน้ากับวิกฤตทั้งหลายที่เกิดขึ้นอย่างสร้างสรรค์โดยใช้สติปัญญาแทนที่ใช้ความรุนแรง

²ดูรายชื่อหนังสือที่เกี่ยวกับวิชาสังคมวิทยาชนบทได้ในภาคผนวก

ตัวอย่างที่เกิดขึ้นแล้วได้แก่ โครงการวิจัย "วิวัฒนาการของการบุกรุกที่ดินในเขตป่า"³ ต่อเนื่องไป ถึงโครงการวิจัยปฏิบัติการ "ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา"⁴ ซึ่งเป็นความพยายามที่จะทำ ความเข้าใจ และแสวงหาแนวทางแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ และที่ดินทำกินที่รุนแรงขึ้นเรื่อย ๆ ในช่วงต้นทศวรรษ 2530 และเผชิญหน้ากันจนถึงขั้นใช้ความรุนแรงตัวอย่างหนึ่งที่ทำให้ต้อง ตระหนักถึงปัญหาคความขัดแย้งนี้ได้แก่ โครงการ คจก.⁵ (พ.ศ.2533 - 2535) เป็นต้น

ชนบทศึกษาต้องสัมพันธ์อยู่กับชีวิตจริงของชนบท และไม่แยกขาดจากปัญหาของชนบทซึ่งอีกด้าน หนึ่งก็คือปัญหาของสังคมหรือประเทศนั่นเอง ยิ่งไปกว่านั้นในยุคที่เรียกว่า "โลกาภิวัตน์" เช่นปัจจุบันนี้ สภาพปัญหาและวิกฤตการณ์ทั้งหลายที่เกิดขึ้น ก็ยิ่งทวีความซับซ้อนส่งผลกระทบต่อถึงกันในทุกส่วนของสังคม ไม่เฉพาะสังคมประเทศแต่โยงโยไปถึงสังคมโลก ชีวิตความเป็นอยู่ของชนบทจึงมิได้แยกจากชีวิตของเมือง ประเทศ ภูมิภาค ตลอดจนสังคมโลก การมีชีวิตอยู่ท่ามกลางสภาพการณ์เช่นนี้ยังต้องการความรู้ความเข้าใจ ที่ลึกซึ้งกว่าที่เป็นมา อีกทั้งต้องสัมพันธ์แน่นแฟ้นกับความเป็นจริงยิ่งกว่าที่เป็นมา เพราะการเปลี่ยนแปลง ทั้งหลายที่เกิดขึ้นในยุคโลกาภิวัตน์นั้นถูกย่นย่อทั้งกาลเทศะ และผันแปรรวดเร็ว ชนิดที่ไม่อาจหยุดเรียนรู้ หรือละเว้นการทบทวนตรวจสอบสิ่งที่เราเคยรู้กับสภาพความเป็นจริงที่เป็นอยู่ได้เลย

3.2.3 เครือข่ายการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทย

เป็นที่ตระหนักกันอยู่ว่าในสภาวะการณ์ปัจจุบันที่เรียกขานกันว่ายุคโลกาภิวัตน์นั้น ความรู้ และ กระบวนการเรียนรู้มิได้มีลักษณะที่ผูกขาดหรือจำกัดวงอยู่ ณ ที่ใดที่หนึ่งอีกต่อไป แม้กระทั่งมหาวิทยาลัยที่ ครั้งหนึ่งได้รับการยอมรับว่าเป็น ศูนย์กลางของความรู้ เป็นแหล่งรวมผู้มีภูมิรู้และสติปัญญา ประจูดังสมอง ของสังคม มาถึงวันนี้ก็มีอาจที่จะกล่าวอ้างได้อย่างเต็มปากว่าตนเองยังดำรงตนอยู่ในฐานะเช่นว่านั้น

ท่ามกลางบริบททางสังคมที่มีความซับซ้อน แตกต่างหลากหลาย และเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงด้วย อัตราร่งที่สูงยิ่งเช่นทุกวันนี้ กลับปรากฏว่ากระบวนการเรียนรู้ของมหาวิทยาลัยยังมีลักษณะแบบเดิมที่เน้น บรรยายในห้องเรียนอยู่มาก แม้ว่าจะมีหลักสูตรและรายวิชาจำนวนมาก มีการใช้เทคโนโลยีช่วยในการเรียน การสอนมากขึ้น เช่น เครื่องคอมพิวเตอร์ ระบบข้อมูลสารสนเทศ ฯลฯ แต่ก็ถือเป็นเพียงเครื่องช่วยซึ่ง โดยเนื้อหาสาระมิได้แตกต่างกันมากนัก เพราะกระบวนการเรียนการสอนยังมิได้เอื้อให้ผู้ศึกษาได้สัมผัสกับ

³ ใจมศักดิ์ ปิ่นทอง และคณะ, วิวัฒนาการของการบุกรุกที่ดินในเขตป่า, สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2535.

⁴ ไสนต์ จามริก และยศ สันตสมบัติ, บรรณาธิการ, ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา, สถาบัน ชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2536.

⁵ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ใน อภิชาติ พันธเสน, นโยบายและข้อเสนอในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ศึกษา จากประสบการณ์โครงการ คจก., สถาบันนโยบายศึกษา สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2535. และ มงคล ด่านธานีนท์, ป่าชุมชนอีสานกับ คจก., สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2535.

ของจริง ไม่ได้มีโอกาสสัมผัสกับผู้คนจริง ๆ ซึ่งมีชีวิตชีวาที่ทำให้เรารู้จักตัวเองมากขึ้น ให้เรารู้ว่าตนเองคิดอย่างไร และเรียนรู้ที่จะหลุดพ้นจากความเคยชินแบบเดิม ความเข้าใจเดิม ๆ และการคิดอยู่ในร่องเดิม ๆ

ขณะเดียวกันสภาวะการณ์นอกรั้วมหาวิทยาลัยนั้นเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก สืบเนื่องมาจากชุมชนชนบทและภาคเกษตรจำต้องดิ้นรนปรับตัวเพื่อความอยู่รอด และก็มีปรากฏการณ์การยอมรับภูมิปัญญาท้องถิ่นและภูมิปัญญาชาวบ้านอย่างกว้างขวางทั้งในประเทศและในเวทีสากล ความรู้นั้นมีอยู่ทุกหนแห่ง สังคมมีได้มีแหล่งความรู้เพียงหนึ่งเดียว และมหาวิทยาลัยก็มีอาจสถาปนาความเป็นสถาบันที่ผูกขาดความเป็นผู้รู้โดยตนเอง หรืออยู่ในฐานะที่เป็นศูนย์กลางของการเรียนรู้อีกต่อไปแล้ว ตรงกันข้ามสังคมมีแหล่งความรู้ที่หลากหลายมากขึ้น ดังนั้นการขยายฐานองค์ความรู้ให้กว้างขวางออกไปเป็นสิ่งจำเป็น กระบวนการผลิตความรู้และสิ่งที่เรียกว่า "วิชา" จะต้องเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่มี "สติ" สามารถตรึงตรองและทบทวนตัวเองได้ ปรับปรุงเปลี่ยนแปลง เปิดกว้างและยอมรับความรู้จากแหล่งอื่น ๆ ได้ รู้เท่าทันสิ่งที่ตัวเองรู้ ตระหนักถึงความรู้ของตน และอาจพบว่าที่ผ่านมานั้นตัวเองคิดผิดไป มีอคติบางอย่าง การตระหนักถึงเช่นนี้ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจใหม่ ๆ การเรียนรู้คนอื่นช่วยให้เราค้นพบคุณค่าของตนเอง เข้าใจตนเอง และค้นพบความอยากรู้ใหม่ ๆ ได้ และสามารถเรียนรู้จากแหล่งความรู้ที่หลากหลายมากขึ้น เป็นการขยายฐานแห่งการเรียนรู้ของสังคมให้เข้มแข็งและกว้างขวางออกไป

ท่ามกลางความหลากหลายของแหล่งความรู้ในสังคม บทบาทของมหาวิทยาลัยย่อมมิใช่ผู้ที่ชี้ถูกชี้ผิดว่าความรู้ใดดีหรือไม่ดี ถูกต้องหรือไม่ถูกต้อง แต่คือ ผู้ที่เอื้ออำนวยให้เกิดการเรียนรู้ จัดเวทีให้ผู้คนได้เรียนรู้ ถกปัญหา แลกเปลี่ยนประสบการณ์ความรู้โดยเสริมการพิจารณาในวงวิชาการ เป็นตัวกลางในการประสานความเข้าใจและเชื่อมโยงเครือข่ายการเรียนรู้ เป็นช่องทางที่ให้ความรู้อันหลากหลายขึ้นมาแสดงตน และให้แง่คิดมุมมองทางวิชาการที่เป็นประโยชน์กับสังคมในขณะนั้น ๆ ซึ่งที่ผ่านมามหาวิทยาลัยได้ตระหนักถึงบทบาทของตนในแง่นี้ และได้ทำหน้าที่ในส่วนนี้้น้อยกว่าที่ควร

สภาพการณ์ที่สังคมกำลังเผชิญกับวิกฤตเศรษฐกิจเช่นที่เป็นอยู่นี้ หากจะมองให้ลึกซึ้งลงไปแล้ว วิกฤตนี้ไม่ใช่เรื่องของเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว และการแก้ไขวิกฤตก็ไม่เพียงจะปล่อยให้เป็นการกิจของนักเศรษฐศาสตร์ หรือผู้เชี่ยวชาญด้านการเงินการธนาคาร หรือแม้แต่ผู้เชี่ยวชาญบางสาขาแต่ฝ่ายเดียวเท่านั้น หากแต่จำต้องอาศัยฐานจากองค์ความรู้ที่กว้างขวางกว่าเพียงในมหาวิทยาลัยและหลากหลายแง่มุม ต้องการการระดมความคิดสติปัญญาและความร่วมมือจากทุกส่วนของสังคม เป็นภารกิจร่วมกันของทั้งสังคมในการฝ่าวิกฤตครั้งนี้ ท่ามกลางสภาวะดังกล่าวเครือข่ายการเรียนรู้จึงกลายเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่งสำหรับสังคมไทย

และหากเห็นว่าการดำรงอยู่ของสังคมชนบทมีคุณค่าและความหมายต่อสังคมไทยแล้ว เครือข่ายการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยก็อีกเป็นส่วนหนึ่งที่ต้องสร้างให้เกิดขึ้น เพื่อสร้างสรรค์กระบวนการเรียนรู้ที่สามารถเป็นแหล่งภูมิปัญญาของสังคมไทยในเรื่องนี้ได้ กระบวนการเรียนรู้ชนบทศึกษามีได้เป็นการเรียกเรื่องเรื่องเนื้อหาวิชา เป็นต้นว่า เปิดหลักสูตรใหม่ หรือเพิ่มรายวิชาแต่คือ การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ให้กว้างขวางออกไปนอกรั้วมหาวิทยาลัย เป็นการเปิดช่องทางให้เกิดการเรียนรู้ ให้ผู้ศึกษาได้สัมผัสกับของจริง ที่ผ่านมามหาวิทยาลัยมักจัดการศึกษาในแนวตั้งทั้งหมด จึงควรมีการขยายเครือข่ายการเรียนรู้ให้กว้างขวางออกไปในแนวนอนให้มากขึ้น เพื่อเปิดโอกาสในการเรียนรู้ให้กว้างหลากหลายมากขึ้น

การมีเครือข่ายการเรียนรู้ไม่น่าจะหมายถึงการมีเพียงเครือข่ายข้อมูลร่วมกันหรือมีระบบคอมพิวเตอร์เชื่อมต่อกันแต่เพียงอย่างเดียว และเน้นเรื่องเช่นนี้เป็นหลักเท่านั้น แต่ที่สำคัญเป็นเงื่อนไขพื้นฐาน อันได้แก่ การที่ (แต่ละมหาวิทยาลัย) มีความตื่นตัวในการเรียนรู้และมาเชื่อมโยงกัน จึงเกิดเป็นเครือข่ายที่หลากหลายเป็นวงซ้อน ๆ กันไป และขยายวงออกไปเชื่อมโยงกับชุมชน กลุ่ม องค์กร สถาบัน องค์กรพัฒนาเอกชน และเครือข่ายการเรียนรู้อื่น ๆ ที่อยู่นอกมหาวิทยาลัย การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ไม่สามารถจัดตั้งได้โดยการกำหนดจากบนลงล่างตามแบบราชการ แต่ต้องเกิดจากความสนใจร่วมกันมาเชื่อมโยงกันจึงจะเกิดเป็นเครือข่ายขึ้นมาได้

การพิจารณาเรื่องเครือข่ายการเรียนรู้นั้นมองได้หลายระดับ หลายมิติ ทั้งเครือข่ายภายในสถาบันอุดมศึกษาเอง ระหว่างสถาบัน และเครือข่ายที่เชื่อมโยงกับภายนอกสถาบัน ในระดับจุลภาคอาจมองเครือข่ายระหว่างบุคคลเป็นต้นว่า เครือข่ายระหว่างผู้เรียนกับผู้สอน ผู้สอนกับผู้สอน นักศึกษากับนักศึกษา นักวิชาการ / นักศึกษากับชาวบ้าน ข้อมูลจากรายงานผลการศึกษา และการสัมภาษณ์เพิ่มเติมพบว่าแต่ละภาคไม่มีความแตกต่างกัน โดยในส่วนของสถาบันการศึกษาด้วยกันเองนั้นเครือข่ายการเรียนรู้ในทุกระดับที่กล่าวมานี้ยังไม่ปรากฏเป็นรูปธรรม ยังไม่มีการจัดตั้งจนกลายเป็นสถาบัน หรือมีลักษณะเป็นทางการ แม้ว่าจะมีความคิดคล้าย ๆ กันว่าน่าจะมีการประสานเป็นเครือข่ายที่มีการเชื่อมโยงกันเป็นกลุ่มเป็นก้อนอย่างเช่นเป็นสมาคม แต่ก็ยังไม่เคยปรากฏ เท่าที่มีอยู่ส่วนใหญ่จะเป็นการรู้จักกันเป็นส่วนตัว หรือเคยร่วมงานกันมา ซึ่งจำกัดอยู่ในวงแคบ ในส่วนของเครือข่ายระหว่างสถาบันกับสถาบันก็มีน้อยมากเช่นเดียวกัน ที่มีอยู่ก็เป็นลักษณะของการรู้จักกันเป็นส่วนตัว มิใช่เป็นความร่วมมือระหว่างสถาบันแต่อย่างใด

ส่วนเครือข่ายระหว่างสถาบันอุดมศึกษากับภายนอกก็มีให้เห็นอยู่ในระดับที่เข้มข้นแตกต่างกันไปเช่นในกรณีของภาคอีสานและภาคเหนือ จะมีความแนบแน่นกับเครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชน ชุมชน องค์กรชุมชนค่อนข้างมาก แต่ก็เฉพาะจุดเฉพาะส่วนไม่อาจกล่าวได้ว่าเป็นเช่นนี้ทั้งหมด ขึ้นอยู่กับตัวบุคคลด้วยว่าอาจารย์ท่านนั้น ๆ เป็นที่รู้จักกว้างขวาง หรือออกไปร่วมงานกับบุคคล กลุ่มองค์กรนอกสถาบันการศึกษา มากน้อยแค่ไหน เช่นในการลงพื้นที่ศึกษา หรือการเชิญวิทยากรจากภายนอกมาเข้าร่วมก็มักจะจำกัดอยู่ในวงของผู้ที่รู้จักคุ้นเคยกัน หรือไม่ก็แนะนำกันต่อ ๆ ไป ในส่วนของภาคใต้ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันแต่มีความเข้มข้นน้อยกว่า

เครือข่ายการเรียนรู้ดังกล่าวนี้ มีตัวอย่างที่เกิดขึ้นแล้วหลายกรณีนอกจากเครือข่ายโครงการวิจัยที่ร่วมงานกันหลายสถาบัน เช่น โครงการวิจัย "วิวัฒนาการของการบุกกรุกที่ดินในเขตป่า" ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากกรมป่าไม้ ธนาคารโลก รัฐบาลญี่ปุ่น MIDAS AGRONOMICS Co., LTD. และคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการ "ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา" โดยความร่วมมือของสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น คณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชนบท (กป.อพช.) ภาคเหนือและภาคอีสาน และสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา "เครือข่ายการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนา" ซึ่งเป็นความร่วมมือทางวิชาการระหว่างสถาบันวิจัย 3 สถาบัน คือ สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น สถาบัน

วิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งภายหลังเครือข่ายนี้ได้พัฒนาเป็น “สมาคมวิจัยเชิงคุณภาพแห่งประเทศไทย”

นอกจากนี้จากความเหลื่อมล้ำทางการศึกษา ทั้งโอกาสในการศึกษาและเนื้อหาสาระของวิชาที่ไม่เอื้อต่อผู้เรียนที่มีพื้นฐานเป็นคนจน หรือคนในภาคเกษตร ผนวกกับสภาพการณ์ที่ชาวบ้านได้รับผลกระทบต่อนโยบายของรัฐในเรื่องการจัดสรรทรัพยากรที่ไม่เท่าเทียม ทำให้ชาวบ้านคิดที่จะมีการจัดตั้ง “มหาวิทยาลัยชาวบ้าน” ขึ้น เช่นที่ดำเนินในแวดวงเครือข่ายสวัสดิการชุมชนและกลุ่มสัจจะออมทรัพย์แบบจังหวัดสงขลา โดยจัดกระบวนการเรียนรู้ขึ้นเอง เป็นการเรียนรู้ชนบทศึกษาจากชีวิตจริงที่เน้นภาคปฏิบัติและภูมิปัญญาชาวบ้านมากกว่าจะเป็นการเรียนรู้ทางด้านทฤษฎี สิ่งที่จะเกิดขึ้นนี้ถ้ามีการร่วมมือกันเกิดขึ้นก็จะเป็นการเสริมจุดแข็งจุดอ่อนในด้านชนบทศึกษาระหว่างชนบทศึกษาในมหาวิทยาลัยของรัฐและของประชาชนและเสริมเครือข่ายการเรียนรู้ให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น

3.2.4 จุดแข็ง จุดอ่อน และประเด็นปัญหาของกระบวนการเรียนรู้ในปัจจุบัน

1) การสอนกับการเรียน: แบบเดิมกับแบบใหม่

ก่อนการพิจารณาถึงเรื่องการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยที่ดำเนินอยู่ในมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ที่สำคัญในประเทศไทยนั้น มีความจำเป็นที่เราจะต้องกล่าวถึง เรื่องการสอน (teaching) และการเรียนรู้ (learning) ตามที่เป็นที่เข้าใจกันในปัจจุบันเสียก่อน ทั้งนี้เพราะแนวทางการจัดการเรียนการสอนระดับอุดมศึกษาของไทยที่เป็นอยู่และที่ควรจะเป็นนั้นล้วนแต่วางอยู่บนพื้นฐานของแนวความคิดของการเรียนการสอนแบบเดิมทั้งสิ้น

ตามพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2525) นั้น

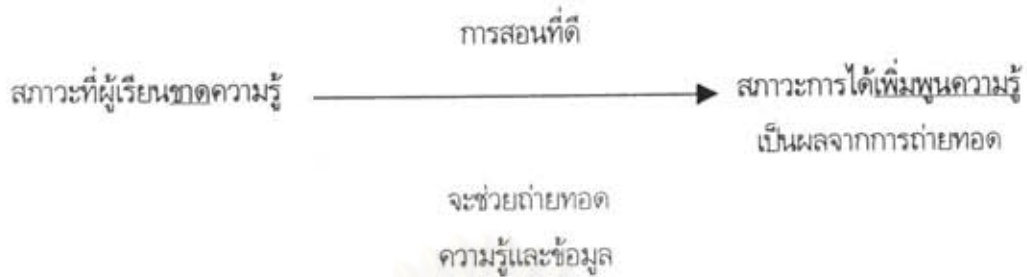
การสอน : การสอนหนังสือ การบอกกล่าว ชี้แนะ ให้ความรู้

การเรียนรู้ : การได้รับความรู้ การรับคำชี้แนะ บอกกล่าว

อาจมีบางคนที่ไม่มองไม่เห็นว่ ความแตกต่างของความหมายระหว่างสองคำข้างต้นมีความสลักสำคัญอันใด เพราะข้อแตกต่างเป็นเรื่องของคำพูดต่างคำกันอยู่แล้ว อย่างไรก็ตามเราก็เห็นว่า ความแตกต่างของความหมายของทั้งสองคำนี้เป็นประเด็นที่สำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เราจะพบความแตกต่างที่เกี่ยวกับโครงการวิจัยนี้ และนัยความหมายนี้ก็ต่อเมื่อเราหันมาพิจารณาในเรื่องลักษณะของความสัมพันธ์ของผู้ร่วมการเรียนรู้ที่มีการมีส่วนร่วมในระบบการเรียน การสอน รวมทั้งผลลัพธ์ที่ได้จากกระบวนการเรียนรู้นั้น ๆ ว่าเป็นการเรียนการสอนแบบเดิมหรือเป็นแบบใหม่

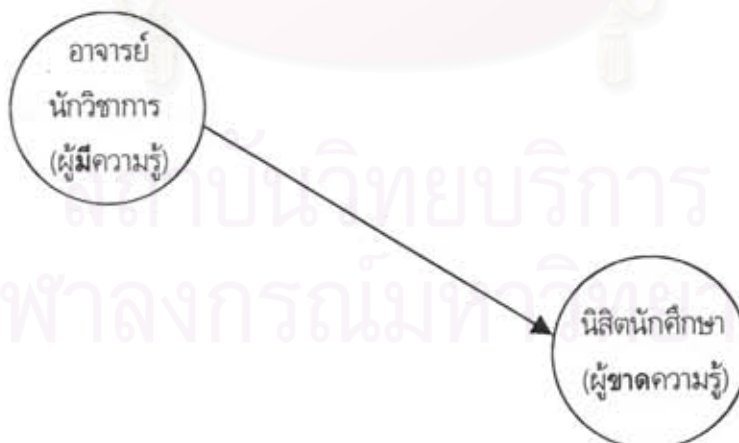
การเรียนการสอนตามระบบเดิมตามจารีตนั้น หมายถึง การสอนหนังสือที่มีครูเป็นผู้ให้ความรู้ หมายความว่า การที่ระบบการเรียนรู้ของคนเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับการจัดการที่มีลักษณะองค์กรแนวตั้ง ระบบการศึกษานี้เน้นการเรียนรู้แนวเดียว (linear education) การศึกษาเรียนรู้ภายใต้แนวทางนี้ถือได้ว่าเป็นการเรียนการสอนแบบที่ยึดเอาการสอนเป็นหลัก (teaching-based model)

แผนภาพที่ 3.2.4 ก. กระบวนการเรียนรู้แบบทางเดียว

ส่วนการเรียนการสอนในแนวใหม่นั้น เน้นการเรียนรู้เป็นหลัก (learning-based model) การพิจารณาการเรียนรู้ในแง่ที่เป็นระบบ ๆ หนึ่งนั้นต้องถือว่าได้รับอิทธิพลจากผลงานของ Kolb (1984)⁶ เขาเห็นความสำคัญของประสบการณ์การเรียนรู้ของคน และเห็นว่าคุณค่าของการเรียนรู้ของมนุษย์ และระบบการเรียนรู้ของคน ต่อมาแนวความคิดของเขาได้รับความสนใจสานต่อในการพิจารณาเรื่องระบบการเรียนรู้เกี่ยวกับเกษตรกรรมและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดย Peter Checkland and Kim Scholes⁷ รวมทั้งมีผู้นำแนวทางการเรียนรู้แนวนี้มาประยุกต์ในการวิเคราะห์โครงสร้างขององค์การโดยนักวิชาการด้านธุรกิจและด้านการบริหาร แนวความคิดในเรื่องวงจรของการเรียนรู้ (learning cycle) ของ Kolb ซึ่งอาจสรุปเป็นรูปภาพ (ดังแผนภาพที่ 3.2.4 ข) นั้น ถือว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งในการทำความเข้าใจต่อกระบวนการเรียนรู้ของคน

แผนภาพที่ 3.2.4 ข. แสดงความสัมพันธ์แนวตั้งทางเดียวในการสอนการเรียนรู้

⁶Kolb, D., *Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development*. New Jersey: Prentice-Hall Inc., 1984.

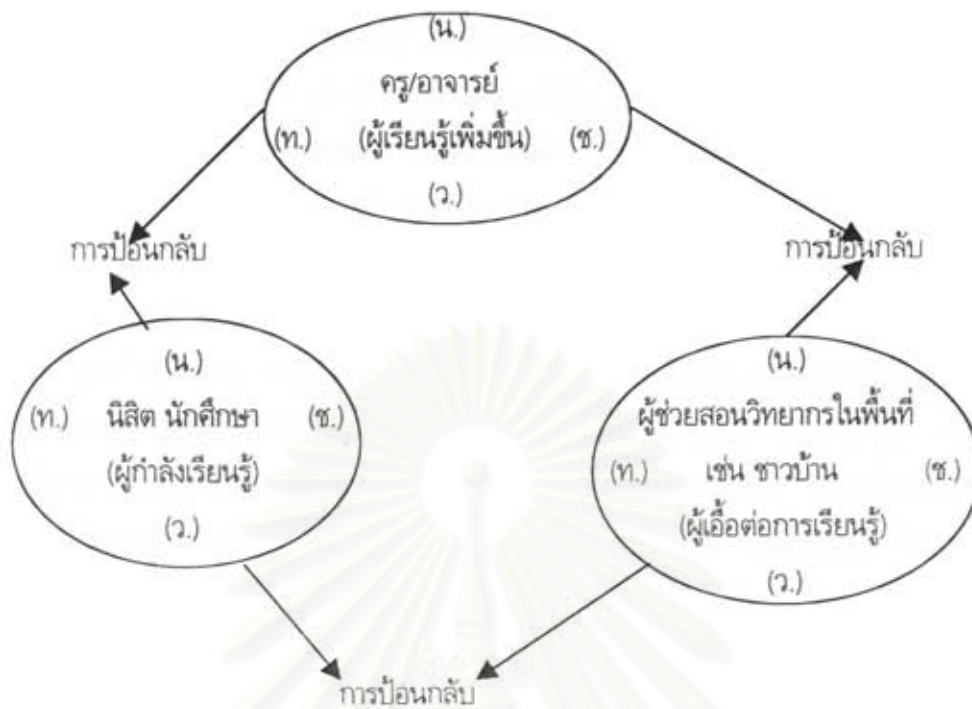
⁷Peter Checkland and Kim Scholes, *Soft System Methodology in Action*. New York: John Wiley and Sons, 1991.

ตามความเข้าใจของ Kolb นั้น การเรียนรู้ถือเป็นกระบวนการซึ่งมีทั้งกิจกรรมเชิงรูปธรรมและเชิงนามธรรมควบคู่กันไป กล่าวคือ มีกิจกรรมอันเป็นรูปธรรม มีการไตร่ตรองหรือระลึกได้ (reflection) มีการเชื่อมโยงกับสิ่งอื่นที่เกี่ยวข้อง (making connections) มีการตัดสินใจ มีการกระทำ แล้วก็มีการนึกไตร่ตรองผลของการกระทำที่เกิดขึ้นตามมาอีก ทั้งกระบวนการเช่นนี้เรียกว่า “วงจรการเรียนรู้” เราถือได้ว่าคนทุกคนมีหน้าที่ร่วมกันในการเรียนการสอนหรือการศึกษาย่อมมีวงจรการเรียนรู้ของตนอยู่ด้วยกันทั้งสิ้น ดังนั้นในทุกสถานการณ์ที่มีการเรียนรู้ขึ้น ผู้ที่มีส่วนร่วมในสถานการณ์นั้น ๆ ย่อมเกิดการเรียนรู้อันมีลักษณะเป็นกระบวนการอันเป็นวงจรการเรียนรู้ด้วยกันไม่มากก็น้อย ลักษณะของวงจรการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นภายในตัวของผู้มีส่วนร่วมในการเรียนรู้นั้นจึงเทียบเคียงกันได้ และควบคู่ขนานกันไประหว่างผู้ที่มีส่วนร่วมทั้งที่เป็นครู อาจารย์ นิสิต นักศึกษา รวมไปถึงผู้ช่วยหรือเจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องในการเรียนรู้ รวมทั้งชาวบ้านหรือชาวชุมชนที่เป็นผู้ร่วมวงปฏิสัมพันธ์นั้นด้วย จากคำอธิบายเช่นนี้เราจึงจะสามารถพิจารณาเปรียบเทียบความต่างความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในการพิจารณาตามแนวการเรียนการสอนตามแนวทฤษฎีวงจรการเรียนรู้กับแนวทางการเรียนการสอนแบบเดิมได้ดังแผนภาพที่ 3.2.4 ค.

แผนภาพที่ 3.2.4 ค. แสดงวงจรของการเรียนรู้ของคน (Kolb)

แผนภาพที่ 3.2.4 ง. แสดงความสัมพันธ์ระหว่างผู้ร่วมในสถานการณ์การเรียนรู้

2) การเน้นการสอนมากเกินไปกลายเป็นอุปสรรคของการเรียนรู้

แม้ว่าความคิดและกระบวนการทัศน์การพัฒนาใหม่ ๆ ได้แพร่หลายกว้างขวางและเป็นที่ยอมรับในหมู่นักวิชาการ ปัญญาชน ชนชั้นกลางและองค์กรพัฒนาเอกชน รวมทั้งในหน่วยงานราชการในระดับต่าง ๆ มากขึ้น จนกระทั่งได้เกิดกระบวนการระดมความคิดอย่างกว้างขวางทั่วประเทศ ดังปรากฏตัวเป็นกระแสสนับสนุนและเรียกร้องการปฏิรูปการเมือง และได้ผลลัพธ์ที่เป็นรูปธรรม คือแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 แล้วก็ตาม แต่อย่างไรก็ดีสิ่งที่แทบจะไม่เปลี่ยนแปลงไปให้ทันกาลเท่าที่ควรก็ยังมีอย่างน้อยอีก 2 อย่างคือ คติระบบราชการแบบเดิม ๆ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งกระบวนการเรียนการสอนแบบเดิม ๆ ของระบบการศึกษา ซึ่งนอกจากจะช่วยหล่อเลี้ยงภาวะเดิมที่ล้าหลังและล้าสมัยแล้ว ยังมักกลายเป็นสิ่งกีดขวางมิให้ผู้นำและผู้บริหารระดับสูง รวมทั้งบุคลากรในสถาบันอุดมศึกษาได้รู้สึกถึงแรงกระเทาะจากสภาพความเป็นจริงที่เปลี่ยนแปลงไปแล้ว เช่น ในกรณีของปัญหาท้องถิ่น โครงการสร้างโรงไฟฟ้าผาขยะ โครงการพัฒนาที่เกี่ยวข้องกับองค์กรท้องถิ่น โครงการพัฒนาหรืออบรมที่มุ่งเอาเด็ก เยาวชน เกษตรกร หรือแม่บ้านสตรีเป็นกลุ่มเป้าหมายในหลายพื้นที่ยังมีอยู่และมีงบประมาณอยู่ชัดเจน ทั้ง ๆ ที่ประชากรกลุ่มเป้าหมายนั้น ๆ แทบไม่มีเหลือค้างอยู่ในชุมชนแถบนั้น หรือถ้ายังมีอยู่บ้างก็เพียงชั่วครั้งชั่วคราว ไม่ได้ประกอบอาชีพแถบนั้นแล้ว เพราะอพยพไปทำงานไกล ๆ กัน หรือบางกรณีก็ถูกแทนที่โดยแรงงานต่างด้าวที่ค่าแรงถูกกว่าไปหมดแล้ว หรือในกรณีสถาบันอุดมศึกษา เรายังประจักษ์ถึงการเรียนการสอนในแบบยึดทะนุที่เน้นอาจารย์เป็นหลัก เน้นตำราเป็นหลัก และเน้นห้องเรียนเป็นหลักอยู่เช่นเดิม การสอนแบบนี้มักจะมีได้สนใจกระบวนการด้านผู้เรียนว่าเป็นไปอย่างไรบ้าง

..เวลานี้เราพูดถึงการศึกษา เราให้ความสำคัญแก่ "การสอน" มากกว่า "การเรียนรู้" ในทัศนะของผม การศึกษา คือ การทำให้เกิดการเรียนรู้ไม่ใช่การสอนอย่างเดียว .. ไม่ใช่มีแต่ห้องเรียน จะเป็นที่ไหนก็แล้วแต่ .. ทั้งครูและนักเรียนจะต้องเรียนรู้ด้วยกัน ไม่ใช่มีคนมาสอนอีกคนมารับ ถ้าลงรายละเอียดหมายความว่ายังจะต้องปรับหลักสูตร ปรับอะไรก็ปรับเปลี่ยน เพื่อทำให้เกิดกระบวนการที่ว่านั้น ..⁸

จุดเน้นในเรื่องนี้จึงมีได้อยู่ที่ฮาร์ดแวร์ (Hardware) แต่อยู่ที่ซอฟต์แวร์ (Software) กล่าวคือ ไม่เน้นการพิจารณาโครงสร้างด้านแข็ง หากมุ่งพิจารณาโครงสร้างละมุน ซึ่งได้กล่าวถึงไว้ในหัวข้อกระบวนการทัศน์ใหม่ และการเรียนรู้แนวใหม่ เราจึงจำเป็นต้องสร้างโอกาสให้กับผู้เรียนรู้จักชีวิตและให้เรียนรู้ด้วยประสบการณ์ ด้วยการสัมผัสด้วยตัวเองให้มากขึ้น โดยลดการเรียนรู้ข้อมูลหรือ "แบบยัดทะนาน" ให้น้อยลง (ดูตารางที่ 3.2.2 แสดงการเปรียบเทียบระหว่างวิธีเรียนแบบต่าง ๆ)

3) อุปสรรคที่สืบเนื่องมาจากการแยกขาดระหว่างการสอนและการวิจัย

ข้อมูลจากกรณีศึกษาในโครงการวิจัยตามภูมิภาคต่าง ๆ ประกอบกับข้อมูลที่ได้รับจากการสัมภาษณ์และพูดคุยนั้น ล้วนชี้ถึงปัญหาอุปสรรคอันเนื่องมาจากการแบ่งแยกการสอนกับการวิจัยโดยถือเป็นคนละกิจกรรมจึงเป็นคนละส่วนกันโดยสิ้นเชิง ในหลายกรณีอาจารย์ผู้สอนก็เน้นสอนตามตำราหรือตามประสบการณ์เดิมของผู้สอนเองโดยมิได้แสวงหาช่องทางให้มีการศึกษาจากผู้รู้แหล่งอื่น แม้คณาจารย์ผู้ร่วมโครงการวิจัยโครงการนี้หลายคนจะมีความคิดริเริ่มที่แหวกแนวออกมา ทำให้ห้องเรียนที่เคยนั่งเรียนกันแบบเดิม ๆ ขยายเป็นห้องเรียนในชนบทที่เป็นจริง แต่การบริหารจัดการมหาวิทยาลัยที่มีการแบ่งแยกงานสอนและงานวิจัยออกจากกันยังเป็นสภาพการณ์ปกติธรรมดาที่ดำรงอยู่ทุกเมื่อเชื่อวัน ความพยายามจะเชื่อมโยงกิจกรรมสองเรื่องนี้เข้าด้วยกันก็แทบจะเป็นไปไม่ได้เลย ถ้าหากผู้สอนมิได้เป็นคนทำงานวิจัยไปด้วย และต้องบังเอิญว่าเงื่อนไขด้านเวลาและตารางสอนต้องเอื้อต่อกันอีกด้วย องค์ความรู้ที่พัฒนาขึ้นมาจากกรวิจัยจึงมิได้ส่งผลต่อการพัฒนาการเรียนรู้เรื่องชนบทแต่อย่างใด

4) อุปสรรคในเชิงโครงสร้าง

ข้อนี้หมายถึงปมปัญหาอันเป็นที่มาของการแบ่งแยกจากกันโดยเด็ดขาดนั้นอยู่ที่ปัญหาเชิงโครงสร้างอันได้แก่ ประการแรก การแยกคณะวิชาแยกขาดจากสถาบันวิจัย ข้อนี้นำไปสู่ประเด็นข้างต้น (หัวข้อ 3) ประการที่สอง การที่ระเบียบการศึกษาไม่เปิดช่องทางแก่การศึกษานอกห้องเรียน และการไม่เอื้อให้มีการเทียบโอนการเรียนรู้จากโลกเป็นจริงและการปฏิบัติการวิจัยให้เป็นส่วนหนึ่งของการประเมินผลการเรียน ประการที่สาม การปิดหนทางที่นิสิตนักศึกษาจะเรียนข้ามสถาบันและข้ามภูมิภาคโดยไม่มีทั้งระเบียบการเรียน

⁸นิธิ เอียวศรีวงศ์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, "นักการเมืองไม่เคยมีพลังบันดาลใจ.." เนชั่นสุดสัปดาห์ 10-16 มกราคม 2540.

ที่เปิดช่องทางการลงทะเบียน การไม่มีความเคลื่อนไหวทางวิชาการและการเรียนการสอนข้ามสถาบันและข้ามภูมิภาค สภาพเหล่านี้ทำให้การเรียนรู้อย่างผลให้เกิดความคับแคบ นิสิตนักศึกษา ณ มหาวิทยาลัยใด มหาวิทยาลัยหนึ่ง เช่น นิสิตที่มีภูมิลำเนาส่วนใหญ่เป็นชาวเมือง มีโอกาสเรียนรู้แต่ในปริมนทลทางภูมิศาสตร์ที่จำกัดเท่านั้น และ ประการที่สี่ การไม่เปิดโครงสร้างที่เอื้อให้นิสิตนักศึกษาได้ปฏิบัติงานในบริบทของการทำงานในชุมชน ทำให้นักศึกษาขาดโอกาสเรียนรู้จากการเข้าร่วมในบริบทใหม่ ๆ ของความรู้นอกห้องเรียน ซึ่งก็คือบริบทของการประยุกต์ความรู้เพื่อแก้ปัญหาการพัฒนา

3.2.5 ประโยชน์ของโครงการวิจัยในสายตาของคณะวิจัยที่เข้าร่วมโครงการนี้

จากรายงานผลการวิจัยประกอบกับข้อมูลที่ได้จากสัมภาษณ์คณะผู้วิจัยภาคใต้ ภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือล้วนกล่าวในทำนองเดียวกันว่า การทำโครงการวิจัยครั้งนี้ได้เป็นประโยชน์และก่อให้เกิดผลลัพธ์ในแง่บวกหลายประการต่อวงวิชาการด้านชนบทศึกษาทั้งทางตรงและทางอ้อมหลายประการ ได้แก่

1) เป็นการเปิดเวทีให้บุคลากรที่เกี่ยวข้องกับชนบทศึกษาทั้งหลายได้มีโอกาสได้มารู้จักกัน แลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกันและกัน ถือว่าเป็นการนำร่องหรือเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยที่เป็นรูปธรรมก็ว่าได้ ซึ่งนอกจากจะเป็นการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ภายในสถาบันและระหว่างสถาบันอุดมศึกษาด้วยกันแล้ว ยังเป็นการเปิดช่องให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ระหว่างมหาวิทยาลัยกับแหล่งความรู้นอกรั้วมหาวิทยาลัยอีกด้วย ได้แก่ ชุมชน และองค์กรพัฒนาเอกชน ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่ไม่ปรากฏให้เห็นได้บ่อยนักโดยเฉพาะด้านชนบทศึกษาซึ่งในบางภูมิภาคกล่าวได้ว่าเป็นครั้งแรก

2) เป็นการจุดประกายให้ผู้สอน และผู้ที่เกี่ยวข้องในการจัดการเรียนการสอนชนบทศึกษาได้ลุ่มคิดและหันมาทบทวนกระบวนการจัดการเรียนการสอนด้านชนบทศึกษาทั้งในด้านเนื้อหาวิชา และวิธีการเรียนการสอนที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

3) การที่ผู้สอนได้มีโอกาสระดมความคิดเห็น แลกเปลี่ยนแนวคิดประสบการณ์ในการจัดการเรียนด้านชนบทศึกษากับเหล่าคณาจารย์จากต่างคณะ ต่างสถาบัน กับชาวบ้าน ผู้นำชุมชน และเจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชนรวมถึงนักศึกษา ทำให้มองเห็นปัญหาและกระบวนการเรียนรู้ชนบทในลักษณะภาพรวม มีมุมมองต่อปัญหาที่กว้างขึ้น และมีความเชื่อมโยงระหว่างกันมากขึ้น มองเห็นแนวทางที่จะปรับปรุงพัฒนาการเรียนการสอนด้านชนบทศึกษาบนพื้นฐานความเข้าใจและความร่วมมือระหว่างกันมากขึ้น

4) น่าจะเป็นจุดเริ่มต้นของการรวมตัวเพื่อสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ด้านชนบทศึกษา ซึ่งหากเครือข่ายนี้สามารถยืนยาวและมีความเข้มแข็งมากขึ้นได้ ในโอกาสต่อไปก็จะมีพลังในการผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายเพื่อแก้ไขปัญหาลุप्तรรคที่มีอยู่โดยเฉพาะปัญหาใหญ่ ๆ อย่างเรื่องเป้าหมายและทิศทางในการจัดการศึกษา ปัญหาโครงสร้างระบบการจัดการศึกษา เพื่อสร้างเงื่อนไขที่เอื้ออำนวยต่อการสร้างสรรค์กระบวนการเรียนรู้ชนบทไทยที่มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลต่อไป

บทที่ 4

ข้อเสนอแนะจากการสังเคราะห์ภาพรวม

บทที่แล้วได้นำเสนอแบบแผนการเรียนรู้ชนบทในโครงการวิจัยย่อยในแต่ละภาคไปแล้ว เมื่อได้ประกอบกับการสัมมนาต่าง ๆ ในโครงการชนบทศึกษาที่ผ่านมา ซึ่งผู้ทรงคุณวุฒิต่าง ๆ ได้เสนอแนวทางและทิศต่อการปรับปรุงคุณภาพของชนบทศึกษา และจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับชนบทศึกษาที่มีนักวิชาการได้ศึกษาไว้ก่อนแล้วนั้น และนำมาประมวลกันแล้ว ผู้วิจัยก็พอจะสังเคราะห์ออกมาเป็นข้อเสนอแนะต่อแวดวงวิชาการ อาจารย์ผู้สอน นักวิชาการที่เกี่ยวข้อง หน่วยงานและสถาบันที่รับผิดชอบต่อการศึกษานี้ ทั้งเชิงความคิด และการปฏิบัติ หรือต่อนโยบายที่จะสามารถเอื้อต่อการกำหนดนโยบายจัดการการเรียนรู้ในการศึกษาเรื่องชนบทและชุมชนต่อไปในอนาคตได้

ภาพรวมของข้อเสนอแนะในแบบแผนการเรียนรู้ชนบทที่จะนำเสนอต่อไป ประมวลสังเคราะห์จากรายงานการวิจัยโครงการย่อยทั้ง 6 โครงการ ซึ่งรวบรวมข้อมูลจากหลายแหล่งที่มา เช่น ทั้งจากนักวิชาการ อาจารย์ผู้สอน นักพัฒนาเอกชน ผู้นำชุมชน เป็นต้น และจากการสัมภาษณ์หัวหน้าโครงการที่สามารถติดต่อได้ รวมถึงการศึกษาของผู้วิจัยที่ได้จากเอกสารการสัมมนาต่าง ๆ และรายงานการวิจัย หรือหนังสือ บทความที่เกี่ยวข้องกับชนบทศึกษา การนำเสนอได้ยึดประเด็นที่สรุปได้จากการประมวลผลการวิจัยโครงการย่อยทั้ง 6 โครงการเป็นหลักเสริมด้วยทัศนะความคิดเห็นที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาครั้งนี้ที่รวบรวมได้จากแหล่งอื่น ๆ

ประเด็นที่ประมวลได้ได้จากการศึกษาของโครงการย่อยทั้ง 6 นั้น จะแบ่งเป็นข้อเสนอต่อฝ่ายต่าง ๆ 3 ฝ่าย ที่มีส่วนสำคัญอย่างมากต่อการกำหนดแนวทางการศึกษาชนบทในชั้นอุดมศึกษานับจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ได้แก่ 1) ชุมชนวิชาการโดยเน้นที่คณาจารย์ผู้สอน หรือนักวิชาการที่รับผิดชอบในการเรียนการสอนในมหาวิทยาลัยและสถาบันอุดมศึกษาต่าง ๆ 2) สถาบันการศึกษาต่าง ๆ ที่กระจายอยู่ทุกภูมิภาคทั่วประเทศ (มหาวิทยาลัย สถาบันราชภัฏ วิทยาลัย) และ 3) ทบวงมหาวิทยาลัยรวมทั้งกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบในการวางนโยบายด้านการศึกษา ข้อเสนอสำหรับแต่ละฝ่ายนั้นสามารถแบ่งเป็นประเด็นย่อยได้ 3 ประเด็น คือ ประเด็นแรกเกี่ยวข้องกับทัศนคติต่อการศึกษาชนบท ประเด็นที่สองเกี่ยวกับนโยบายการวางหลักสูตร และการเรียนการสอนชนบทศึกษา ประเด็นสุดท้ายเกี่ยวกับการให้ความสำคัญกับเครือข่ายการเรียนรู้ การเริ่มที่การปรับทัศนคตินั้นเป็นเรื่องสำคัญมาก ซึ่งจำเป็นต้องมีการปรับเปลี่ยนเป็นอันดับแรก เพราะหากที่เปลี่ยนแปลงไปจะทำให้พฤติกรรมได้รับการเปลี่ยนแปลงตาม นั่นคือต้องเห็นความสำคัญของชนบทก่อนที่จะปรับนโยบายหลักสูตรและการเรียนการสอนหรือเข้าใจถึงความจำเป็นต้องสร้างเครือข่ายในการเรียนรู้ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

4.1 ข้อเสนอแนะต่อผู้สอนและคณาจารย์ในมหาวิทยาลัย

ความจำเป็นที่ต้องพิจารณาถึงผู้สอนและคณาจารย์ในมหาวิทยาลัย เพราะผู้สอนหรือคณาจารย์เป็นกลุ่มบุคลากรที่สำคัญมีบทบาทในการกำหนดหลักสูตรกระบวนการเรียนการสอน และใกล้ชิดกับนิสิตนักศึกษา เมื่อสถานการณ์การรับรู้ของสังคมไทยเปลี่ยนไป หากผู้สอนยังเข้าใจบทบาทการเรียนการสอนใน

กระบวนการค้นแบบเก่า กล่าวคือเน้นแต่รูปแบบที่ผู้สอนเป็น “ผู้ให้ความรู้” เท่านั้น ผลที่ติดตามมาย่อมทำให้ การถ่ายทอดความรู้มีแนวโน้มในรูปแบบเดิม ๆ คือการบรรยายในห้องเรียน ตัวความรู้ก็คือแนวคิดทฤษฎี จากตำราโดยไม่ใส่ใจความเชื่อมโยงกับชนบทที่เป็นจริง ไม่เอื้อให้เกิดการนิยามภาพว่าชนบทมีลักษณะเป็นอย่างไร นักศึกษาเองก็ยังไม่เข้าใจถึงความสำคัญของการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทของเรียนเพื่อให้ผ่าน ๆ ไปตามหลักสูตรเท่านั้น แต่การเรียนรู้มีความหมายมากไปกว่านั้น ชุมชนวิชาการก็มีความสำคัญยิ่งไปกว่าที่คิด ไม่เพียง เป็นแหล่งที่ถ่ายทอดความรู้ และการสอนในตำราล้วน ๆ โดยไม่เชื่อมโยงให้เห็นภาพกับบริบทในสังคมไทย เนื่องจากวิชาการมีสัญชาติ ความรู้หรือหลักทฤษฎีที่ได้นั้นก็มาจากการสกัดจากบริบทสิ่งแวดล้อมของสังคม นั้น ๆ ถ้านำมาเรียนการสอนทั้งดุ้นโดยไม่มีการเชื่อมโยงหรือปรับใช้ให้เข้ากับสภาพสังคมที่ดำรงอยู่ ผู้เรียน ย่อมไม่เข้าใจว่าเรียนไปแล้วสามารถนำไปใช้หรือได้เข้าใจสังคมมากขึ้น คงเป็นการเรียนเพื่อสอบเท่านั้นหรือ บทบาทสำคัญของผู้สอนคือ เป็นทั้ง “ผู้รวบรวมความรู้จากชนบท” โดยเฉพาะการทำตัวเป็น “สื่อกลางที่ส่ง ผ่านองค์ความรู้” ซึ่งได้มาจากมุมมองที่มีหลายมิติ หลากแหล่งที่มา จากรายงานการวิจัย จากผู้รู้หรือตำรับ ตำราศาสตร์ต่าง ๆ จากชุมชนที่เราเข้าไปศึกษา ปรากฏชาวบ้าน และอื่น ๆ รอบตัวในหมู่บ้านล้วนแล้วแต่ เป็นครูที่ดี และเป็นองค์ประกอบของการเรียนรู้ที่ดีด้วย

นอกจากนี้อาจารย์ผู้สอนยังเป็นผู้อำนวยโอกาสให้เกิดการเรียนรู้แก่นักศึกษา เช่น มีการจัดให้นัก ศึกษาได้ลงภาคสนามในชนบท ซึ่งตัวผู้สอนก็ต้องร่วมเรียนรู้ไปกับนักศึกษาด้วย การที่จะเกิดการเรียนรู้ที่ เปิดกว้างมากขึ้น มีความเข้าใจที่ต้องแท้ในการศึกษาชนบท ดังนั้นชุมชนวิชาการจะต้องตระหนักถึงความ สำคัญของบทบาทตนเอง โดยเริ่มจากการเปลี่ยนแปลงมุมมองและทัศนคติต่อการศึกษาชนบท อันจะนำมาซึ่ง การปรับรูปแบบการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับทัศนคติที่เปลี่ยนไป ซึ่งการเปลี่ยนแปลงการเรียนรู้ก็จะเห็น ความสำคัญของการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ที่จะก่อให้เกิดการเรียนรู้กว้างขวางและหลากหลายยิ่งขึ้น โดยมีราย ละเอียดที่จะกล่าวดังต่อไปนี้

4.1.1 ความจำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลงมุมมองและทัศนคติต่อชนบทและชนบทศึกษา

อาจารย์ผู้สอนหรือนักวิชาการต้องให้ความสำคัญกับชนบท โดยเฉพาะต้องมีทัศนคติที่ดีต่อสังคม ชนบทที่เป็นภาพสะท้อนของท้องถิ่นของสังคมไทย การศึกษาชนบทก็เหมือนการเรียนรู้ที่จะเข้าใจตนเอง เข้า ใจรากเหง้าของตนเอง ต้องรู้ว่าชนบทมีศักยภาพ มีศักดิ์ศรี มีภูมิรู้ที่คนรุ่นหลังควรสืบทอด มีภูมิปัญญาที่ไม่ ยิ่งหย่อนกว่าภูมิปัญญาแหล่งอื่นหรือแม้แต่ของตะวันตก ภูมิรู้ต่าง ๆ เหล่านั้น จริง ๆ แล้วก็เป็นทฤษฎีแต่ไม่ ได้มีใครจดจารไว้หรือนำมากเป็นหลักสูตรการเรียนการสอน

ดังนั้นจึงไม่ควรยึดติดกับการมองชนบทในฐานะของกลุ่มคนหรือชุมชนที่เป็นปัญหาที่รัฐหรือผู้รู้ใน ส่วนกลางจะต้อง “ให้ความรู้” และเปลี่ยนแปลงความเป็นตัวตนของเขาแต่เพียงประการเดียว จากความที่มีอคติ หรือการยึดค่านิยมการพัฒนาความก้าวหน้าที่วัดกันด้วยวัตถุ ผลคือทำให้ไม่เข้าใจชนบท ไม่สามารถมีมุมมอง ที่เปิดกว้างในการศึกษาชนบท และคิดว่าถ้าสอนโดยยึดทฤษฎีตะวันตกน่าจะดีกว่าและถูกต้อง แต่มิได้เข้าใจว่า ทฤษฎีและวิธีการเหล่านั้นสอดคล้องและเหมาะสมกับสภาพสังคมชนบทไทยหรือไม่ ที่ปรากฏก็คือการสอนกัน ตามจารีตแบบฝรั่งที่ลอกเลียนต่อ ๆ กันมาหลายสิบปีไม่มีการเปลี่ยนแปลง

ในแง่ของแนวความคิดและทฤษฎีชนบทศึกษาย่อมต้องเปลี่ยนแปลงไปจากที่เคยสอนแต่เฉพาะทฤษฎีจากตำราที่ว่าตาม ๆ กันไปเท่านั้น ผู้สอนจะต้องคำนึงถึงว่าวิชาการเหล่านั้นต้องสอดคล้องและเหมาะสมกับสภาพสังคมชนบทไทยด้วย มีการคิด วิเคราะห์ปรับทฤษฎีต่าง ๆ ให้เหมาะกับการศึกษาและอธิบายสังคมไทยได้ ผู้สอนจึงจำเป็นต้องมีความรู้เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสาขาวิชาต่าง ๆ และเข้าใจในบริบทของแต่ละสาขาว่าเป็นอย่างไร แตกต่างกันอย่างใด ต้องรู้จักประยุกต์แนวคิดทฤษฎีต่าง ๆ ที่มีให้เข้ากับสังคมชนบทบ้านเรา การประยุกต์ใช้นั้น ผู้สอนจะต้องเข้าใจวิถีชีวิตของคนท้องถิ่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น การแก้ไขปัญหาของชาวบ้าน เนื่องจากการเรียนรู้ของชาวบ้านนั้นต่างไปจากการเรียนในระบบการศึกษาที่จัดขึ้น กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนมีลักษณะเป็นกระบวนการกลุ่มที่เรียนรู้ร่วมกัน เรียนรู้จากการปฏิบัติที่เป็นปัญหาในชีวิตจริง ดังนั้นผู้สอนจึงจำเป็นต้องพบปะแลกเปลี่ยนความรู้กันอยู่เนือง ๆ ทั้งกับผู้สอนด้วยกันเอง และต้องเรียนรู้ร่วมกับชาวบ้านอยู่เสมอ รวมทั้งยังต้องเข้าใจถึงความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกันระหว่างเมืองกับชนบทด้วย แม้จะยอมรับว่าชนบทศึกษามีความสำคัญ แต่ในการวิเคราะห์ย่อมต้องมองภาพอย่างเป็นระบบ โดยมองความเชื่อมโยงและการบูรณาการ (integration) ของสังคมทั้งเมืองและชนบทด้วย จึงจะเข้าใจถึงการปรับตัวของท้องถิ่นต่อกระแสโลกาภิวัตน์ว่า ท้องถิ่นรับปัญหาตรงนี้อย่างไรและสัมพันธ์กับเมืองอย่างไร แล้วหาทางแก้ไขอย่างไร ซึ่งผู้สอนและหลักสูตรต้องตื่นตัวที่จะก้าวตามให้ทันการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

นอกจากนี้ สิ่งที่อาจารย์ผู้สอนต้องระมัดระวังคือการที่นำอคติส่วนตัวหรือมุมมองส่วนตัวมาถ่ายทอดแก่นักศึกษาเพียงด้านเดียว แล้วใช้สถานภาพหน้าที่เลือกพื้นที่ที่สนับสนุนอคติของตนในการเรียนรู้ของนักศึกษา หรือให้ความจริงเพียงบางด้านแก่นักศึกษา ทำให้นักศึกษาเรียนรู้ภาพของชนบทที่บิดเบี้ยว เช่น มืดดำกับชาวเขา ก็จะบอกว่าชาวเขาเป็นผู้ตัดไม้ทำลายป่า ขยายยาเสพติด ก่ออาชญากรรม ทำให้นักศึกษามองคนชายขอบในแง่ร้าย ทั้งที่เขาก็เป็นสมาชิกร่วมแผ่นดินไทย และก็ไม่ได้รับสิทธิเท่าเทียมในการเป็นพลเมืองของประเทศนี้ ตรงนี้เป็นปัญหาความเข้าใจ และโลกทัศน์มุมมองของอาจารย์ในมหาวิทยาลัยเอง จึงควรมีโครงการเสริมสมรรถนะอาจารย์ผู้สอน หรือ สัมมนาแลกเปลี่ยนกันที่จะทำให้ผู้สอนมีมุมมองที่เปิดกว้างต่อชนบทศึกษา อีกทั้งการที่ในชนบทเองก็มีกลุ่มสังคมที่หลากหลาย การมองชนบทจึงต้องมีมิติที่หลากหลายไปด้วย และการศึกษาจะต้องพูดถึงความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชนบท พูดถึงมิติเชิงอำนาจในสังคมชนบท โดยไม่ชี้นำว่าฝ่ายใดถูกหรือผิด

4.1.2 ความจำเป็นที่จะต้องมีการปรับปรุงกระบวนการเรียนการสอน

หากมีการปรับเปลี่ยนมุมมองและทัศนคติต่อชนบทและชนบทศึกษาดังกล่าวแล้ว ก็ย่อมต้องมีการปรับปรุงกระบวนการเรียนการสอนตามไปด้วย ในเมื่อมีการยอมรับว่าองค์ความรู้อยู่ที่ชุมชนชนบท ไม่ใช่อยู่ในเพียงในรั้วระบบการศึกษาแต่แห่งเดียวเท่านั้น จากที่เคยเรียนอยู่แต่ในห้องเรียน เรียนแต่แนวคิดทฤษฎีในตำราเรียนซึ่งไม่เห็นความเชื่อมโยงระหว่างสิ่งที่ได้เรียนกับสภาพจริงของสังคมชนบท ย่อมจำเป็นต้องมีการลงพื้นที่ไปสัมผัสเรียนรู้ รับรู้เรื่องราวต่าง ๆ ร่วมกับชาวบ้าน จุดเริ่มที่ผู้วางนโยบายการอุดมศึกษาและผู้สอนควรตระหนักคือต้องเห็นว่าการลงพื้นที่เป็นการเรียนรู้ที่สำคัญเพราะเป็นกิจกรรมที่เสริมสร้างประสบการณ์ด้านการเรียนการสอนได้อย่างเป็นรูปธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นการได้ข้อมูลใหม่ ๆ ที่จะประโยชน์ต่อการ

เรียนการสอน อีกทั้งมหาวิทยาลัยที่ตั้งอยู่ในส่วนภูมิภาคก็มีได้อยู่ห่างไกลเกินกว่าจะเข้าไปเรียนรู้สภาพวิถีชีวิต วิถีคิด หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น และร่วมกิจกรรมที่จะนำประโยชน์มาสู่ผู้เรียนทั้งสองฝ่ายทั้งนักศึกษาและคนในชุมชนด้วย โดยเฉพาะนักศึกษาจะได้เรียนรู้วิธีการแก้ไขปัญหาของชาวบ้านที่เกิดจากการลองผิดลองถูก ถักปั่นคิดรู้จักศึกษาวิธีการแก้ไขปัญหาดังกล่าว (ภูมิปัญญาชาวบ้าน) แล้ววางกฎเกณฑ์ตามหลักฐาน และนำมาทดลองใช้ก็อาจจะช่วยแก้ปัญหาให้กับชุมชนอื่น ๆ ได้ไม่น้อยทีเดียว กรณีเช่นนี้ผู้สอนเองก็ได้พัฒนาเนื้อหา ความรู้และความเข้าใจต่อชุมชนได้เท่าทันและสอดคล้องต่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชน หรืออาจมีการทำวิจัยในประเด็นที่สนใจอีกด้วย

ดังนั้นการเรียนการสอนชนบทศึกษาควรเน้นการเรียนรู้โดยการปฏิบัติ (Learning by Doing) ให้ นักศึกษามีโอกาสได้ฝึกฝนปฏิบัติจากสภาพที่เป็นจริงในสังคมชนบท นักศึกษาน่าจะได้ทำกิจกรรมและแก้ปัญหาพร้อมกับชุมชน ซึ่งเป็นการเรียนรู้ร่วมกันทั้ง 2 ฝ่าย คือนักศึกษาจะได้พัฒนาจิตสำนึกต่อการทำงานและอาชีพได้จากการลงมือปฏิบัติจริงด้วย ก้ากับด้วยมุมมองที่การส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้โดยมองชนบทว่ามีศักดิ์ศรี มีศักยภาพ มีภูมิปัญญาที่สืบทอดกันมา เพื่อให้ได้เรียนรู้ร่วมกัน

สิ่งที่ควรคำนึงถึงก่อนออกไปศึกษาในภาคสนาม อาจารย์ผู้สอนควรบอกถึงวัตถุประสงค์ที่ชัดเจนแก่นักศึกษาและวัฒนธรรมของพื้นที่ที่จะลงไปศึกษา ก่อน เพื่อจะได้ไม่เป็นการสร้างปัญหาแก่ชุมชน ภายหลังจากการศึกษภาคสนามแล้วควรมีงานที่จะรองรับและเผยแพร่การออกไปศึกษาภาคสนามอย่างสม่ำเสมอ เช่น มีการจัดนิทรรศการ การแข่งขันทางวิชาการ หรือสนับสนุนการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ จัดสภากาแฟหรือเวที นักศึกษาเพื่อพูดคุย วิเคราะห์ อภิปรายแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับชนบท เป็นต้น

ประการถัดมา การจัดการเรียนการสอน ควรให้นักศึกษาเป็นศูนย์กลาง (student-centered education) เน้นวิธีการเรียนรู้ให้มากตอบสนองต่อความต้องการของแต่ละคน เริ่มจากการปรับเนื้อหาหลักสูตร ให้มีลักษณะเป็นสหวิชาการ มีมิติที่หลากหลายรอบด้าน เช่น เศรษฐกิจ สังคม การเมือง สิ่งแวดล้อม จิตวิทยา ในการทำงานร่วมกัน เป็นต้น

นอกจากเทคนิควิธีการเรียนการสอนแล้วสิ่งที่จะเกิดควบคู่กับการศึกษาในพื้นที่คือ การทำวิจัยที่สามารถนำมาใช้เป็นฐานข้อมูลเบื้องต้นในการพัฒนาหลักสูตรการเรียนการสอน และเป็นแหล่งข้อมูลสำคัญที่องค์กรหรือหน่วยงานอื่นสามารถนำไปใช้ภายภาคหน้าได้อีกด้วย ซึ่งผู้สอนไม่ควรอย่างยิ่งที่จะละเลย โดยเฉพาะงานวิจัยที่เกี่ยวกับชนบทในภูมิภาคที่ยังมีงานวิจัยจำนวนน้อย หรือหากกระจัดกระจายก็ควรมีการรวบรวมไว้เพื่อประโยชน์ดังที่กล่าวข้างต้น ยิ่งไปกว่านั้นในทางอ้อมก็เป็นวิธีหนึ่งที่จะทำให้เกิดเครือข่ายการเรียนรู้จากการติดต่อสัมพันธ์แลกเปลี่ยนกันระหว่างกลุ่มหรือองค์กรที่ต้องการใช้ข้อมูลร่วมกัน

4.1.3 ความสำคัญกับบทบาทของผู้สอนในการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้

การมีเครือข่ายการเรียนรู้ไม่ได้หมายถึงการมีอุปกรณ์อย่างเช่น คอมพิวเตอร์เชื่อมต่อกัน หรือมีเครือข่ายข้อมูลร่วมกันเท่านั้น แต่หมายถึงความตื่นตัวในการเรียนรู้และมาเชื่อมโยงกันของแต่ละมหาวิทยาลัย ซึ่งที่ผ่านมามหาวิทยาลัยมักจะจัดการศึกษาในแนวตั้งทั้งหมด จึงควรมีการขยายเครือข่ายการเรียนรู้ให้กว้างขวางออกไปในแนวนอนให้มากขึ้น เพื่อเป็นการขยาย "ฐานความรู้" และ "การเรียนรู้" ให้กว้างขึ้น อีกทั้งยังเป็นการ

เปิดโอกาสในการเรียนรู้ให้กว้างขึ้น หลากหลายมิติมากขึ้น โดยผู้เรียนได้สัมผัสกับของจริงเกิดเป็นเครือข่ายที่ หลากหลายเป็นวงซ้อน ๆ กันไป และขยายวงออกไปเชื่อมโยงกับชุมชน สถาบัน องค์กรพัฒนาเอกชนและ เครือข่ายการเรียนรู้อื่น ๆ ที่อยู่นอกมหาวิทยาลัย หรือระหว่างมหาวิทยาลัยด้วยกัน

การจัดการเรียนการสอนร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชน ปัจจุบันก็ยังมีอยู่น้อย และเป็นความสัมพันธ์ ส่วนตัว อย่างในกรณีของการที่คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้นำนิสิตที่เรียนสังคมวิทยาเมือง และสังคมวิทยาชนบท ลงพื้นที่ที่จังหวัดลำพูน ซึ่งเครือข่ายความสัมพันธ์ในพื้นที่มีความจำเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากจำนวนนิสิตที่ลงพื้นที่มีจำนวนมาก การติดต่อประสานงานก็อาจยุ่งยากได้ แต่ถ้ามีเครือข่ายก็ทำให้เกิดความรวดเร็วและความหลากหลายของมุมมองที่นิสิตจะได้รับดังที่อาจารย์ปรีชา คุวินทร์พันธ์ ได้กล่าวไว้

ปี พ.ศ. 2541 ที่ไปลงพื้นที่นั้น การประสานงานในพื้นที่ซึ่งก็ไม่ง่ายเหมือนกัน เพราะว่าเด็ก 70 คน จะลงไปอยู่ที่ไหนอะไรต่าง ๆ ที่นี้ก็ต้องมีการสำรวจพื้นที่ แล้วคงจะเป็นลักษณะเฉพาะของคณะรัฐศาสตร์ก็ได้ คือว่ามีสายสัมพันธ์เชื่อมกับภูมิภาคอยู่มาก เพราะมีรุ่นพี่ที่ไปเป็นข้าราชการ เป็นปลัดอำเภอ เป็นผู้ว่าราชการจังหวัดอะไรต่าง ๆ เราก็อาศัยประโยชน์ตรงนั้นว่าให้รุ่นพี่ช่วยดูแลหน่อย อันนี้ก็ช่วยแก้ปัญหาในท้องถิ่น ได้เหมือนกัน

นอกจากนี้ก็มีนักวิจัยท้องถิ่น นักพัฒนาท้องถิ่น NGO ทั้งหลาย เราก็ตั้งเข้ามาประสานในโครงการของเราด้วยเพื่อให้เห็นแง่มุมต่าง ๆ เจ้าหน้าที่ของรัฐ NGO แล้วก็นักวิชาการท้องถิ่น เราก็ต้องไปประสานกันไว้ก่อน"

เครือข่ายการเรียนรู้นั้นเป็นการแลกเปลี่ยนความรู้และการร่วมมือกันแก้ปัญหาหรือหาแนวทางที่จะ พัฒนาองค์ความรู้ร่วมกันระหว่างหลายส่วน อาจารย์ผู้สอนสามารถประสานกับองค์กรพัฒนาเอกชนในการนำ นักศึกษาลงพื้นที่ หรือการเชิญวิทยากรจากหน่วยงานต่าง ๆ มาบรรยายให้ความรู้แก่นักศึกษาหรือนำการ อภิปราย ขณะที่การทำงานพัฒนาชนบทหลักหนีวิชาการไม่ได้ เพราะฉะนั้น องค์กรพัฒนาเอกชนก็ต้องมา เชื่อมโยงกับมหาวิทยาลัย การวิเคราะห์ประเมินผลอะไรต่าง ๆ ก็ต้องอาศัยความร่วมมือจากอาจารย์ มหาวิทยาลัย บุคลากรที่ไปทำงานในองค์กรพัฒนาเอกชนจำนวนมากเป็นผลผลิตของมหาวิทยาลัย มีการจัด สัมมนาร่วมกันบ่อย ๆ

การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ที่เป็นจริงได้นั้นจะต้องมีการปรับทัศนคติทำที่ที่มีต่อกัน เช่น การมอง อาจารย์ที่มีเครือข่ายและทำงานร่วมกับองค์กรภายนอกเหล่านี้ในแง่ลบว่าเป็นเรื่องที่ "ผิดระเบียบ" ไม่ถูกต้อง ไม่ใช่งานราชการ เป็นต้น การที่มหาวิทยาลัยยอมรับปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำชาวบ้านบางท่าน ซึ่งมักเป็นที่ยอมรับของสังคมอยู่แล้วโดยการเชิญมาเป็นวิทยากรบรรยายพิเศษ เป็นเพียงการพยายามที่จะสร้างความชอบ ธรรมให้กับตนเองเท่านั้นหรือไม่เป็นสิ่งที่ต้องตรึงตรองกัน หรือการที่มหาวิทยาลัยแสดงออกว่ามีการยอมรับใน เชิงสัญลักษณ์ เช่น มอบปริญญาคุณวุฒิบัณฑิตกิตติมศักดิ์นั้น เป็นเพียงการยอมรับแบบฉาบฉวยเท่านั้นหรือไม่

4.2 ข้อเสนอแนะต่อมหาวิทยาลัยและสถาบันอุดมศึกษา

สถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษา อันได้แก่มหาวิทยาลัยและวิทยาลัยต่าง ๆ นั้น เมื่อมีการก่อรูป และจัดตั้งสถาบันมาระยะหนึ่ง กระทั่งมีการจัดโครงสร้างองค์กรและการจัดการเรียนการสอนที่ลงตัว มีตำรา

มีหลักสูตร มีวิธีปฏิบัติทั้งหลายถึงจุดที่ดูว่าจะลงตัวลงหลักปักฐาน มีขั้นตอนที่ชัดเจนแน่นอนแล้ว (Routine) ก็จะกลายเป็นสถาบันที่มีโครงสร้างในลักษณะแบบราชการ (Bureaucratic) ที่ตายตัว และแข็งกระด้าง ซึ่งในที่สุดกลายเป็นปัญหาข้อจำกัดโดยตัวของสถาบันเอง และอาจส่งผลถึงขั้นทำให้กระบวนการเรียนการสอนกลับเป็นตัวทำลายความสนใจใฝ่รู้ เพราะไม่ใส่ใจความรู้สึกนึกคิดของผู้เรียน การกระทำการต่าง ๆ จะกันไปโดยยึดตามขั้นตอน (Routine) ที่แข็งกระด้าง มีระบบระเบียบที่ชัดเจนตายตัว ให้ความสำคัญลำดับขั้นตอนที่ลงตัวเหล่านั้นมากยิ่งขึ้นกว่าผลลัพธ์

การจัดโครงสร้างสถาบันถ้าแข็งกระด้างจนไม่สามารถเรียนรู้และปรับตัวต่อสภาวะการณ์ใหม่ ๆ ในที่สุดก็จะทำลายกระบวนการเรียนรู้โดยปริยาย จนกลายเป็นอุปสรรคมหากาลที่มองไม่เห็นและชัดเจนไม่ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้ง ๆ ที่อาจจะเห็นว่าเป็นสิ่งที่ดี และน่าที่จะกระทำ แต่ก็ไม่สามารถที่จะทำให้เป็นจริงขึ้นมาได้ ถ้าไม่วิเคราะห์ให้ลึกลงไปก็จะตกอยู่ในสภาวะจำยอม

ดังนั้นเพื่อสร้างโอกาสเชิงโครงสร้างจึงจำเป็นต้องมีการปฏิรูปสถาบัน (Institutional Reform) เพื่อแก้ไขข้อจำกัดในระดับโครงสร้างทั้งหลายควบคู่ไปพร้อมกันด้วย ไม่ใช่เพียงเห็นว่าดีแล้วก็ยอมจำนนกับอุปสรรคต่าง ๆ โดยไม่ได้ผลักดันให้แปรไปสู่รูปธรรมที่เป็นจริง ในที่สุดผู้สอนที่มีความตั้งใจและผู้เรียนที่คัดค้านกระด้างกระเดื่องก็เกิดความท้อแท้ เบื่อหน่าย มีตัวอย่างผู้สอนมากมายที่ตกอยู่ในสภาพได้แต่ก้มหน้าถือปฏิบัติตามโครงสร้างเดิมไปเรื่อย ๆ ทั้ง ๆ ที่ในใจเห็นว่ามันมีปัญหา และเคยรู้สึกว่าจะแก้ไขให้ดีกว่าที่เป็นอยู่ได้ก็ตาม

4.2.1 ทศนคติต่อชนบทศึกษา

การจัดการศึกษาควรให้ความเคารพต่อภูมิปัญญาและองค์ความรู้พื้นบ้าน ซึ่งมีอยู่หลากหลายในแต่ละท้องถิ่น สถาบันการศึกษาควรหาทางรวบรวมและหาทางบูรณาการเข้ากับศาสตร์สมัยใหม่ เพื่อให้เกิดการพัฒนาองค์ความรู้ที่มาจากรากฐานของความเป็นไทย มหาวิทยาลัยน่าจะต้องหันมาให้ความสนใจ และเห็นควรให้ปราชญ์ชาวบ้านได้มีโอกาสถ่ายทอดด้วยตนเอง จะเป็นการสร้างความมั่นใจให้กับชุมชนชนบท และเสริมกระบวนการเรียนรู้ระหว่างชุมชนชนบทกับมหาวิทยาลัยให้มากขึ้น

มหาวิทยาลัยคงต้องตั้งคำถามกับตนเองว่าสภาพที่เป็นอยู่ของเรื่องเกี่ยวกับชนบทศึกษานี้ดีแล้วหรือ? การเรียนรู้ของมหาวิทยาลัยและนิสิตนักศึกษาเป็นการศึกษาจำเพาะพิชบางชนิด (เช่น ข้าว พืชไร่) สัตวบาล (เฉพาะสัตว์บางประเภท) ในคณะเกษตรศาสตร์ หรือบางวิชาในคณะสัตวแพทย์ หรือเป็นเพียงส่วนเสี้ยวในคณะสังคมศาสตร์ ซึ่งมีวิชาที่เกี่ยวข้องอยู่ 2-3 รายวิชา เช่น สังคมวิทยาชนบท สังคมวิทยาการพัฒนา เป็นต้น วิชาชนบทศึกษามีความจำเป็นไม่เฉพาะสำหรับนักศึกษาที่เรียนด้านสังคมศาสตร์เท่านั้น แต่จำเป็นสำหรับทุกสาขาวิชา รวมทั้งนักศึกษาที่เรียนทางด้าน "Hard Sciences" หรือสายวิทยาศาสตร์ด้วย เพราะส่วนหนึ่งน่าจะเป็นพื้นฐานความเข้าใจสังคมในประเทศตนเอง ในแง่ของวิชาการศึกษาทั่วไป หรือวิชาเลือก และในอีกส่วนหนึ่งนั้นอนาคตอาจจะต้องทำงานร่วมกับคนชนบทหรือไม่ก็ตาม น่าที่จะได้เรียนรู้ปัญหาจากหมู่บ้านของสังคมและได้รู้จักกับคนที่เขาจะทำงานด้วย ซึ่งบางมหาวิทยาลัยมิได้ให้ความสำคัญกับการเรียน

ชนบทศึกษาเท่าที่ควร เช่น การจัดตารางสอน ที่ผ่านมาไม่ได้ให้ความสำคัญกับวิชาชนบทศึกษา การจัดการตารางเรียนวิชาพื้นฐานต่าง ๆ ก็มักจะให้ความสำคัญกับวิชาทางด้านวิทยาศาสตร์ก่อน เป็นต้น

ช่วงเศรษฐกิจฟองสบู่เฟื่องฟู บางมหาวิทยาลัยได้มีการยุบสาขาวิชาที่เกี่ยวกับชนบทและวิชาที่เกี่ยวข้องกับการปกครองท้องถิ่น แล้วแทนที่หรือเปลี่ยนไปเป็นวิชาด้านการบริหารงาน อุตสาหกรรม หรือการตลาด เสียมาก เพราะมหาวิทยาลัยนั้นเชื่อมั่นว่าตลาดแรงงานต้องการ จบแล้วก็ไปทำงานในบริษัทเอกชน โรงงาน ในภาวะปัจจุบันน่าจะมีการทบทวนความเชื่อเช่นนี้ และคิดทบทวนที่จะฟื้นฟูหลักสูตรนี้ขึ้นมาใหม่ ทั้งนี้เพราะสถานการณ์เปลี่ยนไป บทบาทของชุมชนท้องถิ่นและการพัฒนาเศรษฐกิจ อุตสาหกรรมในท้องถิ่นมีความสำคัญสูงขึ้นอย่างเด่นชัด นักศึกษาจำเป็นต้องกลับมาสนใจท้องถิ่นของตนเอง จำเป็นต้องเรียนรู้และเข้าใจเพื่อสามารถสร้างสรรค์งานในท้องถิ่นของตนได้ เพราะสภาพการณ์เช่นนี้เมืองไม่มีงานให้ทำอีกแล้ว มหาวิทยาลัยควรหรือไม่ที่จะต้องทบทวนมุมมองและทัศนะต่อวิชาชนบทศึกษาเสียใหม่อย่างจริงจัง

4.2.2 ข้อเสนอในเรื่องการจัดหลักสูตรและการเรียนการสอน

ปัจจุบันการศึกษาในสถาบันอุดมศึกษาก็ยังปรากฏการเรียนการสอนที่เน้นผู้สอนและตำราเป็นหลัก แล้วยังทำการเรียนการสอนอยู่แต่ในห้องเรียนเช่นเดิม การสอนแบบนี้มักจะไม่นสนใจกระบวนการด้านผู้เรียนว่าเป็นไปอย่างไรบ้าง กล่าวคือเราให้ความสำคัญแก่ "การสอน" มากกว่า "การเรียนรู้" คำถามที่สำคัญคือแล้ว "การศึกษาที่แท้คืออะไร"

การศึกษาที่แท้ไม่จำเป็นต้องเรียนกันจากตำราเท่านั้น และไม่จำเป็นต้องอยู่แต่ในห้องเรียน ไม่ใช่อีกคนมาสอนอีกคนมารับเพียงอย่างเดียว การศึกษานั้นจะเป็นที่ไหนก็ได้แต่ทั้งครูและนักเรียนจะต้องเรียนรู้ด้วยกัน ซึ่งครูก็อาจเป็นใครก็ได้ ชาวบ้านหรือผู้ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่เราจะศึกษาที่มีใช้เฉพาะอาจารย์สอนในมหาวิทยาลัย ซึ่งอาจเป็นเพียงผู้ชี้แนะ มีใช้ชี้ถูกชี้ผิดต่อเรื่องต่าง ๆ ที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ กลุ่มนักวิชาการมนุษยศาสตร์ เช่น อาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้จัดตั้งมหาวิทยาลัยเที่ยงคืนขึ้น เพื่อให้โอกาสในการเรียนรู้แก่บุคคลที่สนใจที่จะศึกษาเรียนรู้ โดยไม่จำเป็นต้องเป็นนักศึกษาในมหาวิทยาลัยเท่านั้น การเรียนการสอนก็มีลักษณะเป็นการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันระหว่างนักศึกษาและอาจารย์ ประเด็นการพูดคุยก็ร่วมกันคิดว่าสนใจในเรื่องใด เช่น ความสุข คนจน เป็นต้น อีกทั้งยังมีการจัดสัมมนาร่วมกับองค์กรอื่น ๆ ทั้งองค์กรพัฒนาเอกชน สถาบันการศึกษาต่าง ๆ สื่อมวลชนซึ่งอยู่ภายนอกรั้วมหาวิทยาลัย ดังนั้นแล้วการศึกษาไม่บังคับว่าจะอยู่ในกรอบทฤษฎีตะวันตกหรือในกรอบรั้วสถาบันการศึกษาเหมือนที่ผ่านมา รวมไปถึงความจำกัดของอำนาจของสถาบันการศึกษาและนักวิชาการในการจัดการเรียนการสอนแต่เพียงฝ่ายเดียว การเรียนการสอนควรเปิดโอกาสให้ชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วม ชาวบ้านสามารถเสนอแนะเกี่ยวกับการจัดการการเรียนการสอนและหลักสูตรการศึกษา กำหนดปรัชญา นโยบายและแนวทางการดำเนินงานของสถาบันอุดมศึกษา ร่วมกันจัดการเรียนการสอนเพื่อให้การเรียนรู้นั้นเป็นไปในแนวทางการศึกษาที่แท้ และตอบสนองกับความต้องการของสังคมไทย

แนวทางการดำเนินงานของสถาบันอุดมศึกษาน่าจะใช้หลักการกำหนดจากฐานเบื้องล่างสู่เบื้องบน (Bottom up) ให้คนที่มีส่วนได้ส่วนเสีย มีส่วนรับผิดชอบกับการจัดการศึกษาของสถาบัน ในที่นี้จะต้อง

ค่านึงถึงองค์ประกอบของคณะกรรมการว่ามีผู้แทนจากชุมชน จากท้องถิ่นที่หลากหลายลักษณะ เช่น อาชีพ การศึกษา สถานภาพ ฯลฯ ด้วย อาจารย์สุพจน์ได้ยกตัวอย่างของสถาบันราชภัฏสงขลาที่เคยทำการร่างหลักสูตรโดยเชิญผู้รู้จากท้องถิ่น เชิญองค์กรพัฒนาเอกชนเข้ามา เพราะเป็นผู้รู้และมีประสบการณ์ มีการดึงเอากลุ่มคนหลากหลายเข้ามาทำงานร่วมกัน เข้ามาเป็นผู้สอนผู้บรรยาย ซึ่งมหาวิทยาลัยน่าจะมีการกำหนดออกมาเป็นนโยบายเลย และเสนอจะให้ทบวงมหาวิทยาลัยได้เห็นชอบด้วยจะได้มีการทำออกมาแนวเดียวกันทั่วประเทศ¹

การจัดการเรียนการสอนนั้น มหาวิทยาลัยควรสนับสนุนให้มีการลงศึกษาในพื้นที่จริง โดยให้คณาจารย์และนักศึกษามีโอกาสที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทจากการมีประสบการณ์ตรงมากกว่าการศึกษาจากตำราและกรอบแนวความคิดที่รับมาจากต่างประเทศซึ่งเป็นแนวความคิดที่เกิดขึ้นในบริบททางสังคมของประเทศนั้น มิใช่บริบทของชนบทไทย ถ้านักศึกษามีโอกาสได้เรียนรู้ชนบทจากการลงสัมผัสชุมชนชนบทด้วยตนเอง จะทำให้นักศึกษาได้รับรู้สังคมชนบทและเข้าใจสังคมไทยมากขึ้น อาจารย์สุพจน์ได้ยกตัวอย่างการที่นักศึกษาจะสามารถทำงานร่วมกับองค์กรชาวบ้าน เช่น การทำงานร่วมกับ อบต. ได้นั้น ต้องได้รับการศึกษาเรียนรู้ว่าท้องถิ่นคืออะไร มีค่านิยมอย่างไร และเราต้องทำงานร่วมกับเขาให้ได้โดยไม่มองว่าเขาเป็นตัวปัญหา² ซึ่งในหลักสูตรการเรียนการสอนที่ผ่านมายังไม่มีการให้ความสำคัญกับเรื่องนี้อย่างจริงจัง

การที่จะเรียนรู้ร่วมกับชาวบ้านได้นั้นจำเป็นที่จะต้องได้รับการสนับสนุนจากมหาวิทยาลัยในแง่การจัดการ มีนโยบายให้การเรียนการสอนที่เกี่ยวกับชนบทศึกษาต้องลงพื้นที่ ซึ่งมีใช่เป็นการบังคับแต่เป็นการตระหนักถึงความจำเป็นต่อกระบวนการเรียนรู้ โดยมหาวิทยาลัยต้องมีงบประมาณสนับสนุนในด้านการเดินทาง และประสานเครือข่ายกันกับองค์กรชุมชนทั้งภาครัฐและภาคเอกชน โดยสื่อสารให้องค์กรต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องได้รับรู้เมื่อนิสิตนักศึกษาลงไปปฏิบัติการในพื้นที่ หรือแม้แต่การสำรวจข้อวิพากษ์ในพื้นที่และขึ้นทำเนียบเอาไว้เป็นหมวดหมู่ ทั้งนี้เพื่อความสะดวกในการประสานงาน และเชิญมาร่วมกิจกรรมการเรียนการสอนในโอกาสต่อ ๆ ไปด้วย

การดำรงบทบาทในทางการพัฒนาด้านสังคมและชุมชนขององค์กรภาคเอกชนระบบราชการเหล่านี้ได้พัฒนาทรัพยากรแห่งการเรียนรู้ (resources for learning) ต่าง ๆ ขึ้นมากมาย เช่น สไลด์ วีดิทัศน์ สิ่งพิมพ์ในรูปแบบต่าง ๆ ดังนั้นอาจเป็นไปได้ที่จะร่วมกันหรือให้หน่วยงานพัฒนาเอกชนได้มีบทบาทในการจัดการเรียนการสอนทั้งที่จัดเป็นสถาบันหรือศูนย์เฉพาะ เช่น กรณีของสถาบันส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน หรือการจัดการสอนในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการเกิดการเคลื่อนไหวทางสังคม ก่อกระแสที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระดับโครงสร้าง ทำให้เกิดการตระหนักในปัญหาที่เป็นจริงมากขึ้น ในเรื่องการพัฒนาจิตสำนึก องค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรชุมชนจะมีความคล่องตัวมากกว่า ซึ่งอาจารย์ผู้รับผิดชอบในรายวิชานั้น ๆ น่าจะต้องเข้าร่วมในกระบวนการเรียนรู้ด้วย เพื่อเสริมในมิติที่เกี่ยวกับการแสวงหาความรู้และความหลากหลายของมิติในการมองปัญหา

¹สุพจน์ โกวิทยา, สัมภาษณ์ 22 พ.ย. 2542.

²สุพจน์ โกวิทยา, สัมภาษณ์ 22 พ.ย. 2542.

นอกจากนี้สิ่งที่สำคัญคือมหาวิทยาลัยน่าจะมียุทธศาสตร์ส่งเสริมให้มีการทำวิจัยเพิ่มมากขึ้น โดยต้องมีการปรับปรุงหลักสูตรและการเรียนการสอนในมหาวิทยาลัยเสียใหม่ โดยเน้นที่การสอนให้นักเรียนรู้จักคิด วิเคราะห์อย่างที่เป็นกรอบ คูปรัตน์ กล่าวไว้ว่า การเรียนการสอนไม่ใช่ “การป้อนความรู้” แต่ต้องเป็น “กระบวนการพัฒนาวิธีการเรียนรู้ได้ด้วยตนเอง” ให้ผู้เรียนสามารถใช้ความคิดและสติปัญญาในการวิเคราะห์ และตรวจสอบข้อมูลได้โดยไม่ต้องเชื่อหรือยอมรับในข้อมูลที่ได้รับเสมอไป และที่สำคัญสามารถพัฒนาขีดจำกัดความสามารถของนักศึกษาให้มีความคิดสร้างสรรค์ได้ ซึ่งการทำวิจัยก็เป็นวิธีการที่นักศึกษา อาจารย์ และชุมชนจะได้ฝึกทักษะและเรียนรู้ร่วมกันเข้าใจชนบท ซึ่งมหาวิทยาลัยจะต้องมียุทธศาสตร์และการจัดทำโครงการบริการวิชาการแก่ชุมชน ซึ่งจะทำให้อาจารย์ได้มีโอกาสศึกษา ค้นคว้าข้อเท็จจริงจากพื้นที่ เกิดองค์ความรู้ใหม่ ๆ ที่ทันสมัยเป็นการพัฒนาวิสัยทัศน์ และเป็นประโยชน์ต่อสังคม รวมทั้งส่งเสริมการผลิตตำราเกี่ยวกับชนบทศึกษาที่มีลักษณะเฉพาะและสอดคล้องกับแต่ละท้องถิ่นและภูมิภาค

จากการศึกษาพบว่าในมหาวิทยาลัยต่างจังหวัด โดยเฉพาะภูมิภาคเช่น ภาคตะวันออก และภาคใต้ ยังมีการทำวิจัยเกี่ยวกับประเด็นทางสังคมชนบทไม่มากนัก ส่งผลให้การเรียนรู้ที่สอดคล้องกับท้องถิ่นภูมิภาค มีฐานข้อมูลเบื้องต้นน้อยมาก

4.2.3 บทบาทสถาบันอุดมศึกษาในการเสริมสร้างเครือข่ายการเรียนรู้

การเรียนการสอนควรใช้หลักคิดเชิงระบบแบบละมุน² ซึ่งเน้นความเชื่อมโยงกับมิติมนุษย์ที่เกี่ยวกับสภาพความเป็นจริงของชีวิตชนบทด้วยการเรียนรู้ด้วยตนเอง อันมีลักษณะยืดหยุ่นปรับเปลี่ยนสอดคล้องกับข้อมูลที่ได้จากการเข้าไปสังเกตและร่วมกิจกรรมกับชาวบ้าน และเป็นการสร้างเครือข่ายในการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นในการเรียนรู้ชนบทศึกษาได้อย่างมีประสิทธิภาพ ผลที่ตามมาและสำคัญยิ่งคือ การศึกษาในระดับอุดมศึกษาของประเทศไทยจะได้มีการขยายฐานของความรู้และการเรียนรู้ในบริบทสังคมไทยที่มั่นคงและกว้างขวางขึ้น ทั้งนี้สถาบันอุดมศึกษาจำเป็นต้องมียุทธศาสตร์สนับสนุนให้เกิดขึ้น โดยการตั้งศูนย์ประสานงานกับชุมชนเพื่อสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ในท้องถิ่น รวมถึงการสถาปนาความสัมพันธ์กับองค์กรพัฒนาเอกชน เช่น ทำข้อตกลงความร่วมมือในด้านการส่งนักศึกษาไปฝึกงาน การนิเทศก์งาน การเชิญบุคลากรขององค์กรพัฒนาเอกชนมาสอนในบางวิชา บางหัวข้อ หรือบางกระบวนการ

สถาบันอุดมศึกษาควรให้หน่วยงานในมหาวิทยาลัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาชนบทได้มีทำงานร่วมกัน การฝึกอบรมร่วมกัน วิจัยร่วมกัน เช่น การวิจัยระบบการทำฟาร์ม วนศาสตร์ชุมชน กรณีสถาบันวิจัยและพัฒนา (RDI) ซึ่งเป็นเวทีที่ให้นักวิจัยหลายสาขาวิชาเข้ามาทำงานกัน องค์กรพัฒนาเอกชนบางองค์กรก็ให้มหาวิทยาลัยขอนแก่นจัดฝึกอบรมให้ผู้นำชุมชน องค์กรชาวบ้านวางแผนพัฒนาหมู่บ้าน โดยทั้งนักศึกษาและ

² ประภอบ คูปรัตน์, เอกสารประกอบการเรียนเรื่อง “ทิศทางการศึกษาของประเทศไทยในทศวรรษหน้า”, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 12 กรกฎาคม, 2536, หน้า 15.

³ เกี่ยวกับวิถีคิดระบบคิดแบบละมุนได้กล่าวถึงไปบ้างแล้วในบทที่ 2 หรือสามารถศึกษารายละเอียดได้จากงานเขียนของ Peter Checkland (อ้างแล้ว).

อาจารย์ก็ได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดฝึกอบรม หรือการร่วมกันสอนระหว่างอาจารย์ต่างมหาวิทยาลัยที่มีความเชี่ยวชาญชนบทศึกษาต่างแ่งมุมกัน โดยเฉพาะมหาวิทยาลัยในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑลน่าจะริเริ่มการเชิญอาคันตุกะผู้เชี่ยวชาญหรือเมธีวิจัยด้านชนบทศึกษามาเปิดการเรียนการสอนในวิชาหรือเปิดหลักสูตรสั้น ๆ ก็จะทำให้เกิดความตื่นตัวอย่างเป็นกระบวนการต่อปัญหาชนบท ซึ่งอยู่ “ขอบนอก” ของการรับรู้ ต่อไปอาจทำให้เกิดเครือข่ายที่กว้างขวางเป็นฐานการเรียนรู้และการพัฒนาชนบทอย่างต่อเนื่องและยั่งยืนในอนาคต

การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ระหว่างมหาวิทยาลัยนำมาซึ่งการเรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งอาจออกมาในรูปของการทำงานวิจัยร่วมกัน การจัดสัมมนา การให้นักศึกษาต่างมหาวิทยาลัยได้เรียนรู้ร่วมกัน อย่างการจัดให้นักศึกษาจากต่างสถาบันทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาคให้มาเรียนรู้ร่วมกัน เช่น การเรียนรู้ชนบทอีสานร่วมกันระหว่างมหาวิทยาลัยในเมืองหลวง เพราะนักศึกษาอุดมศึกษาในกรุงเทพฯ ส่วนใหญ่มีพื้นเพมาจากชนชั้นกลางถึงชนชั้นสูง ถ้าพื้นฐานความเข้าใจจำกัดอยู่แต่ภูมิภาคที่มหาวิทยาลัยตั้งอยู่เท่านั้น ก็ย่อมเป็นธรรมดาที่การเข้าใจปัญหาที่จะคับแคบ เมื่อการรับรู้จำกัด การแก้ไขปัญหาที่ย่อมจะมีข้อจำกัดไปในตัวและก่อช่องว่างมากขึ้น หากนักศึกษาจากกรุงเทพฯ ต้องการไปลงพื้นที่ที่ภาคใต้ 3 เดือนก็น่าจะทำได้ โดยให้อินหน่วยกิตไปเรียนที่มหาวิทยาลัยในภูมิภาคนั้นก็น่าจะสมารถมีระบบที่จะเป็นไปได้ ซึ่งเป็นการแก้ไขปัญหาเรื่องไม่มีพื้นที่หรือเวลาในการลงสนาม หากเห็นว่าสำคัญก็ต้องจัดเวลาให้ได้ มหาวิทยาลัยน่าจะร่วมกันกำหนดเป็นระเบียบที่เอื้อหรือกำหนดเป็นนโยบายในเรื่องนี้ได้โดยตรง เครือข่ายนั้นอาจเริ่มจากความสัมพันธ์ส่วนตัวระหว่างอาจารย์ผู้สอนที่มีอยู่แล้ว โดยจัดให้นักศึกษาได้ลงพื้นที่ศึกษาร่วมกันได้ แต่หากจะให้อยั่งยืนก็จำเป็นต้องได้รับความเห็นชอบหรืออย่างน้อยก็ทำให้สนับสนุนไม่ขัดขวางจากมหาวิทยาลัยด้วย

ปัจจุบันเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันอุดมศึกษา ไม่ว่าจะป็นระหว่างมหาวิทยาลัยและสถาบันราชภัฏในภูมิภาคเดียวกันไม่ค่อยมีมากนัก เครือข่ายการเรียนรู้ในลักษณะเช่นนี้มีอยู่ก็เป็นความสัมพันธ์ส่วนตัวระหว่างผู้สอนด้วยกัน หรือผู้สอนกับเจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน ขณะบางมหาวิทยาลัยมีการเชื่อมโยงกับมหาวิทยาลัยหรือหน่วยงานของต่างประเทศ เช่น การจัดการฝึกอบรมให้กับเจ้าหน้าที่ของประเทศลาวตามโครงการของมหาวิทยาลัยขอนแก่น เป็นต้น นอกจากนี้ในส่วนของภาคประชาชนได้มีการเคลื่อนไหวที่จะจัดตั้ง มหาวิทยาลัยชาวบ้าน และ มหาวิทยาลัยคนจน ขึ้นโดยชาวบ้านเป็นผู้จัดการเรียนการสอนเอง สถาบันนี้ก็จะป็นสถาบันการศึกษาหนึ่งที่จะจัดการศึกษาด้านชนบทโดยคนชนบท เพื่อคนชนบทด้วยตนเอง อันจะเป็นนิมิตที่ดีถ้าจะมีการร่วมมือกันเป็นเครือข่ายในการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพเสริมจุดด้อยของมหาวิทยาลัยที่เน้นแต่การเรียนในห้องเรียน ขณะที่มหาวิทยาลัยคนจนนั้นจะเน้นที่การปฏิบัติและเข้าใจชนบทในแ่งมุมต่าง ๆ อย่างลึกซึ้ง ทั้งในการแลกเปลี่ยนการเรียนการสอนหรือการร่วมมือกันศึกษาวิจัยในการสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับชนบทศึกษาต่อไป

4.3 ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

ปัจจุบันกระแสโลกาภิวัตน์ยังผลให้สภาวะการณ์แวดล้อมทั้งในชุมชนชนบทและในภาคเกษตรกรรมเกิดการเปลี่ยนแปลงไปมาก ในทำนองเดียวกันสภาพการณ์ที่ห้อมล้อมการเรียนการสอนในระดับอุดมศึกษานั้นได้เกิดจุดเปลี่ยนในด้านกระบวนการทัศน์ขึ้น ที่สำคัญได้แก่ การตระหนักถึงแนวความคิดทฤษฎีการพัฒนาที่

ยังยืนในการเคลื่อนไหวเพื่อแก้ปัญหาของชุมชนชนบทและชาวบ้าน ยังผลให้การศึกษาที่เกี่ยวข้องกับชนบทเกิดการปรับแนวความคิดและการเรียนการสอนในการศึกษาชนบทที่ต่างไปจากเดิม มีการพูดถึงและอภิปรายกัน ในชุมชนวิชาการด้านชนบทศึกษาที่สะท้อนความตระหนักถึงข้อจำกัดของการศึกษาชนบทภายใต้อุดมการณ์ "การพัฒนา" แบบเดิม อันมีลักษณะยึดติดกับภาพหรือกรอบคิดประเภท "มี/ไม่มี" "บน/ล่าง" "รู้/ไม่รู้" โดยคนที่รู้ต้องเข้าไปจัดการคนไม่รู้ให้รู้จักวางแผนให้เข้ามามีส่วนร่วม ที่ไหนที่ยังมีคนสนใจไปศึกษาวิจัยกันมาก ก็ยังเป็นเป้าหมายในการเข้าไปแก้ก็เจ้าการจัดการมากเท่านั้น ทำที่ที่มีต่อกันตามกรอบการมองแบบเดิมเช่นนี้เชื่อมโยงกับโครงสร้างอำนาจในสังคม

ในอดีตชนบทศึกษาไม่สำนึกในด้านมิติอำนาจหรือมิติตามแนวตั้งนัยอย่างชัดเจน ดังนั้นบทบาทของการวิจัยและการเรียนการสอนชนบทจึงมักเป็นการต่อยอดโครงสร้างอำนาจที่ดำรงอยู่เกี่ยวกับกระบวนการพัฒนา ระยะเวลาหลังชนบทศึกษาเปิดช่องทางให้ผู้คนได้รับรู้เข้าใจว่าความรู้สึกนึกคิดของคน "ถูกพัฒนา" นั้นเป็นเช่นไร แทนที่จะมองเห็นพวกเขาเฉพาะที่เป็นกลุ่มเป้าหมายของยุทธศาสตร์มุ่งพัฒนาเท่านั้น ถึงแม้ว่าเป้าหมายดั้งเดิมของการพัฒนาจะไม่เปลี่ยนแปลงก็ตาม แต่การตระหนักรู้ครั้งใหม่อาจก่อให้เกิดการตื่นตัวในการเรียนรู้ เกิดช่องทางการเรียนรู้ใหม่ ๆ ที่มีใช่เป็นเพียงการเรียนรู้แบบสำเร็จรูป ซึ่งการจะเปลี่ยนแปลงได้นั้นต้องกระทำในทุกระดับที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาทั้งในระดับปฏิบัติ นักวิชาการ นักศึกษา ชนบท นักพัฒนาเอกชน รวมถึงผู้บริหารสถาบันการศึกษามหาวิทยาลัย และที่สำคัญคือ ทบวงมหาวิทยาลัย อันเป็นสถาบันของรัฐที่กำกับดูแลนโยบายต่าง ๆ ในระดับมหภาค มีบทบาทหน้าที่ที่อาจขัดขวางหรือส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ที่ถูกต้องได้ ดังที่กล่าวไว้แล้ว

บทบาทของทบวงมหาวิทยาลัยและกระทรวงศึกษาธิการในเชิงนโยบายเป็นเรื่องที่สำคัญยิ่งต่อการจัดกระบวนการเรียนรู้ต่อชุมชนและชนบทไทย ถ้าทบวงมหาวิทยาลัยเอาจริงเอาจังและเห็นค่าของชนบทศึกษาว่ามีความสำคัญจริงดังว่าแล้ว ก็ต้องผลักดันเชิงนโยบายให้เป็นรูปธรรม นโยบายทั้งของมหาวิทยาลัย และทบวงมหาวิทยาลัยหรือกระทรวงการศึกษาใหม่ตาม พรบ.ปฏิรูปการศึกษา พ.ศ.2540 ต้องไปด้วยกัน เปิดไฟเขียวและทะลายกำแพงปัญหาอุปสรรคที่สร้างขึ้นระหว่างสถาบันทั้งหลาย และผลักดันมาตรการอันเป็นรูปธรรมให้สัมฤทธิ์ผลเป็นจริงขึ้นมาได้

4.3.1 การให้ความสำคัญกับชนบทศึกษา

ตามทัศนะเดิมที่ผ่านมาจบจนช่วงฟองสบู่แตกนั้น หลักการอันเป็นแม่บทของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ได้แก่ การยึดมั่นในแนวความคิดที่จะผลิตคนป้อนภาคอุตสาหกรรมและการบริการ นโยบายการผลิตบัณฑิตที่ผ่านมาก จึงเป็นการผลิตบัณฑิตโดยให้ความสำคัญกับภาคเศรษฐกิจอุตสาหกรรมและบริการมากกว่า การให้ความสำคัญกับการพัฒนาชนบท แต่ปัจจุบันนี้สถานการณ์ได้เปลี่ยนแปลงไปมาก ระบบราชการเองก็เล็กลง ภาคธุรกิจอุตสาหกรรมต่าง ๆ ก็เล็กลง คนก็ต้องมาคิดสร้างงานเองซึ่งก็มีทีมงานที่อยู่ที่บ้านตนเอง และที่ไม่ได้อยู่ในบ้านตนเอง ตามทัศนะของอาจารย์สุพจน์ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า ทำอย่างไรจึงจะให้เด็กรุ่นใหม่ที่มีพลังความคิดมาคิดสร้างงานในบ้านตัวเองหรือในชนบทให้มากขึ้น หากจะกระทำได้ก็จำเป็นต้องมีความคุ้นเคยเพราะที่ผ่านมามีเด็กออกมาจากชนบทแล้วกลับไปไม่ได้ ค่านิยมในการศึกษาทำให้นักศึกษาที่จบปริญญาตรี

กลับบ้านไปไม่กล้าทำมา ไม่กล้ากรีดยางเพราะว่าเรียนสูง ตกงานอยู่ 3-4 ปี ยางก็ไม่ยอมกรีด ประเด็นที่ทบทวนต้องขบคิดคือจะจัดทำนโยบายอย่างไรให้คนรู้สึกว่าการศึกษาลงมือแล้วออกไปทำงานข้างนอกนั้นเป็นอย่างหนึ่ง แต่ถ้าไม่ได้ก็สามารถที่จะคิดทำอย่างอื่นที่โยงกับท้องถิ่นของตัวเองได้

ประสบการณ์ของอาจารย์ผู้สอนมหาวิทยาลัยในมหานครหลายคนที่เคยร่วมสัมมนากันสามารถยืนยันถึงความคับแคบของโลกทัศน์นิสิตนักศึกษาที่ส่วนใหญ่มีความคุ้นเคยจำเพาะแต่ “ท้องถิ่น” (กรุงเทพฯ) ของตนเอง คงไม่จำเป็นต้องมีจินตนาการกว้างไกลนักที่จะพิจารณาเห็นว่า ระบบมหาวิทยาลัยที่สร้างสรรค์บัณฑิตที่เรียนเก่งแต่มีโลกทัศน์แคบต่อสังคมและวัฒนธรรมของสังคมประเทศตนเอง จะเป็นทรัพยากรบุคคลเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนได้หรือไม่ สถานการณ์ดังกล่าวนี้คงเป็นแนวโน้มที่น่าวิตกห่วงใยไปอีกนาน หากไม่มีการพิจารณาฐานะและบทบาทของชนบทศึกษาและชุมชนศึกษาอย่างจริงจัง

เราจึงต้องหันกลับมามองศักยภาพภายในของประเทศไทย นโยบายการศึกษาต้องเปลี่ยน เราจึงต้องสร้างคนเพื่อกลับไปทำงานในชุมชนให้มากขึ้นทั้งในชนบทและเมืองหรืออย่างน้อยที่สุดไม่ใช่แปลกแยกเหินห่างจากพื้นฐานแห่งความเป็นชุมชนของสังคมไทย เช่นที่เป็นแนวโน้มอยู่ที่นี่ ซึ่งแต่เดิมไม่เคยให้ความสำคัญ ผู้วิจัยพบว่าในตอนหลังการที่ให้นักศึกษาที่จบปริญญาตรีไปทำงานกับชุมชนมีปัญหา เช่น นักศึกษารัฐศาสตร์ต้องไปทำงานเป็นปลัด อบต. บางทีก็ไม่รู้จักตำบล นักศึกษาคณะสังคมเข้าไปทำงานชุมชนหัวเมืองไม่เข้าใจสังคมและวัฒนธรรมในหัวเมือง ไม่เข้าใจธรรมชาติในการทำงานว่าท้องถิ่นหรือกำหนดผู้ใหญ่บ้านทำไมต้องเป็นอย่างนี้ เพราะในมหาวิทยาลัยสอนตามหลักทฤษฎีแบบเดิม ๆ ว่าหลักการทำงานต้องเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ แต่เวลาลงไปทำงานเจอวัฒนธรรมหรือค่านิยมอะไรต่างๆ ที่เป็นแบบท้องถิ่น กลับไปมองว่าสิ่งเหล่านี้เองเป็นปัญหา ที่จริงตัวบัณฑิตต่างหากที่ต้องเปลี่ยนวิธีทำความเข้าใจ เพราะเราไม่สามารถเปลี่ยนแปลงลักษณะสังคมวัฒนธรรมท้องถิ่นและภูมิภาคให้เป็นแบบมหานครทั้งหมดได้

4.3.2 นโยบายเกี่ยวกับการพัฒนาการเรียนการสอน

การเรียนการสอนไม่ใช่เรื่องของการที่อาจารย์ผู้สอนไปอ่านหนังสือมาแล้วมาสอนนักศึกษา ความรู้นั้นได้มาจากหลายส่วน อาจเกิดจากผลงาน จากประสบการณ์ อาจมาจากการวิจัย การฝึกอบรม การปฏิบัติจริง แล้วนำมาใช้ในการเรียนการสอน แต่สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นอย่างกระจัดกระจาย เกิดขึ้นตามกระแสในขณะนั้น และขึ้นอยู่กับบุคคลแล้วแต่ใครสนใจก็ออกไป ยังไม่ได้เกิดขึ้นในเชิงนโยบาย

หลักสูตรชนบทศึกษาต้องปรับปรุงให้ทันการเปลี่ยนแปลงของภาคชนบท สอดคล้องกับสภาพปัญหาของชนบทที่เกิดขึ้น กรณีที่เห็นเป็นรูปธรรมอย่างโรสสิและองค์กรชุมชน ถ้าเราดูเรื่องพวกนี้ ถ้ามองว่าการเรียนการสอนในมหาวิทยาลัยมีหรือไม่ หรือขณะนี้ที่สังคมไทยหันไปมองกระแสทางเลือก (ได้แก่ เศรษฐกิจพอเพียง เศรษฐกิจเพื่อชุมชนพึ่งตนเอง ฯลฯ) แต่ในมหาวิทยาลัยสอนอะไร แม้ว่าเราจะเน้นมากในเรื่องเหล่านี้ แต่แล้วเราสามารถทำได้หรือไม่ นักวิชาการส่วนใหญ่ร่ำเรียนมาจากต่างประเทศ จะมีความสามารถที่เนาะเรื่องเหล่านี้ได้หรือไม่ลงไปศึกษาหรือเรียนรู้ร่วมกับชาวบ้าน ซึ่งในส่วนของทบวงมหาวิทยาลัยต้องกระตุ้นเราให้นักวิชาการ

ที่มีได้สำนึกถึงความเข้าใจในการเรียนรู้ตรงนี้ได้เข้าใจและปรับบทบาทของตนไม่เพียงแต่การท่องตำรามาสอน แต่เพียงอย่างเดียว เพราะฉะนั้นต้องกลับไปเอาความรู้ในระดับรากหญ้าขึ้นมา ไประดมองค์ความรู้เหล่านี้ขึ้นมา จำเป็นต้องมีทางเลือกในการศึกษาในหลากหลายมิติ คำถามที่ตามมาก็คือ ต้องมีการร่างหลักสูตรเหล่านี้ขึ้นมาหรือไม่ จำเป็นหรือเปล่าที่จะต้องเรียกว่า “เศรษฐกิจศาสตร์” ซึ่งการเรียนการสอนที่จัดกันอยู่นั้นก็จำเป็น แต่ความจำเป็นในเรื่องเหล่านี้ก็ต้องมีการผลิตกำลังคนขึ้นมา คำถามที่มีคือว่าที่เราสอนกันอยู่นี้เป็นการทำลายตัวเองหรือเปล่า¹

หลักสูตรการเรียนการสอนที่ทบวงมหาวิทยาลัยจะจัดทำขึ้นควรเป็นนโยบายที่เกิดขึ้นอย่างมีขั้นตอน มีความเหมาะสมสำหรับทุกบริบท ไม่จำเป็นต้องมาสอนเหมือนกันหมดทุกภาค คำนี้ถึงการมีส่วนร่วมและลักษณะเฉพาะของแต่ละภาค ดังนั้นทบวงมหาวิทยาลัยควรส่งเสริมการเปิดเวทีให้เกิดการพูดคุยกัน จะเป็นในรูปของการจัดฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการหรือสัมมนาแก่ผู้สอนวิชาที่เกี่ยวข้องกับชนบทศึกษาอย่างน้อยปีละ 1 ครั้ง และชุมชนเมือง ปีละ 1 ครั้ง เป็นต้น เพื่อจะได้มากำหนด มาถกเถียงตกลงกันเรื่องกรอบแนวคิดด้านการจัดการเรียนการสอนชนบทศึกษาให้ถูกทิศทาง และเกิดการทบทวนการเรียนการสอนที่เราจัดกันอยู่นั้น เราทำกันมาอย่างไรก็มาแลกเปลี่ยนกัน แล้วก็เอากลับไปใช้ในวิชาของตนเอง จากเดิมที่หลักสูตรเป็นความรับผิดชอบของผู้สอนเอง จะสอนอย่างไรก็ไม่มีใครยุ่งแล้วแต่ใครจะคิดจะทำอย่างไร แต่พอมีเวทีให้มาแลกเปลี่ยน ประสพการณ์กันก็เป็นเวทีแห่งการตรวจสอบตัวเราเองโดยเทียบเคียงกับผู้อื่น ที่อื่น ว่าเป็นอย่างไร และของเราบกพร่องอย่างไร

4.3.3 ข้อเสนอแนะต่อทบวงมหาวิทยาลัยเกี่ยวกับการเสริมสร้างเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

เครือข่ายการเรียนรู้จะมีความสำคัญกับการศึกษาในระดับอุดมศึกษาทั้งในปัจจุบันและอนาคต ทำให้ “ความรู้” มีความหลากหลายมิติ และลงลึกถึงฐานรากของสังคมไทย ซึ่งมีประโยชน์กับการพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป ในการให้ความรู้และถ่ายทอดการเรียนรู้ของชุมชนต่อสาธารณชนที่สนใจและสามารถนำไปปฏิบัติได้ เพราะความรู้ที่เกิดขึ้นในสังคมไทยของเราเอง ทบวงมหาวิทยาลัยสามารถสนับสนุนหรือช่วยให้เกิดเครือข่ายการเรียนรู้ขึ้นได้ โดยทบวงมหาวิทยาลัยควรต้องสร้างเงื่อนไขให้เกิดเครือข่ายการเรียนรู้แบบต่าง ๆ เช่น มีนโยบายในการสร้างโครงสร้างพื้นฐานทางวิชาการที่จะช่วยสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ให้เกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของโรงพิมพ์มหาวิทยาลัย การจัดทำวารสารทางวิชาการ การจัดประชุมทางวิชาการ ฯลฯ โครงการที่สนับสนุนที่สำคัญ ได้แก่ โครงการ “การเปิดเสรี” ในการศึกษาชนบทและชุมชนแก่นิสิตนักศึกษาต่างมหาวิทยาลัยข้ามภูมิภาคได้มีการเรียนรู้ร่วมกัน โดยมีมาตรการที่สนับสนุนที่เป็นรูปธรรม และให้เทียบโอนหน่วยกิตได้ โครงการส่งเสริมการบรรยายพิเศษข้ามภูมิภาคโดยอาจารย์และผู้เชี่ยวชาญทั้งภาครัฐและองค์กรเอกชนที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชนบทข้ามภูมิภาค

¹วิยุทธ์ จรรย์พันธุ์, สัมภาษณ์ 19 พ.ย. 2542.

ทบวงมหาวิทยาลัยน่าจะสร้างหน่วยงานหรือมอบหมายให้หน่วยงานทำการรวบรวม และจัดระบบองค์ความรู้ เช่น การจัดทำดัชนีบทความทางสังคมศาสตร์ทั้งรวมและแยกสาขา การรวบรวมวิทยานิพนธ์ นักศึกษา และการทำดัชนีซึ่งรวมถึงการให้บริการถ่ายเอกสาร ไมโครฟิล์มหรือซีดี หรือการใช้ประโยชน์จากคอมพิวเตอร์ Internet เพื่อเผยแพร่หรือแลกเปลี่ยนความรู้ชนบทศึกษาสำหรับผู้ที่ต้องการใช้ สิ่งเหล่านี้จะช่วยให้วงการวิชาการของประเทศเคลื่อนไหวไปในทิศทางที่ถูกต้อง เพราะการวิจัยคือ การค้นพบความรู้ เท่าที่เป็นอยู่อาจารย์หรือผู้วิจัยมักทำไปอย่างไรทิศทางแตกต่างจากในมหาวิทยาลัยที่สำคัญ ๆ ในต่างประเทศที่ทิศทางและแนวโน้มจะมีปรากฏอยู่ในดัชนี

ข้อเสนอดังกล่าวนั้นนอกจากเป็นการสร้างเสริมเครือข่ายในระดับมหภาคคือ การเผยแพร่ความรู้ให้กว้างขวาง และก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างระดับต่าง ๆ ทั้งชุมชนและแวดวงนักวิชาการ นักพัฒนาเอกชน ซึ่งจะพัฒนาความสัมพันธ์ต่อไปให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันทั้งในระดับสถาบัน และความสัมพันธ์ที่จะงอกเงยขึ้น ถ้าได้มีการจัดเวทีที่ได้รับการส่งเสริมจากหน่วยงานระดับนโยบายอุดมศึกษา ซึ่งจะเห็นได้จากบทสัมภาษณ์ของอาจารย์ผู้รับผิดชอบโครงการวิจัยเรื่องนี้ในภาคใต้ท่านหนึ่งที่ว่า

“ทบวงมหาวิทยาลัยควรส่งเสริมจัดให้มีการสัมมนาเพราะผมเข้าใจว่า ถ้าไม่มีนโยบาย และงบประมาณเป็นตัวกระตุ้นก็จะไม่เกิด ทั้งในระดับมหาวิทยาลัยและทบวงมหาวิทยาลัย ให้อาจารย์ผู้สอนได้มาเจอกัน ได้มาวิสาสะกัน คล้าย ๆ ว่าต่างก็ชอบในสิ่งเดียวกัน การจัดประชุมในภูมิภาคนั้นจะเป็นการสร้างแกนขึ้นมา ให้มีโอกาสมาเจอกันเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายขึ้นมา”

ทัศนะเช่นนี้เป็นตัวอย่างจากอาจารย์ผู้สอนในภูมิภาคที่ยืนยันว่าในส่วนของมหาวิทยาลัยภูมิภาค ก็มีความกระตือรือร้นอย่างยิ่งในการจะร่วมสร้างเครือข่าย แต่อุปสรรคสำคัญอยู่ตรงที่ขาดตัวกลางในการกระตุ้นและขาดเวทีที่จะได้มาพบปะพูดคุยกัน หากมีจุดมุ่งหมายเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนในอนาคตแล้ว ทบวงมหาวิทยาลัยและกระทรวงศึกษาธิการใหม่ที่จะเกิดขึ้น ย่อมมีศักยภาพที่จะส่งเสริมการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้เช่นนี้ได้อย่างแน่นอน

4.3.4 ข้อเสนอเพื่อจัดตั้งแหล่งหรือศูนย์เพื่อความเป็นเลิศในด้านชนบทศึกษาและชุมชนศึกษา

ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี ได้กล่าวถึงบทบาทที่สำคัญประการหนึ่งของมหาวิทยาลัยกับการพัฒนาชุมชนชนบทว่า ต้องมีการศึกษาให้เข้าใจและเชี่ยวชาญ (Expertise)² เรื่องชนบทขึ้นทั้งในทางสากลและในทางท้องถิ่น เพราะในทางสากลนี้มีความรู้เกี่ยวกับชนบทมากมายทั้งในที่ต่าง ๆ ในโลกมีผู้รวบรวม มีผู้เขียนไว้ ทำวิจัยอะไรต่าง ๆ มหาวิทยาลัยต้องทำความเข้าใจกับความรู้ระดับสากลคือ ต้องรู้ทั้งหมด ที่บราซิลที่อาร์เจนติน่า ที่อินเดีย เราต้องรู้ว่ามันที่ไหนเขาทำอะไรกัน มีรูปแบบอย่างไร อะไรลองแล้วได้ผล อะไรไม่ได้ผล เช่น ที่คอร์แนลหรือที่อื่น ๆ ก็มีความเชี่ยวชาญเรื่องชนบท แต่ขณะเดียวกันเราก็ต้องไม่ทิ้งฐานคือการศึกษา

¹สุพจน์ โกวิทยา, สัมภาษณ์ 22 พ.ย. 2542.

²อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมได้จาก ศ.นพ.ประเวศ วะสี, เอกสารเรื่อง “บทบาทของมหาวิทยาลัยกับการพัฒนาชุมชนชนบท”, ปาฐกถาพิเศษ เนื่องในโอกาสฉลอง 25 ปี คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2532, หน้า 24.

และเข้าใจชุมชนชนบทในประเทศ ในแง่ของวัฒนธรรมที่เป็นฐาน เป็นวิถีชีวิตของคน เป็นภูมิปัญญา จึงจำเป็นต้องมีศูนย์รวมของความรู้ที่หลากหลาย โดยเกิดจากความร่วมมือกันของผู้รู้หรือนักวิชาการที่มีความสนใจศึกษาชุมชนชนบทที่หลากหลายและติดตามข้อมูลทั้งในประเทศและต่างประเทศด้วย ในแง่ของชุมชนนักวิชาการในภูมิภาคเอเซียนั้น เป็นครั้งแรกที่ได้มีการก่อตั้งสมาคมสังคมวิทยาชนบทแห่งเอเชีย (A.R.S.A) ขึ้นในปี 1996 และในปี 1999¹ ได้จัดประชุมทางวิชาการขึ้นที่กรุงเทพมหานคร แล้วได้นำบทความที่น่าสนใจในการประชุมครั้งนั้นจัดทำเป็นวารสาร "สังคมวิทยาชนบทแห่งเอเชีย" (Asian Rural Sociology) ซึ่งเป็นวารสารวิชาการที่ส่งบทความเกี่ยวกับสังคมวิทยาชนบทในแง่ภูมิและประเด็นต่าง ๆ เกี่ยวกับชุมชนชนบท ตัวอย่างเช่น บทความเรื่อง Impact of Globalization on Asian Rural Societies ของ รศ.ดร.ม.ร.ว.อดิน ระพีพัฒน์ อันเป็นการปาฐกถาในการประชุมครั้งนั้น บทความเรื่อง The WTO Agreement on Agriculture Affects Farmers in East Asia ของ วอลเดน เบลโล่ เป็นต้น ซึ่งจะทำให้ทราบความเคลื่อนไหวของวงวิชาการและประเด็นปัญหาที่กำลังเป็นที่สนใจของชุมชนวิชาการชนบทศึกษาในประเทศต่าง ๆ อันเป็นตัวอย่างที่ดีของความพยายามที่จะร่วมมือกันเผยแผ่ความรู้เกี่ยวกับชุมชนชนบทในประเทศแถบภูมิภาค เอเชียให้กว้างขวางยิ่งขึ้น ดังนั้น จึงต้องให้ความสำคัญกับการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ อันจะเป็นหนทางที่จะทำให้เกิดศูนย์หรือแหล่งความเป็นเลิศทางวิชาการด้านชนบทศึกษา (Center of Excellence)² โดยเฉพาะในแง่ของการทำวิจัย การเรียนการสอน และการเผยแพร่ความรู้ของชนบทไทยซึ่งมีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น เท่าที่ผ่านมา การศึกษาระดับสูงในเรื่องชุมชนและชนบทนั้น แม้จะเป็นเรื่องของสังคมไทยและชนบทไทยแต่กลับต้องไปเรียนที่สหรัฐอเมริกาหรือที่อังกฤษที่ต่างประเทศเท่านั้น จริงอยู่สถาบันเหล่านั้นมีการเรียนการสอนสาขาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษามากมายและเก่าแก่กว่าสถาบันในประเทศเรา³ แต่ก็นำพิจารณาว่าบัดนี้กาลเวลาได้ผ่านไปหลายทศวรรษแล้วนับตั้งแต่เราได้จัดตั้งมหาวิทยาลัยขึ้นในประเทศ เหตุไฉนศูนย์การศึกษาระดับสูงเรื่องของชุมชนศึกษาและชนบทศึกษาเกี่ยวกับประเทศเรายังไม่มีเป็นหลักแหล่งที่เด่นชัดเท่าที่ควร หากยังต้องอาศัยแหล่งต่างประเทศโดยเฉพาะทางตะวันออกอยู่อีกเล่าเรามีความพยายามจัดตั้งศูนย์เพื่อความเป็นเลิศ

¹Asian Rural Sociology: Presentations of International Conference, Vol. 1 December 1999. ซึ่งรวบรวมบทความที่น่าสนใจในการประชุมครั้งแรกของสมาคมสังคมวิทยาชนบทแห่งเอเชีย (Asian Rural Sociology Association) ซึ่งจัดขึ้น ณ กรุงเทพฯ ในวันที่ 29-31 มกราคม พ.ศ. 1999.

²ความคิดเรื่องนี้ส่วนหนึ่งได้จาก "การพัฒนาแหล่งความเป็นเลิศทางวิชาการ", ดร.อาณัติ อาภาภิรม ประธานสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศ สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศ, เอกสารประกอบการบรรยายพิเศษ, 7 กรกฎาคม 2530.

³นักวิชาการต่างประเทศ ที่สำคัญได้แก่ ประเทศสหรัฐอเมริกา มีความสนใจเข้ามาศึกษาในสังคมไทย โดยเฉพาะช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองมากขึ้น หรือประมาณ พ.ศ. 2500 ซึ่งเป็นการเริ่มต้นการศึกษาไทยศึกษา ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้จากบทความของ ดร.อนันท์ กาญจนพันธุ์ เรื่อง "บทบาทของนักวิจัยและทุนอเมริกันในการสร้างกระบวนการค้นคว้าด้านไทยศึกษา", เอกสารประกอบสัมมนา "บทบาทของต่างประเทศในการสร้างองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับประเทศไทย", 2537 และ "สถานภาพและทิศทางการศึกษาหมู่บ้านไทย" ใน "องค์ความรู้เกี่ยวกับหมู่บ้าน", เอกสารประกอบการสัมมนา "สถานภาพและทิศทางการศึกษาหมู่บ้านไทย", 2538.

ในด้านชุมชนและชนบทศึกษาหรือไม่ ประเทศเรามีประสบการณ์การพัฒนาชนบทและพัฒนาชุมชนที่น่าจะเป็น บทเรียนทั้งด้านบวกและด้านลบแก่โลกหรือไม่ ฯลฯ ทบวงมหาวิทยาลัยน่าจะมีการหยิบยกประเด็นนี้ขึ้นมา สานต่อและเกี่ยวเนื่องกับการสร้างเครือข่ายในการเรียนรู้ เพื่อกำหนดนโยบายพัฒนาให้เกิดศูนย์ความเป็นเลิศ (Center of Excellence) ในเรื่องชนบทและชุมชนศึกษาขึ้นมาในประเทศเรา ซึ่งจะเป็นโอกาสที่จะทำคุณ ประโยชน์ทางวิชาการเชิงเปรียบเทียบแก่ภูมิภาคและโลกได้อีกโสดหนึ่งด้วย

4.4 บทสรุป

แม้ว่านักวิชาการและนักวางนโยบายจำนวนมากเคยชี้ถึงภาวะที่โลกได้กลายเป็นโลกไร้พรมแดน เพราะทางด่วนข้อมูลข่าวสาร กระบวนการอุตสาหกรรม และการค้าพาณิชย์ข้ามชาติเป็นตัวจักรที่ทำให้ชนบท และภาคเกษตรกรรมหมดความสำคัญลงไปอย่างรวดเร็ว แต่ในปัจจุบันการถอยกลับมิได้เป็นเช่นนั้น ในทางตรง กันข้ามขณะที่กระแสโลกาภิวัตน์เร่งรัดและเร่งรัดมากขึ้น แต่เพียงคู่กันไปนั้นก็ปรากฏการณ์กระแสท้องถิ่น (localization) และภูมิภาค (regionalization) ในระดับล่างเข้มแข็งชัดเจนขึ้นด้วย แทนที่สถานการณ์โลก ภิวัตน์จะก่อให้เกิดความมั่นคงแต่กลับก่อให้เกิดความไม่แน่นอนมากขึ้น โดยมีพักต้องกล่าวถึงทิศทางของ เศรษฐกิจระดับชาติที่บางระยะก็อ้างว่าพ้นจากวิกฤตเศรษฐกิจแล้ว แต่ก็มีคำขยายว่ายังมีความเปราะบางซ่อน ตัวอยู่ด้วย ดังนั้นจึงแสดงว่าการเปลี่ยนแปลงรวดเร็วนี้ยังดำรงความไม่แน่นอนสูงที่ยังไม่อาจวางใจได้เลย

ดังนั้นปัจจุบันจึงได้เกิดความตื่นตัวและตระหนักร่วมกันมากขึ้นว่า ในสถานการณ์ที่กระบวนการ โลกาภิวัตน์เป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีลักษณะสองด้าน คือ ทั้งระดับโลกและระดับท้องถิ่นควบคู่กันไป (glocalization) นี้ สังคมต่าง ๆ ในเอเชีย ซึ่งมีพื้นฐานเกษตรกรรมและมีมรดกวัฒนธรรมอันยืนยาวย่อมมี ความจำเป็นที่จะต้องพัฒนาความสามารถในการจัดการที่มีความยืดหยุ่นและหลากหลายบนพื้นฐานขององค์ ความรู้ที่เป็นจริงให้มากขึ้น

สำหรับในประเทศไทยเราเอง วิกฤตเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น ได้มีส่วนผลักดันให้ผู้คนในสังคมของเราเอง หันมาสนใจชุมชนและชนบทมากขึ้นอันรวมถึงการปรับตัวในระดับนโยบายต่อชุมชนชนบทมากขึ้น และความ ไม่แน่นอนของตลาดและฐานทรัพยากรในต่างประเทศด้วย หากกล่าวสำหรับนโยบายด้านอุดมศึกษาแล้ว ทบวงมหาวิทยาลัยก็ได้ริเริ่มและส่งเสริมการดำเนินโครงการชนบทศึกษา เพื่อส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้เรื่อง ชนบทศึกษาของสถาบันอุดมศึกษาระยะหนึ่งอยู่แล้ว

ยิ่งในยามวิกฤตเศรษฐกิจสังคมเช่นนี้ ท้องถิ่นชนบทและภาคเกษตรกรรมซึ่งไม่ค่อยได้รับความสนใจ ในยุคมุ่งหน้าสู่อุตสาหกรรมที่ผ่านมากลับตกเป็น "หลังพิง" อันสำคัญ ยิ่งกว่านั้นสภาพการณ์ที่ชนบทและ ชุมชนท้องถิ่นกลับเป็น "ฐานที่มั่น" ของการปรับตัวของชีวิตชุมชนทั้งระดับท้องถิ่น และระดับชาติต่อกระแส โลกาภิวัตน์ที่ไม่แน่นอนนี้ก็ปรากฏเด่นชัดขึ้นไปอีก ภาพของการตื่นตัวต่อสำนึกถึงความสำคัญของการตื่นนอน อยู่รอดจากระดับท้องถิ่นนับวันจะเห็นชัดเจนยิ่งขึ้น

สังคมต่าง ๆ ในเอเชียรวมทั้งประเทศไทยซึ่งมีพื้นฐานเกษตรกรรม และมีมรดกวัฒนธรรมอันยืนยาว ย่อมมีความจำเป็นที่จะต้องพัฒนาความสามารถในการจัดการที่มีความยืดหยุ่น และความหลากหลายบนพื้น ฐานขององค์ความรู้ที่เป็นจริงให้มากขึ้น ปัจจุบันจะมีการพูดกันมากถึงการพัฒนาอย่างยั่งยืน ทว่ายังไม่ได้เชื่อม

โยงการพัฒนาที่ยั่งยืนเข้ากับการพัฒนาระบบภูมิปัญญาที่ยั่งยืน ตามนัยความหมายเช่นนี้การพัฒนาที่ยั่งยืนมี
 อาจละเลยชนบทได้เลย หากจะกล่าวอีกนัยหนึ่ง ภายใต้ภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจมีผู้คนชนบทรับปรัชญาแห่ง
 เศรษฐกิจพอเพียงในประเทศเราอย่างชัดเจนมากขึ้น แต่การชนบทที่มีความหมายที่แท้จริงนั้นจำเป็นต้องพิจารณา
 เห็นความเชื่อมโยงกับ “ชนบท” อย่างใกล้ชิด ทั้งนี้เพราะส่วนหนึ่งนั้นภูมิปัญญาเศรษฐกิจพอเพียงนั้นยังคง
 ต้องอาศัยความรู้จากชนบทอันเป็นภูมิปัญญาที่ยังรากลึกอยู่บนพื้นฐานทางสังคมวัฒนธรรมของตนเอง และ
 อีกส่วนหนึ่งนั้นการเรียนรู้จากชนบทจะเป็นการสร้างดุลยภาพของการเรียนรู้ที่ไม่เพียงอิงอยู่กับกระบวนการทัศน์
 แบบเทคนิควิชาการ และความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี แต่ด้านเดียวเท่านั้น

สถาบันส่งเสริม
 การ
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บรรณานุกรม

1. รายงานวิจัย “แบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทย” และเอกสารสิ่งพิมพ์ในโครงการชนบทศึกษา

ก. รายงานวิจัย “แบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทย”

กานดา ผรณเกียรติ, ป้าณิ รุติวัฒนา, ศิริบุญ จงวุฒิเวศย์ และ สุวิตา ชรรम्मณีวงศ์.

รายงานวิจัย “แบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในภาคกลาง”. ทบวงมหาวิทยาลัย, 2541.

ปรีชา คุณินทร์พันธุ์, สุรัชย์ หวันแก้ว และฉันทนา บรรพศิริโชติ.

รายงานวิจัย “แบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล”.

ทบวงมหาวิทยาลัย, 2543.

ภารดี มหาจันทร์, โสภา ชานะมูล, เรวัต แสงสุริยงค์ และเรืองวิทย์ ลิมปนาท.

รายงานวิจัย “แบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ”. ทบวงมหาวิทยาลัย, 2542.

เยาวลักษณ์ อภิชาติวัลลภ, วิยุทธ์ จำรัสพันธุ์ และอุทัยวรรณ ตรีนุชกร.

รายงานวิจัย “แบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ”. ทบวงมหาวิทยาลัย, 2542.

สุพจน์ โกวิทยา, นิพนธ์ ทิพย์ศรีนิมิตร, สนั่น เจริญเหมือน และ อิสมาแอ อาลี.

รายงานวิจัย “แบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในภาคใต้”. ทบวงมหาวิทยาลัย, 2542.

เสาวลักษณ์ ชายทวีป, สามารณ ศรีจำนงค์ และชุลีพร วิมุขตานนท์.

รายงานวิจัย “แบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยในภาคเหนือ”. ทบวงมหาวิทยาลัย, 2542.

ข. เอกสารสิ่งพิมพ์ในโครงการชนบทศึกษา

ทบวงมหาวิทยาลัย.

“สรุปผลการดำเนินงานโครงการชนบทศึกษา ทบวงมหาวิทยาลัย”, เอกสารประกอบการสัมมนาเชิงปฏิบัติการเรื่อง “โลกาวัตน์กับชนบทศึกษา: รูปแบบการเรียนรู้ด้านชนบท” 30 มิย.-1 กค. 2540.

ทบวงมหาวิทยาลัย.

“ชนบทศึกษาในบริบทการพัฒนาประเทศ”, รายงานการสัมมนาทางวิชาการ 29-30 มิย. 2538.

ทบวงมหาวิทยาลัย.

ทำเนียบนักวิชาการชนบทศึกษา. ส่วนวิจัยและพัฒนา สำนักมาตรฐานอุดมศึกษา สำนักงานปลัดทบวงมหาวิทยาลัย, ธันวาคม 2538.

ทบวงมหาวิทยาลัย.

ประมวลข้อมูลเกี่ยวกับหลักสูตรชนบทศึกษา. ส่วนวิจัยและพัฒนา สำนักมาตรฐานอุดมศึกษา สำนักงานปลัดทบวงมหาวิทยาลัย, กุมภาพันธ์ 2538.

ประเสริฐ ชิดพงษ์.

“ระบบการพัฒนาชนบท: รูปแบบและกระบวนการทรงคนในทศวรรษแห่งการเรียนรู้” เอกสารสรุป
โครงการสัมมนาทางวิชาการ โครงการชนบทศึกษา ทบวงมหาวิทยาลัย ณ มหาวิทยาลัยสงขล
นครินทร์ พ.ศ.2539.

2. หนังสืออื่น ๆ

ก. ภาษาไทย

กลุ่มแลกเปลี่ยนเพื่องานพัฒนาชนบท.

การพัฒนาจิตสำนึก องค์กรประชาชน การพึ่งตนเองของชุมชน, การประชุมสัมมนาครั้งที่ 6 ประจำปี
พ.ศ. 2526, กรุงเทพฯ: แสงรุ่งการพิมพ์, 2527.

กาญจนา แก้วเทพ และคณะ.

การดำรงอยู่ของชุมชน: กระบวนการต่อสู้และพัฒนา. สภาคทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา,
2533.

กาญจนา แก้วเทพ

เครื่องมือการทำงานแนววัฒนธรรมชุมชน. สภาคทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา, 2538.

กิติมา อมรทัต, แปล.

โตได้ในโลกวันนี้. บริษัทพลพันธ์การพิมพ์ จำกัด, 2535.

คณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชนบท เขตอีสานใต้.

ชุมชนอีสานกับทางเลือกการพัฒนา. กป.อพช. (อีสานใต้), 2524.

คณะกรรมการยุติธรรมและสันติแห่งประเทศไทย.

“ผู้ได้: มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม”, วารสารสังคมพัฒนา ฉ. 2, 2533.

จามะรี เขียงทอง.

“การศึกษาความสัมพันธ์ทางสังคมและไทยศึกษา”, สถาบันภาษาไทยศึกษา: การสำรวจเชิงวิพากษ์.
2543.

เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง และคณะ, บรรณาธิการ.

วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ทำกินในเขตป่า. สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2535.

จำนง ทองประเสริฐ.

“ภาษาของเรา: โลกานวัตกรรม-โลกาวิวัฒน์-โลกาวิวัฒน์”, วารสารราชบัณฑิตยสถาน ปีที่ 20 ฉบับที่ 1;
ตุลาคม - ธันวาคม, 2537.

ฉลาดชาย รมิตานนท์ และวารุณี ภูริสินสิทธ์, บรรณาธิการ.

สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาไทย: สถาบันภาพและทิศทาง, บันทึกการสัมมนาทางวิชาการ,
กรุงเทพฯ ฯ: มิตรนราการพิมพ์, 2530.

ฉลาดชาย รมิตานนท์, อานันท์ กาญจนพันธ์ และสันติตา กาญจนพันธ์.

ปาฐกถาภาคเหนือ: คักยภาพขององค์กรชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชน, ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา เล่ม 2. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2536.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, สุริชัย หวันแก้ว, ไชยันต์ รัชชกุล, กัญญา สีลาลัย, ศิริพร ยอดกมลศาสตร์.

สถานภาพไทยศึกษา: การสำรวจเชิงวิพากษ์. สำนักพิมพ์ตรีสวี, 2543.

ฉันทนา บรรพศิริโชติ.

"ความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรกับการแก้ไขปัญหา", เอกสารสรุปการเสวนา. สถาบันเทคโนโลยีเพื่อการพัฒนาชนบท จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 19 เม.ย. 2539.

ฉันทนา บรรพศิริโชติ.

"การแก้ไขผลกระทบจากโครงการพัฒนาขนาดใหญ่: กรณีเขื่อนราษีไศล", เอกสารสรุปการสัมมนา. โครงการศึกษาทางเลือกการพัฒนา สถาบันวิจัยสังคม และศูนย์ศึกษาการพัฒนาสังคม คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 11 พ.ค. 2541.

ฉันทนา บรรพศิริโชติ.

"ความขัดแย้งในสังคมไทย: ช่องว่างระหว่างความรู้และความเข้าใจ" ใน ความขัดแย้งในสังคมไทย ยุควิกฤตเศรษฐกิจ. โครงการปริญญาโทสำหรับนักบริหารรัฐกิจ (EPA) คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542. และเอกสารวิชาการ โครงการตำราและคำสอน คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.

ชัยนต์ วรธนะภูติ, บรรณธิการ.

เวทีผู้ถูกฟ้องเที่ยว, บทความและการอภิปรายทางวิชาการ. สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2538.

ชัยวัฒน์ ธีระพันธ์.

ทฤษฎีไร่ระเบียบ. มูลนิธิภูมิปัญญา, 2540.

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์.

สันติทฤษฎี: วิถีวัฒนธรรม. สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2539.

ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, บรรณธิการ.

องค์ความรู้เกี่ยวกับหมู่บ้าน, รวมเอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ. คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2538.

นิธิ เอียวศรีวงศ์.

"นักการเมืองไม่เคยมีพลังบันดาลใจ," เนชั่นสุดสัปดาห์ (10-16 มกราคม 2540).

นิธิ เอียวศรีวงศ์.

"วัฒนธรรมยุคโลกาภิวัตน์", ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 15 ฉบับที่ 6, 2537.

นิธิ เอียวศรีวงศ์.

"การเจรจาไกล่เกลี่ยโดยอาศัยคนกลาง ทิศทางความเป็นไปได้ในสังคมไทย" ใน สันติวิธีกับความมั่นคงของชาติ, เอกสารประกอบการสัมมนา "กระบวนการแก้ปัญหาความขัดแย้งในสังคมไทยกับรัฐธรรมนูญใหม่", จัดโดยสำนักงานสภาความมั่นคงแห่งชาติ สถาบันสันติศึกษา มหาวิทยาลัยขอนแก่น มูลนิธิเอเชีย และศูนย์ปรัชญากับนโยบายสาธารณะ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 24-25 ก.ย. 2541.

ประกอบ คูปรัตน์.

ทิศทางการอุดมศึกษาของประเทศไทยในทศวรรษหน้า. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เอกสารโรเนียว 12 กรกฎาคม, 2536.

ประภาส ปิ่นตบแต่ง.

การเมืองบนท้องถนน: 99 วัน สัมภาษณ์คนจน และประวัติศาสตร์การเดินทางชุมนุมประท้วงในสังคมไทย. ศูนย์วิจัยและผลิตตำรามหาวิทยาลัยเกริก, 2541.

ประเวศ วะสี.

บทบาทของมหาวิทยาลัยกับการพัฒนาชุมชนชนบท. ปาฐกถาพิเศษ ชุด เลี้ยวศตวรรษหน้าของสังคม-วัฒนธรรมไทย ครั้งที่ 1. เอกสารวิชาการหมายเลข 4 โครงการตำราและเอกสารวิชาการมนุษยศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2532.

ประเสริฐ แย้มกลิ่นทุ่ง.

สังคมชนบทไทย: สภาพ ปัญหา และการพัฒนา. โครงการศึกษาทั่วไป จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ม.ป.ป.

มงคล ด้านธานินทร์.

ปาฐกถาอีสานกับ คจก. สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2535.

มารค ตามไท.

"การจัดการความขัดแย้งโดยสันติวิธี" ใน สันติวิธีกับความมั่นคงของชาติ, เอกสารประกอบการสัมมนา "กระบวนการแก้ปัญหาความขัดแย้งในสังคมไทยกับรัฐธรรมนูญใหม่", จัดโดยสำนักงานสภาความมั่นคงแห่งชาติ สถาบันสันติศึกษา มหาวิทยาลัยขอนแก่น มูลนิธิเอเชีย และศูนย์ปรัชญากับนโยบายสาธารณะ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 24-25 ก.ย. 2541.

ราชบัณฑิตยสถาน.

พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา อังกฤษ-ไทย. ราชบัณฑิตยสถาน, 2524.

ราชบัณฑิตยสถาน.

พจนานุกรมไทย. ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, 2525.

วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ

ไปให้พ้นยุคปฏิวัติเขียว. เนื่องหลังปัญหาการเกษตรและการแสวงหาทางเลือกใหม่. ศูนย์เทคโนโลยีเพื่อสังคม, 2535.

วิยุทธ์ จำรัสพันธุ์, บรรณาธิการ.

บทบาทของวิชาทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์กับการพัฒนาชนบท. สถาบันวิจัยและการพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2531.

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

"สถานะ แนวโน้ม และทางเลือกของประชาชนไทย", รายงานการวิจัยคุณภาพการพัฒนา, จุลสารทางเลือกการพัฒนา ปีที่ 7 ฉบับพิเศษ, (มกราคม - ธันวาคม 2532).

สุทธนู ศรีไทย.

รูปแบบการเรียนการสอนเพื่อพัฒนาชนบท: โครงการศึกษาสภาพและปัญหาสังคมชนบทไทย (เอกสารอัดสำเนา) โครงการศึกษาทั่วไป จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ม.ป.ป.

สุนทร สุนันท์ชัย.

"ความหมายของศัพท์ทางการศึกษาบางคำที่ควรทราบ" ใน การศึกษาตลอดชีวิตและการศึกษานอกระบบ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรไทย, 2532.

สุรเชษฐ เวชพิทักษ์.

รากฐานแห่งชีวิต: วัฒนธรรมชนบทกับการพัฒนา. สำนักพิมพ์หมู่บ้าน, 2533.

สุริชัย หวันแก้ว.

"วิวิธวิทยาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน", บันทึกประกอบการอภิปรายในการสัมมนาประจำปีของสมาคมวิจัยเชิงคุณภาพ, 2537.

สุริชัย หวันแก้ว.

"พัฒนาการของความคิดเรื่องการพัฒนาในประเทศไทย: กรณีสังคมวิทยา", วารสารสังคมศาสตร์และรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (28 : 3), 2535.

สุริชัย หวันแก้ว.

"แนวทางการวิจัยชนบทกับกลยุทธ์การพัฒนา", จุลสารทางเลือกการพัฒนา ปีที่ 2 ฉบับที่ 2, 2526.

สุริชัย หวันแก้ว, บรรณาธิการ.

การวิจัยเพื่องานพัฒนา: ประสบการณ์จากภาคสนาม. โครงการศึกษาทางเลือกการพัฒนา สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529

สุริชัย หวันแก้ว, และฉันทนา บรรพศิริโชติ บรรณาธิการ.

การใช้ทรัพยากรกับความขัดแย้งทางสังคม: พลวัตของการเป็นนิกิต์ทางเลือกการพัฒนา. โครงการศึกษาทางเลือกการพัฒนา สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535

สุริชัย หวันแก้ว., สุภรนต์ โจรจน์ไพรวงศ์, เพ็ญโฉม ตั้ง และพัศตรพิมล เพียรล้ำเลิศ.

สารพินัยกับสังคมนิคส์: จากคลองเตยถึงกาญจนบุรี, สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.

เสน่ห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ, บรรณาธิการ.

ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา. สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2536.

เสรี พงษ์พิศ.

คืนสู่รากเหง้า: ทางเลือกและการวิเคราะห์ภูมิปัญญาชาวบ้าน. สำนักพิมพ์เทียนวรรณ, 2529.

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

"ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมและการพัฒนาชนบท", รายงานการสัมมนาวิชาการ 26-28 มีนาคม, 2534.

อมร รักษาสัตย์ และชัตติยา กรรณสูต, บรรณาธิการ.

ทฤษฎีและแนวคิดในการพัฒนาประเทศ. คณะรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2508.

อคิน รพีพัฒน, บัณฑิต อ่อนดำ, จิตติ มงคลชัยอรัญญา และ เอฟ. จี. ไชม์ เขียน บัณฑิต อ่อนดำ และวิริยาน้อยวงศ์ นยางค์ แปลและเรียบเรียง.

ยุทธศาสตร์ในการพัฒนาชนบท: ประสพการณ์ของประเทศไทย. กรุงเทพฯ: สาขาวิชาพัฒนาชุมชน คณะสังคมสังเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533.

อภิชัย พันธเสน.

นโยบายและข้อเสนอในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ศึกษาจากประสบการณ์โครงการ คจก. สถาบันนโยบายศึกษา สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2535.

อานันท์ กาญจนพันธุ์.

"บทบาทของนักวิจัยและทุนวิจัยอเมริกันในการสร้างกระบวนทัศน์ด้านไทยศึกษา", เอกสารประกอบการสัมมนา "บทบาทของต่างประเทศในการสร้างองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับประเทศไทย". สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2537.

อานันท์ กาญจนพันธุ์ และ มิ่งสรรพ์ ขาวสะอาด.

วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า: กรณีศึกษาภาคเหนือตอนบน. สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2538.

อุทัย ดุลยเกษม, บรรณาธิการ.

คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนา. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2536.

อุทัย ดุลยเกษม และ อรศรี งามวิทยาพงศ์.

ระบบการศึกษากับชุมชน: กรอบความคิดและข้อเสนอเพื่อการศึกษาวิจัย. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, บริษัท แปลน พรินติ้ง จำกัด, 2540.

เอนก นาคะบุตร.

จุดเปลี่ยนการพัฒนาพัฒนาชนบทและองค์กรพัฒนาเอกชน. สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2533.

อาถนี อภาภิรม.

"การพัฒนาแหล่งความเป็นเลิศทางวิชาการ", เอกสารประกอบการบรรยาย ชุดที่ 3 เรื่องที่ 2, โครงการจัดตั้งวิทยาลัยปิโตรเลียมและปิโตรเคมี ฝ่ายวางแผนและพัฒนา ร่วมกับสาขาวิชาปิโตรเคมี-โพลีเมอร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 7 กรกฎาคม 2530.

ข. ภาษาอังกฤษ

Asian Rural Sociology Association.

Asian Rural Sociology: Presentations of International Conference, Volume 1
December, 1999.

Bawden, R.J., R.D. Macadam.

"Towards a university for people-centered development: A Case History of Reform",
A paper prepared for Winrock International, 1988.

Beck, Ulrich.

Risk Society: Towards A New Modernity. Sage Publications, 1992.

Chambers, Robert.

"The Origins and practice of Participatory Rural Appraisal", World Development,
Vol. 22, no. 7 (1994 a), 953 -969.

Chambers, Robert.

"The State and Rural Development: Ideologies and an Agenda for the 1990's",
Institute of Development Studies, University of Sussex, Discussion Paper no. 269,
1989.

Chambers, Robert.

"Rural Appraisal: Rapid, Relaxed and Participatory" Institute of Development
Studies, Discussion Paper no.311, October 1992

Chambers, Robert.

"Participatory Rural Appraisal (PRA): Analysis of Experiences," World Development,
Vol. 22, no. 9 (1994 b): 1253-1268.

Chambers, Robert.

"Participatory Rural Appraisal (PRA): Challenges, potentials and paradigms. " World
Development, Vol. 22, no. 10 (1994 c): 1437 - 1454.

Checkland, Peter.

"From Optimizing to Learning: A Development of Systems Thinking for the
1990s", Journal of the Operational Research Society Vol. 36, No. 9, (1985): 757-767.

Checkland, Peter and Jim Scholes.

Soft Systems Methodology in Action. New York: John Wiley and Sons, 1991.

Chenery, Hollis, et. Al.

"Redistribution With Growth". A Joint Study by The Development Research Center of The World Bank, and The Institute of Development Studies, University of Sussex, Oxford. U.P., 1974.

Evans, Graham and Newnham, Jeffrey.

The Dictionary of World Politics. Great Britain, 1992.

Fals Borda, Orlando, Compiled and edited.

People's Participation Challenges Ahead. Bogota, 1998.

Fals Borda, Orlando and M. Anisur Rahman, eds.

Action and Knowledge: Breaking the monopoly with Partisipatory Action-Research. New York: Apex press and London: Intermdiate Technology Publications, 1991.

Gibbons, Michael, Peter Scott, Camille Limoges, Helga Nowotry, Simon Schartzman and Martin Trow.

The New Production of Knowledge the Dynamics of Science and Research in Contemporary Societies. London: Sage. 1994.

Haas, Peter M., eds.

"Knowledge, Power, and International Policy Coordination. Introduction: Epistemic communities and international policy coordination", Special Issue of International Organization 46.1, Winter 1992, pp. 1-35.

INODEP.

Conscientizing Research: A Methodology Guide. Hong Hong: Plough Publications, 1981. (มีฉบับแปลเป็นภาษาไทยที่พิมพ์โรเนียวที่ สคทพ.)

Ison, R.L.

Teaching That Threatens Sustainable Development. Gatekeepers' Series, London: International Institute for Development and Environment (IIDE), 1990.

Kearney, Micheal.

Reconceptualizing the Peasantries: Anthropology in Global Perspective, Boukder Colorado: Westview Press, 1996.

Kolb, D.

Experiential Learning: Experience as the source of learning and development. Prentice-Hall Inc., New Jersey, 1984.

Lerner, Daniel.

The Passing of Traditional Society. New York: The Free Press, 1958.

Levy, Jr., Marion.

The Modernization and The Structure of Societies. Princeton University Press, 1966.

Long, Norman and Jan Douwe Van Der Ploeg.

"Demythologizing Planned Intervention: An Actor Perspective", Sociologica Ruralis
Vol. XXIX - 3/4 , 1989.

Long, Norman and Long, Ann; eds.

Battlefields of Knowledge: The Interlocking of Theory and Practice in Social
Research and Development, London: Routledge, 1992.

Mittelman, James H.

"Rethinking the "New Regionalism" in the Context of Globalization", Global
Governance 2 (1996): 189-213.

Mushakoji, Kinhide.

Global Issues and Interparadigmatic Dialogue. Torino, Italy: Corso Sommeiller, 1988.

Peters, Tom

Liberation Management. London: Macmillan, 1992.

Peters, Tom.

Thriving On Chaos. London: Pan Books, 1988.

Preston, P.W..

Development Theory, Blackwell, 1996.

Prigogine, I and I, Stengers.

Order Out of Chaos: Men' s New Dialogue with Nature. London: Heineman, 1984.

Shanin, Teodor.

The unvanishing peasants. CERES 30 FAO Review Vol. 5 No.6, Nov-Dec 1972.

Sklair, Leslie.

Sociology of the Global System. Harvester Wheatsheaf, New York, 1991.

Grandstaff W, Somluckrat, Terry B. Grandstaff, Viriya Limpinuntana, Suchint Simaraks,
Suriya Smutkupt, Sukaesinee Subhadhira.

Rural Systems Analysis. Southeast Asian Universities Agroecosystem Network,
1990.

Turton, Andrew.

Production, Power and Participation Experiences of Poor Farmers' Group. (USAID Participation Programme), Geneva: UN Research Institute for Social Development, 1987.

Chayan Watthanaphuti and Sawang Ratthanamongkolmart.

"Quantitative and Qualitative, Two Systems of Scientific Inquiry", in *Southeast Asian Regional Seminar on Qualitative Research: Proceedings of the Seminar*, Karn Pim Pranakorn, 1982.

Zuber-Skerritt, Ortrun., eds.

Action Research for Change and Development. Avebury, England: Gower Publishing Ltd., 1991.

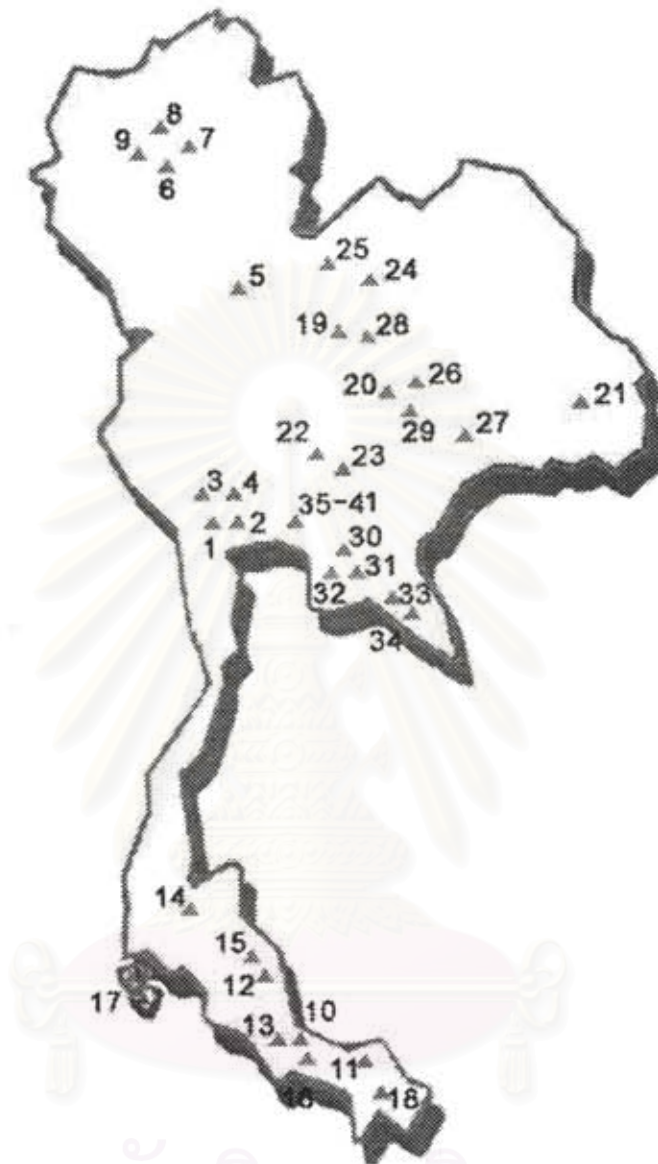

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สถาบันวิทยบริการ

แผนที่แสดงตำแหน่งของสถาบันการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิจัย

* แผนบแผนการเจริญรุ้เกี่ยวกับชนบทไทยตั้งแต่ระหที่ในภาพรวม *

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สถาบันอุดมศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิจัย
 “แบบแผนการเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทไทยสังเคราะห์ในภาพรวม”

ภาคกลาง

1. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน
2. มหาวิทยาลัยมหิดล วิทยาเขตศาลายา
3. มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตทับแก้ว
4. สถาบันราชภัฏนครปฐม

ภาคเหนือ

5. มหาวิทยาลัยนเรศวร
6. มหาวิทยาลัยพายัพ
7. มหาวิทยาลัยแม่โจ้
8. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
9. สถาบันราชภัฏเชียงใหม่

ภาคใต้

10. มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่
11. มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี
12. มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์
13. มหาวิทยาลัยทักษิณ
14. สถาบันราชภัฏสุราษฎร์ธานี
15. สถาบันราชภัฏนครศรีธรรมราช
16. สถาบันราชภัฏสงขลา
17. สถาบันราชภัฏภูเก็ต
18. สถาบันราชภัฏยะลา

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

19. มหาวิทยาลัยขอนแก่น
20. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
21. มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี
22. มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี
23. สถาบันราชภัฏนครราชสีมา

24. สถาบันราชภัฏอุดรธานี
25. สถาบันราชภัฏเลย
26. สถาบันราชภัฏมหาสารคาม
27. สถาบันราชภัฏสุรินทร์
28. วิทยาลัยการสาธารณสุขสิรินธร
29. วิทยาลัยพยาบาลศรีสารคาม

ภาคตะวันออก

30. มหาวิทยาลัยบูรพา
31. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์วิทยาเขตบางละมุง
32. สถาบันราชภัฏราชนครินทร์
33. สถาบันราชภัฏรำไพพรรณี
34. สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตจันทบุรี
35. วิทยาลัยพยาบาลพระปกเกล้า จันทบุรี
36. วิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนี ชลบุรี
37. วิทยาลัยพลศึกษา ชลบุรี

เขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล

38. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
39. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
40. มหาวิทยาลัยศิลปากร
41. สถาบันราชภัฏพระนคร
42. สถาบันราชภัฏสวนสุนันทา
43. สถาบันราชภัฏธนบุรี
44. สถาบันราชภัฏสวนดุสิต

วิทยาลัยนวัตกรรมการ
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่ตั้งสถาบันอุดมศึกษาของรัฐสังกัดทบวงมหาวิทยาลัย

1. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*
ถนนพญาไท กรุงเทพมหานคร 10300
2. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
50 ถนนพหลโยธิน จตุจักร กรุงเทพมหานคร 10900
- วิทยาเขตกำแพงแสน*
179 ถนนพหลโยธิน หมู่ที่ 22 อ. กำแพงแสน จ. นครปฐม 73140
- วิทยาเขตบางละมุง*
3. มหาวิทยาลัยขอนแก่น*
123 ทางหลวงมิตรภาพ จ. ขอนแก่น 40002
4. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่*
ถนนห้วยแก้ว อ. เมือง จ. เชียงใหม่ 50200
5. มหาวิทยาลัยทักษิณ*
104 หมู่ 4 ต. เขารูปช้าง อ. เมือง จ. สงขลา 90000
6. มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี*
111 ถนนมหาวิทยาลัย ต. สุรนารี อ. เมือง จ. นครราชสีมา 30000
7. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
2 ถนนพระจันทร์ กรุงเทพมหานคร 10200
99 หมู่ 18 ต. คลองหนึ่ง อ. คลองหลวง จ. ปทุมธานี 12120
8. มหาวิทยาลัยนเรศวร*
ถนนสนามบิน อ. เมือง จ. พิษณุโลก 65000
9. มหาวิทยาลัยบูรพา*
ถนนบางแสน ต. แสนสุข อ. เมือง จ. ชลบุรี 20131
10. มหาวิทยาลัยพายัพ*
จ. เชียงใหม่ 50000
11. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม*
269 ถนนนครสวรรค์ ต. ตลาด อ. เมือง จ. มหาสารคาม 44000
12. มหาวิทยาลัยมหิดล
198/2 ตรอกวัดเสาวคนธ์ เชียงสะพานพระปิ่นเกล้าฝั่งธนบุรี แขวงบางยี่ขัน เขตบางพลัด กทม. 10700
- วิทยาเขตศาลายา*
ต. ศาลายา จ. นครปฐม 73000

* สถาบันอุดมศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิจัยครั้งนี้

13. มหาวิทยาลัยแม่โจ้*
 - ต.หนองหาร อ.สันทราย จ. เชียงใหม่ 50290
14. มหาวิทยาลัยรามคำแหง
 - ถนนรามคำแหง เขตห้วยหมาก กรุงเทพมหานคร 10240
 - ถนนบางนา-ตราด แขวงประเวศ กรุงเทพมหานคร 10241
20. มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์*
 - 222 ไทรบุรี อ.ท่าศาลา จ. นครศรีธรรมราช 80160
15. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
 - สุขุมวิท 23 กรุงเทพมหานคร 10110
16. มหาวิทยาลัยศิลปากร
 - วังท่าพระ ถนนหน้าพระลาน กรุงเทพมหานคร 10200
 - วิทยาเขตทับแก้ว*
 - พระราชวังสนามจันทร์ จ. นครปฐม 73000
17. มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
 - วิทยาเขตหาดใหญ่*
 - ต. คอหงส์ อ. หาดใหญ่ จ. สงขลา 90110
 - วิทยาเขตปัตตานี*
 - ต. รุสะมิแล อ. เมือง จ. ปัตตานี 94000
18. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
 - 9/9 หมู่ 9 ต. บางพูด อ. ปากเกร็ด จ. นนทบุรี 11120
19. มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี*
 - กม. 10-11 ถนนวาริน - เดชอุดม อ. วารินชำราบ จ. อุบลราชธานี 34190
20. สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง
 - ถนนฉลองกรุง เขตลาดกระบัง กรุงเทพมหานคร 10520
21. มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี
 - 91 ถนนสุขสวัสดิ์ แขวงบางมด เขตราชบุรีบูรณะ กรุงเทพมหานคร 10140
22. สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าพระนครเหนือ
 - 1518 ถนนพิบูลสงคราม เขตบางซื่อ กรุงเทพมหานคร 10800
23. สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์
 - ถนนสุขุมวิท 2 คลองจั่น กรุงเทพมหานคร 10240

* สถาบันอุดมศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิจัยครั้งนี้

ที่ตั้งสถาบันราชภัฏ

1. สถาบันราชภัฏเชียงราย	อ. เมือง	จ. เชียงราย	57000
2. สถาบันราชภัฏเชียงใหม่*	อ. เมือง	จ. เชียงใหม่	50000
3. สถาบันราชภัฏลำปาง	อ. เมือง	จ. ลำปาง	52000
4. สถาบันราชภัฏอุตรดิตถ์	อ. เมือง	จ. อุตรดิตถ์	53000
5. สถาบันราชภัฏกำแพงเพชร	อ. เมือง	จ. กำแพงเพชร	62000
6. สถาบันราชภัฏนครสวรรค์	อ. เมือง	จ. นครสวรรค์	60000
7. สถาบันราชภัฏพิบูลสงคราม	ถ. วังจันทร์	อ.เมือง จ. พิษณุโลก	65000
8. สถาบันราชภัฏเพชรบูรณ์	อ. เมือง	จ. เพชรบูรณ์	67000
9. สถาบันราชภัฏมหาสารคาม*	ถนนศรีสวัสดิ์	อ. เมือง จ. มหาสารคาม	44000
10. สถาบันราชภัฏเลย*	อ. เมือง	จ. เลย	42000
11. สถาบันราชภัฏสกลนคร	อ. เมือง	จ. สกลนคร	47000
12. สถาบันราชภัฏอุดรธานี*	ถนนทหาร	อ. เมือง จ. อุดรธานี	41000
13. สถาบันราชภัฏนครราชสีมา*	ถนนสุนทรารายณ์	อ. เมือง จ. นครราชสีมา	30000
14. สถาบันราชภัฏบุรีรัมย์	อ. เมือง	จ. บุรีรัมย์	31000
15. สถาบันราชภัฏสุรินทร์*	อ. เมือง	จ. สุรินทร์	32000
16. สถาบันราชภัฏอุบลราชธานี	อ. เมือง	จ. อุบลราชธานี	34000
17. สถาบันราชภัฏรำไพพรรณี*	อ. เมือง	จ. จันทบุรี	22000
18. สถาบันราชภัฏราชชนกรินทร์*	อ. เมือง	จ. ฉะเชิงเทรา	24000
19. สถาบันราชภัฏเทพสตรี	ถนนนารายณ์มหาราช	อ. เมือง จ. ลพบุรี	15000
20. สถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา	ถนนโรจนะ	อ. พระนครศรีอยุธยา จ. พระนครศรีอยุธยา	13000
21. สถาบันราชภัฏเพชรบุรีวิทยาลัยการณ	ถนนพหลโยธิน กม. 48	ประจวบคีรีขันธ์ จ. ปทุมธานี	13180
22. สถาบันราชภัฏกาญจนบุรี	อ. เมือง	จ. กาญจนบุรี	71000
23. สถาบันราชภัฏนครปฐม*	ถนนมาลัยแมน	อ. เมือง จ. นครปฐม	73000
24. สถาบันราชภัฏเพชรบุรี	อ. เมือง	จ. เพชรบุรี	76000
25. สถาบันราชภัฏหมู่บ้านจอมบึง	อ. จอมบึง	จ. ราชบุรี	70150
26. สถาบันราชภัฏนครศรีธรรมราช*	ถนนนคร	อ. เมือง จ. นครศรีธรรมราช	80280
27. สถาบันราชภัฏภูเก็ต*	อ. เมือง	จ. ภูเก็ต	83000
28. สถาบันราชภัฏยะลา*	ถนนปัตตานี	อ. เมือง จ. ยะลา	95000
29. สถาบันราชภัฏสงขลา*	ถนนไทรบุรี	อ. เมือง จ. สงขลา	90000
30. สถาบันราชภัฏสุราษฎร์ธานี*	อ. เมือง	จ. สุราษฎร์ธานี	84000
31. สถาบันราชภัฏจันทรเกษม	ถนนรัชดาภิเษก	เขตบางเขน กทม.	10900
32. สถาบันราชภัฏธนบุรี*	ถนนอิสรภาพ	เขตธนบุรี กทม.	10600

33. สถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา	ถนนอิสรภาพ	เขตธนบุรี	กทม.	10600
34. สถาบันราชภัฏพระนคร*	ถนนแจ้งวัฒนะ	เขตบางเขน	กทม.	10220
35. สถาบันราชภัฏสวนดุสิต*	ถนนราชสีมา	เขตดุสิต	กทม.	10300
36. สถาบันราชภัฏสวนสุนันทา*	ถนนอุทองนอก	เขตดุสิต	กทม.	10300

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

* สถาบันอุดมศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิจัยครั้งนี้

ตารางที่ 1 แสดงจำนวนนักวิชาการชนบทศึกษาในสถาบันอุดมศึกษาจำแนกตามสถาบันอุดมศึกษา *

สถาบันอุดมศึกษา	จำนวน (คน)
1. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์	4
2. มหาวิทยาลัยศิลปากร	1
3. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย	5
4. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	8
5. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ	1
6. มหาวิทยาลัยมหิดล	1
7. มหาวิทยาลัยรามคำแหง	2
8. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราชา	1
9. สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าพระนครเหนือ	1
10. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่	1
11. มหาวิทยาลัยแม่โจ้	1
12. มหาวิทยาลัยขอนแก่น	1
13. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม	2
14. มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี	1
15. มหาวิทยาลัยสุรนารี	2
16. มหาวิทยาลัยบูรพา	2
17. มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์	3
18. มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์	1
19. มหาวิทยาลัยเกริก	1
20. มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์	1
21. มหาวิทยาลัยเซนต์จอห์น	1
รวม	39

* ข้อมูลในตารางนี้สรุปจาก ทำเนียบนักวิชาการชนบทศึกษา, ส่วนวิจัยและพัฒนา สำนักมาตรฐานอุดมศึกษา สำนักงานปลัดทบวงมหาวิทยาลัย, 2538. ซึ่งประมวลจากผู้ที่เข้าร่วมการสัมมนาทางวิชาการ "ชนบทศึกษาในบริบทการพัฒนาประเทศ" ระหว่างวันที่ 29-30 มิถุนายน 2538 ณ โรงแรมกรุงศรีริเวอร์ จ. พระนครศรีอยุธยา จัดโดยโครงการชนบทศึกษา ทบวงมหาวิทยาลัย

ตารางที่ 2 แสดงจำนวนนักวิชาการชนบทศึกษาในสถาบันอุดมศึกษาจำแนกตามสาขาวิชา / หน่วยงานที่สังกัด*

สาขาวิชา / หน่วยงานที่สังกัด	จำนวน (คน)
1. สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา	8
2. สังคมสงเคราะห์ (พัฒนาชุมชน)	1
3. ศึกษาศาสตร์	4
4. นิเทศศาสตร์และศิลปศาสตร์ (ภาษาอังกฤษ)	1
5. มนุษยศาสตร์ (การศึกษาทั่วไป)	1
6. อักษรศาสตร์ (สังคมศาสตร์)	1
7. รัฐศาสตร์ (ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ)	1
8. ประวัติศาสตร์	2
9. เศรษฐศาสตร์	1
10. เกษตร	4
11. วิทยาศาสตร์	3
12. วิศวกรรมศาสตร์	1
13. พลศึกษา	1
14. สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร	5
15. สำนักส่งเสริมการวิจัย	1
16. สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรม	1
17. ฝ่ายวิชาการ (ด้านชนบทและเกษตร)	2
18. กองกิจการนักศึกษา	1
รวม	39

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

* ข้อมูลในตารางนี้สรุปจาก *ทำเนียบนักวิชาการชนบทศึกษา*, ส่วนวิจัยและพัฒนา สำนักมาตรฐานอุดมศึกษา สำนักงานปลัดทบวงมหาวิทยาลัย, 2538. ซึ่งประมวลจากผู้เข้าร่วมการสัมมนาทางวิชาการ “ชนบทศึกษาในบริบทการพัฒนาประเทศ” ระหว่างวันที่ 29-30 มิถุนายน 2538 ณ โรงแรมกรุงศรีวิเวอร์ จ. พระนครศรีอยุธยา จัดโดยโครงการชนบทศึกษา ทบวงมหาวิทยาลัย

ตารางที่ 3 แสดงหลักสูตรที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาและชนบทศึกษาในสถาบันอุดมศึกษา*

สถาบันอุดมศึกษา	หลักสูตรปริญญาตรี	หลักสูตรบัณฑิตศึกษา**
1. เกษตรศาสตร์	1) วิทยาศาสตร์ (เกษตร) 2) ศิลปศาสตร์ (สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา)	1) วิทยาศาสตร์ (ภูมิศาสตร์การวางแผนการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์)
2. ศิลปการ	3) อักษรศาสตร์ (สังคมศาสตร์การพัฒนา)	-
3. จุฬาลงกรณ์	4) รัฐศาสตร์ (สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา)	-
4. ธรรมศาสตร์	5) สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา 6) วิทยาศาสตร์ (เทคโนโลยีชนบท) 7) วิชาโท "ชนบทศึกษา" 8) วิชาโท "ไทยคดีศึกษา"	2) สังคมสงเคราะห์ (พัฒนาชุมชน) 3) สังคมวิทยา 4) มานุษยวิทยา 5) บัณฑิตอาสาสมัคร (ประกาศนียบัตร)
5. ศรีนครินทรวิโรฒ	9) ศิลปศาสตรบัณฑิต (พัฒนาชุมชน)	-
6. มหิดล	-	6) ศิลปศาสตร์ (วัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาชนบท)
7. สุโขทัยธรรมาธิราช	10) ศิลปศาสตรบัณฑิต (ไทยคดีศึกษา)	-
8. เชียงใหม่	11) วิทยาศาสตร์ (สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา)	-
9. พายัพ	12) ศิลปศาสตร์ (สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา)	-
10. ขอนแก่น	-	7) การจัดการการพัฒนาชนบท (ภาษาอังกฤษ) 8) บัณฑิตอาสาสมัคร (ประกาศนียบัตร)
11. สงขลานครินทร์	-	9) ศิลปศาสตร์ (สังคมวิทยา) 10) ศึกษาศาสตร์ (ศึกษาศาสตร์เพื่อชุมชน)
12. สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (นิด้า)	-	11) พัฒนบริหารศาสตร์ดุฎิบัณฑิต (การบริหารการพัฒนาชนบท)
รวม	12	11

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

- * ข้อมูลในตารางนี้สรุปจาก *ประมวลหลักสูตรเกี่ยวกับชนบทศึกษา*, ส่วนวิจัยและพัฒนา สำนักมาตรฐานอุดมศึกษา สำนักงานปลัดทบวงมหาวิทยาลัย, 2538.
- ** หลักสูตรบัณฑิตศึกษาเกือบทั้งหมดเป็นหลักสูตรปริญญาโท ยกเว้นลำดับที่ 5, 8 เป็นหลักสูตรประกาศนียบัตร และลำดับที่ 11 เป็นหลักสูตรปริญญาเอก

รายชื่อหนังสือที่เกี่ยวกับวิชาสังคมวิทยาชนบท

1. ฉัตรชัย พงศ์ประยูร, สัญญา สัญญาวิวัฒน์, วิวัฒน์ โชติเลอศักดิ์ และโกวิท แยม์โอฐ. สังคมวิทยาชนบทไทย. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528.
2. เขิตชาย เหล่าห้ำ. สังคมวิทยาชนบท. กรุงเทพฯ: แพร่วิทยา, 2519.
3. ณรงค์ ศรีสวัสดิ์. สังคมวิทยาชนบท. นครหลวงกรุงเทพฯ-ธนบุรี: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2515.
4. ณรงค์ เส็งประชา. สังคมวิทยาชนบทและเมือง. กรุงเทพฯ: กรุงเทพมหานครพิมพ์, 2523.
5. ประดิษฐ์ มัชฌิมา. สังคมวิทยาชนบท. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2522.
6. ประดิษฐ์ มัชฌิมา. สังคมวิทยาชนบทและการสหกรณ์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2523.
7. ประเสริฐ แยมกลิ่นพุ่ม, สัญญา สัญญาวิวัฒน์, ฉัตรชัย พงศ์ประยูร, วิวัฒน์ โชติเลอศักดิ์ และโกวิท แยม์โอฐ. สังคมชนบทไทย. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529.
8. พิชญ์ สมพอง. สังคมชาวบ้านนา. กรุงเทพฯ: ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2522.
9. รัชนิกร เศรษฐ์. สังคมวิทยาชนบท. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2528.
10. สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. สังคมวิทยาชนบท: วิธีการวิจัย ทฤษฎี และการเปลี่ยนแปลงในสังคมชนบทไทย. ขอนแก่น: ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2528.
11. สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. สังคมวิทยาชุมชน: หลักการศึกษาวเคราะห์และปฏิบัติงานชุมชน. ขอนแก่น: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2534.
12. สังคมวิทยาชนบทและเมือง. อยุธยา: วิทยาลัยครูพระนครศรีอยุธยา, ม.ป.ด.
13. สุเทพ สุนทรภัสส์. สังคมวิทยาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. พระนคร: โรงพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2511.
14. เสาวคนธ์ สุดสวัสดิ์. สังคมวิทยาชนบท. กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2530.
15. อุดลย์ ต้นประยูร. สังคมวิทยาชนบทและเมือง. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2523.

